

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ХІМІЧ МАРІЯ ІГОРІВНА

УДК 2–632:726:338.48–6:2(477.86)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ГЕНЕЗА, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНЕ
ЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТІВ САКРАЛЬНОЇ СФЕРИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ**

10 Природничі науки

103 Науки про Землю

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ М.І. Хімич

Науковий керівник: **Кисельов Юрій Олександрович**, доктор географічних наук, професор

Умань – 2023

АНОТАЦІЯ

Хіміч М. І. Генеза, сучасний стан та туристсько-рекреаційне значення об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань за спеціальністю 103 «Науки про Землю» (10 Природничі науки). – Уманський національний університет садівництва, Умань, 2023.

Дисертаційну роботу присвячено виявленню закономірностей формування сакральної сфери Івано-Франківської області в просторово-часовому вимірі.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, поставленими завданнями і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, висновків до дисертації, списку використаних джерел та додатків.

У першому розділі роботи – *«Теоретичні та методологічні засади сакрально-географічних досліджень»* – окреслено основні положення сакральної географії як науки, що розвинулася впродовж ХХ ст. на пограниччі географії та богословських наук і релігієзнавства. Відзначено, що з розвитком економічної географії в економічну та соціальну, а згодом – у суспільну географію, сакральна географія набула статусу галузі соціальної географії як сучасної складової суспільної географії.

Зауважено, що в Україні дослідження у сфері сакральної географії започатковані наприкінці ХХ ст. у працях О. І. Вісьтак, О. І. Шаблія, Л. Т. Шевчук, які сформулювали об'єктно-предметну сферу сакральної географії, визначили її зміст, методи та підходи. Наголошено, що концептуальним об'єктом сакрально-географічних досліджень є територіальні сакральні системи.

У сакрально-географічних дослідженнях застосовується широкий спектр загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціальних методів,

основними серед яких є системний, історико-географічний, описовий, картографічний, туристсько-рекреаційного районування.

Головною особливістю поняттєво-термінологічного апарату сакральної географії є утворення поняттями й термінами двох компонентів – суспільно-географічного та богословсько-релігієзнавчого.

Міждисциплінарні зв'язки сакральної географії представлені генетичним, інформаційним типами, а також зв'язками, побудованими за спільністю досліджуваного об'єкта.

Історія сакральної географії включає три основні етапи – початковий (XVII ст., праці Т. Брауна), ранній (XIX – перша половина XX ст. – дослідження В. Кубійовича, Ф. Ратцеля, Е. Реклю, К. Ріттера, С. Рудницького та ін.) та сучасний (друга половина XX ст. – дотепер; праці М. Еліаде, К. Парка, О. Шаблія, Л. Шевчук, Г. Денисика, В. Воловика, А. Ковальчука та ін.).

Сакральна сфера становить одну зі складових ноосфери, яка в розумінні П. Тейяра де Шардена, має виразний духовно-релігійний зміст. Взаємодія між ноосферою і сакральною сферою виявляється у впливі духовних переконань на формування інтелектуального оточення, а також у взаємовідносинах між раціональним та духовним підходами до розвитку суспільства. Поєднання ноосферного підходу з екологічним зумовило формулювання С.П. Соньком концепції ноосферних екосистем та обґрунтування їхнього просторового розвитку. Дослідження сакральних об'єктів в контексті ноосферного підходу та концепції ноосферних екосистем дозволяє глибше розуміти взаємозв'язок між духовністю, культурою, екологією та розвитком суспільства.

Одним з ключових завдань Концепції сталого розвитку України є раціональне природокористування та відповідальне ставлення до культурної спадщини у цьому контексті, дослідження об'єктів сакральної сфери є актуальним завданням для забезпечення гармонії між соціокультурними, економічними та екологічними аспектами розвитку.

У другому розділі дисертації – *«Природні та суспільно-історичні передумови формування об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області»* – представлено аналіз фізико-географічного положення, головних рис геолого-геоморфологічної будови, гідрокомпоненту, ґрунтового-рослинного покриву, тваринного світу та сучасної ландшафтної структури території дослідження. Доведено, що Івано-Франківська область має достатньо природних ресурсів для формування об'єктів туристсько-рекреаційної сфери. Складність фізичної поверхні території дослідження, виражене в коливаннях амплітуд перепаду висот від 230 м на північному сході до 2061 м на півдні, вплинуло на формування численних пам'яток природи, окремі з яких набули сакрального значення. Сучасну ландшафтну структуру Івано-Франківської області формують різні класи, типи та підтипи антропогенних ландшафтів, у просторовій будові Карпатського регіону значне поширення мають заповідні ландшафти.

Упродовж історичного розвитку територія Івано-Франківщини входила до складу різних державних утворень, що було одним із основних чинників формування її релігійно-конфесійної сфери. Незважаючи на це, сакральний простір, основні риси якого склалися ще за Давньоукраїнської доби, ніколи не зникав завдяки майже незмінному етнічному складу сільського населення. Виконано періодизацію сакральної сфери регіону, зокрема, обґрунтовано 5 історичних періодів її формування: Давньоукраїнський період (1199–1349 рр.), період Польського королівства (1349–1772 рр.), період Австрійської та Австро-Угорської імперії (1772–1914 рр.), період Першої світової війни, першої російської окупації та створення Західноукраїнської Народної республіки (1914–1921 рр.), період Польської республіки (1921–1939 рр.). Для кожного з періодів обчислено показник, який дає об'єктивне уявлення про динаміку спорудження об'єктів сакральної сфери. Розрахунки довели, що найсприятливішим періодом для спорудження сакральних об'єктів була австрійська доба.

У третьому розділі дисертації – *«Походження та територіальне поширення об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області»* – охарактеризовано сакральні об'єкти природної і природно-антропогенної, антропогенної генези.

Поєднання сакральних об'єктів Івано-Франківської області утворює досить складну просторово-часову матеріальну сакральну систему, що функціонує відповідно до закономірностей взаємопов'язаного розвитку.

Сакральні об'єкти природного походження в межах Івано-Франківської області представлені вершинами гір, скельними комплексами, різними гідрооб'єктами, флористичними об'єктами тощо. Антропогенні сакральні споруди Івано-Франківщини представлені церквами (дерев'яними та кам'яними), монастирями, костелами та синагогами.

Найбільше природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів розташовано в межах Косівського району, а найменше – в Коломийському. Щодо антропогенних сакральних об'єктів, то в межах території дослідження найбільше їх у Івано-Франківському районі, а найменше – у Верховинському. Івано-Франківський район є найрізноманітнішим за сакральною спадщиною. Тут є всі групи природних і природно-антропогенних та антропогенних сакральних об'єктів. Ці об'єкти належать різним релігійним конфесіям та етнічним групам і становлять важливий пласт етнокультури українського народу та етнічних меншин.

Різноманітні сакральні об'єкти можуть бути об'єктами як наукових досліджень, так і практичної діяльності людини, зокрема в туризмі і рекреації. Зазначені напрями практичного використання таких об'єктів можуть сприяти економічному та інфраструктурному розвитку територій їхнього поширення.

У четвертому розділі дисертації – *«Комплексна оцінка об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області та районування території дослідження на основі кластерного аналізу»* – виконано комплексну оцінку сакральних об'єктів в межах досліджуваної території. З метою проведення оцінки туристсько-рекреаційного значення сакральних об'єктів і

ландшафтних комплексів застосовано математичні методи, які дали можливість розрахувати комплексний показник сакралізації простору. Для виконання зазначених обчислень розраховано й використано деякі часткові показники, а саме – комплексної статусної потужності сакральних об'єктів і коефіцієнт локалізації сакральних об'єктів.

Завдяки застосуванню методу бальної оцінки доведено, що найвище значення показника комплексної статусної потужності антропогенних сакральних об'єктів і ландшафтних комплексів має Івано-Франківський адміністративний район (72,2). Найменше балів отримує Верховинський район (5,25). За коефіцієнтом локалізації сакральних антропогенних об'єктів високі значення мають Івано-Франківський (1,89) та Коломийський (1,72) райони. За комплексним показником сакралізації простору групи антропогенних сакральних об'єктів найвищий показник визначено у Івано-Франківському районі (136,85), а найнижчий – у Верховинському районі (0,3).

За показником комплексної статусної потужності природних і природно-антропогенних сакральних ландшафтних комплексів найвищими показниками характеризуються Івано-Франківський (4,5) та Косівський (4,4) райони. Найменше балів має Коломийський район (1). За коефіцієнтом локалізації природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів найвище значення має Косівський район (4,81). За комплексним показником сакралізації простору групи природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів і ландшафтних комплексів найвищий показник визначено у Косівському районі (21,20), а найнижчий – у Калуському (0,58), Верховинському (0,45) та Коломийському (0,37) районах.

Ранжування адміністративних районів за показником комплексної оцінки сакралізації простору, який є вимірюванням насиченості простору сакральними об'єктами і ландшафтами в межах району, зокрема, з погляду їхньої атрактивності та можливості використання для туристичних і рекреаційних цілей, має такий порядок: Івано-Франківський район,

Косівський район, Коломийський район, Калуський район, Надвірнянський район, Верховинський район.

Результати дослідження дадуть змогу вдосконалити існуючі та розробити нові маршрути туристських подорожей територією Івано-Франківської області, що має сприяти залученню інвестицій у регіон, а отже – позитивно вплинути на його соціально-економічний розвиток, а також сприяти раціональному природокористуванню.

За даними проведеної кластеризації в межах Івано-Франківської області обґрунтовано п'ять туристсько-рекреаційних районів, а саме: Опільський, Бойківсько-Гуцульський, Опільсько-Покутський, Покутський та Гуцульсько-Покутський.

Особливістю Опільського туристсько-рекреаційного району, розташованого на півночі Івано-Франківської області в межах Подільської височини, є значне переважання сакральних об'єктів антропогенного походження над об'єктами сакральної сфери природного походження, їх співвідношення становить приблизно 20:1. Найвизначнішими сакральними об'єктами є церква Успіння Пресвятої Богородиці (с. Крилос, Івано-Франківський район), церква Св. Пантелеймона (с. Шевченкове, Івано-Франківський район), церква Різдва Христового (м. Галич, Івано-Франківський район), костел Благовіщення (сmt. Більшівці, Івано-Франківський район), церква Різдва Пресвятої Богородиці, Миколаївський костел та Святодухівська церква (м. Рогатин, Івано-Франківський район) тощо.

Бойківсько-Гуцульський туристсько-рекреаційний район розташований на заході Івано-Франківської області. Розміщення в межах передгірної та гірської частин регіону зумовлює більшу, порівняно з Опільським районом, частку сакральних об'єктів природного походження (співвідношення антропогенних і природних об'єктів становить 13:1). Найважливішими сакральними пам'ятками є церква Св. Миколая у (с. Сливки, Калуський район), Гошівський монастир (с. Гошів, Калуський район), Манявський

монастир-скит (с. Манява, Івано-Франківський район), Скелі Довбуша (с. Бубнище, Калуський район), костел Успіння Діви Марії (м. Болехів, Калуський район) тощо.

Опільсько-Покутський туристсько-рекреаційний район знаходиться в центральній-східній частині Івано-Франківської області, в межах її рівнинного, передгірного та гірського субрегіонів. Співвідношення сакральних об'єктів антропогенного та природного походження становить 10:1. Із сакральних пам'яток найбільше значення мають Домініканський костел (сmt. Богородчани, Івано-Франківський район), церква Різдва Пресвятої Богородиці (с. Підгір'я, Івано-Франківський район), церква Різдва Пресвятої Богородиці (с. Тисмениця, Івано-Франківський район), костели Непорочного Зачаття Діви Марії, Свято-Покровський Катедральний та Єзуїтів (м. Івано-Франківськ) та ін.

Покутський туристсько-рекреаційний район розташований у східній частині Івано-Франківської області, в межиріччі р. Прута і р. Дністра (Хотинська височина). Рівнинний характер рельєфу й ландшафту зумовив співвідношення сакральних об'єктів антропогенного та природного походження 39:1. Найвизначнішими сакральними пам'ятками є костел Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії (м. Городенка, Коломийський район), Домініканський костел (с. Чернелиця, Коломийський район), костел Святого Антонія та монастир бернардинів (сmt. Гвіздець, Коломийський район), церква Святих Кирила і Мефодія (с. Обертин, Івано-Франківський район) тощо.

Гуцульсько-Покутський район займає південну частину Івано-Франківської області. Найвиразнішою його особливістю є найбільша в регіоні частка сакральних об'єктів природного походження (співвідношення антропогенних і природних сакральних об'єктів становить 2:1). Саме в межах цього району розташована найбільш високогірна церква в Україні (Святого Миколая (с. Бережниця, Верховинський район), також важливими сакральними пам'ятками є церква Благовіщення Пречистої Діви Марії

(м. Коломия), церква Різдва Пресвятої Богородиці (с. Нижній Вербіж, Коломийський район), церква Різдва Пресвятої Богородиці (с. Криворівня, Верховинський район) та ін.

Обґрунтовані туристсько-рекреаційні райони мають значний туристсько-рекреаційний потенціал. Зважаючи на концепцію монорозвитку сучасних територіальних утворень, мозаїчність та множинність географічних об'єктів сакральної спадщини, визначено перспективні напрями монотуристичного розвитку території дослідження.

Ключові слова: сакральний об'єкт, сакральний ландшафт, сакральна споруда, періодизація, антропогенний ландшафт, туристсько-рекреаційний потенціал, туризм, етнокультура, заповідні ландшафти, монорозвиток, ноосфера, релігійний туризм, кластеризація, районування, раціональне природокористування.

ABSTRACT

Khimich M. I. Genesis, current state and tourist-recreational significance of objects of the sacred sphere of Ivano-Frankivsk region. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 103 «Earth Sciences» (10 Natural Sciences). – Uman National University of Horticulture, Uman, 2023.

The dissertation is devoted to revealing the regularities of the sacred sphere formation of the Ivano-Frankivsk region in the spatio-temporal dimension.

The structure of the thesis is determined by the research logic, the tasks and consists of the introduction, four chapters, chapter conclusions, thesis conclusions, references and appendices.

The first chapter of the work – «Theoretical and methodological foundations of sacred-geographical research» – outlines the main fundamentals of sacred geography as a science that developed during the 20th century on the borders of geography and theological and religious studies. It was noted that with the development of economic geography into economic and social, and later into social geography, sacred geography acquired the status of a branch of social geography as a modern social geography component.

It is estimated that in Ukraine researches in the sacred geography field were initiated at the end of the XX century in the works of O. I. Vistak, O. I. Shabliia, L. T. Shevchuk, who formulated the object-subject sphere of sacred geography, defined its content, methods and approaches. It is emphasized that the conceptual object of sacred-geographical research is territorial sacred systems.

A wide range of general scientific, interdisciplinary and special methods is used in sacred-geographical research, the main ones being systematic, historical and geographical, descriptive, cartographic, tourist and recreational zoning.

The main feature of the conceptual and terminological apparatus of sacred geography is the formation by concepts and terms of two components – socio-geographical and theological-religious.

Interdisciplinary connections of sacred geography are represented by genetic and informational types, as well as connections built according to the similarity of the studied object.

The history of sacred geography includes three main stages – initial (XVII century, works of T. Braun), early (XIX – the first half of the XX century – studies by V. Kubiiovych, F. Ratzel, E. Reclus, C. Ritter, S. Rudnytskyi etc.), and modern (the second half of the XX century – until now; works of M. Eliade, K. Park, O. Shabliia, L. Shevchuk, H. Denysyk, V. Volovyk, A. Kovalchuk, etc.).

The sacred sphere is one of the noosphere components, which according to P. Teilhard de Chardin has a distinct spiritual and religious meaning. The interaction between the noosphere and the sacred sphere is manifested in the influence of spiritual beliefs on the formation of the intellectual environment, as well as in the relationship between rational and spiritual approaches to the development of society. The combination of the noosphere approach with the ecological one led to the formulation of S.P. Sonko's concept of noospheres ecosystems and justification of their spatial development.

One of the key tasks of the Concept of Sustainable Development of Ukraine is rational nature management. In this context, the study of the sacred sphere objects is an urgent task to ensure harmony between socio-cultural, economic and ecological aspects of development.

The second chapter of the dissertation – «Natural and socio-historical prerequisites for the formation of the sacred sphere objects of the Ivano-Frankivsk region» – presents an analysis of the physical and geographical position, the main features of the geological and geomorphological structure, the hydraulic component, soil and plant cover, animal life and modern landscape structure of the research area. It has been proven that the Ivano-Frankivsk region has sufficient natural resources for the formation of tourist and recreational facilities.

The complexity of the physical surface of the research area, expressed in the fluctuations of the amplitude of the height difference from 230 m in the northeast to 2061 m in the south, influenced the formation of numerous natural monuments, some of which acquired sacred significance. The modern landscape structure of the Ivano-Frankivsk region is formed by various classes, types and subtypes of anthropogenic landscapes, protected landscapes are widely distributed in the spatial structure of the Carpathian region.

In the course of historical development, the territory of the Ivano-Frankivsk region was a part of various state entities, which was one of the main factors in the formation of its religious and confessional sphere. Despite this, the sacred space the main features of which were formed during the Old Ukrainian era never disappeared thanks to the almost unchanged ethnic composition of the rural population. The sacred sphere periodization of the region was carried out, in particular, 5 historical periods of its formation were substantiated: the Ancient Ukrainian period (1199–1349), the period of the Polish kingdom (1349–1772), the period of the Austrian and Austro-Hungarian Empires (1772–1914), the period of the First World War, the first Russian occupation and the creation of the West Ukrainian People's Republic (1914–1921), the period of the Polish Republic (1921–1939). For each of the periods, an indicator was calculated that gives an objective idea of the dynamics of the sacred sphere object constructions. Calculations proved that the most favorable period for the construction of sacred objects was the Austrian era.

In the third chapter of the dissertation – «Origin and territorial distribution of the sacred sphere objects of the Ivano-Frankivsk region» – sacred objects of natural and natural-anthropogenic, anthropogenic genesis are characterized.

The combination of sacred objects of the Ivano-Frankivsk region forms a rather complicated spatio-temporal material sacred system that functions according to the laws of interconnected development.

Sacred objects of natural origin within the Ivano-Frankivsk region are represented by mountain peaks, rock complexes, various water bodies, floristic objects, etc. Anthropogenic sacred buildings of Ivano-Frankivsk region are

represented by churches (wooden and stone), monasteries, churches and synagogues.

The largest number of natural and natural-anthropogenic sacred objects is located within Kosiv district, and the smallest – in Kolomyia district. As for anthropogenic sacred objects within the territory of the study, there are the most of them in the Ivano-Frankivsk district, and the fewest in the Verkhovynskyi district. Ivano-Frankivsk district is the most diverse in sacral heritage terms. Here there are all groups of natural and natural-anthropogenic and anthropogenic sacred objects. These objects belong to various religious denominations and ethnic groups and constitute an important layer of ethnic culture of the Ukrainian people and ethnic minorities.

Various sacred objects can be objects of both scientific research and practical human activity, in particular in tourism and recreation. The specified areas of practical use of such objects can contribute to the economic and infrastructural development of the territories of their distribution.

In the fourth chapter of the dissertation – «Comprehensive assessment of the sacred sphere objects of the Ivano-Frankivsk region and the research area zoning based on cluster analysis» – a comprehensive assessment of sacred objects within the studied territory was performed. In order to evaluate the tourist and recreational value of sacred objects and landscape complexes, mathematical methods were applied, which made it possible to calculate a comprehensive indicator of the sacralization of space. To perform these calculations, some partial indicators were calculated and used, namely, the complex status power of sacred objects and the coefficient of localization of sacred objects.

Due to the the scoring method application, it has been proven that the Ivano-Frankivsk administrative district has the highest indicator value of the complex status power of anthropogenic sacred objects and landscape complexes (72.2). Verkhovynskyi district receives the fewest points (5.25). Ivano-Frankivsk (1.89) and Kolomyia (1.72) districts have high values for the coefficient of localization of sacred anthropogenic objects. According to the complex indicator of the space

sacralization of the group of anthropogenic sacred objects, the highest indicator was determined in the Ivano-Frankivsk district (136.85), and the lowest – in the Verkhovyna district (0.3).

Ivano-Frankivsk (4.5) and Kosiv (4.4) districts are characterized by the highest indicators of the comprehensive status power of natural and natural-anthropogenic sacred landscape complexes. Kolomyia district has the fewest points (1). According to the coefficient of localization of natural and natural-anthropogenic sacred objects, the Kosiv district has the highest value (4.81). According to the complex indicator of the space sacralization of the group of natural and natural-anthropogenic sacred objects and landscape complexes, the highest indicator was determined in the Kosiv district (21.20), and the lowest – in the Kalush (0.58), Verkhovyna (0.45) and Kolomyia (0.37) districts.

The administrative district ranking according to the indicator of the comprehensive assessment of the space sacralization, which is a measurement of the space saturation with sacred objects and landscapes within the district, in particular, from the point of their attractiveness and the possibility of use for tourist and recreational purposes, has the following order: Ivano-Frankivsk district, Kosiv district, Kolomyia district, Kalush district, Nadvirna district, Verkhovyna district.

The results of the research will make it possible to improve the existing and develop new tourist travel routes in the territory of Ivano-Frankivsk region, which should contribute to the attraction of region investments, and therefore have a positive impact on socio-economic development, as well as promote rational nature use.

Based on the clustering data, five tourist and recreational areas were established within Ivano-Frankivsk region, namely: Opillia, Boykos and Hutsuls, Opillia and Pokuttia, Pokuttia, and Hutsuls and Pokuttia.

The feature of the Opillia tourist and recreation area, located in the north of the Ivano-Frankivsk region within the Podilsk Highlands, is a significant predominance of sacred objects of anthropogenic origin over objects of the sacred sphere of natural origin, their ratio is approximately 20:1. The most significant

sacred objects are the Church of the Dormition of the Holy Virgin (Krylos village, Ivano-Frankivsk district), St. Pantaleon church (Shevchenkove village, Ivano-Frankivsk district), the Church of the Nativity of Christ (Halych town, Ivano-Frankivsk district), Church of the Annunciation (Bilshivtsi village, Ivano-Frankivsk district), Church of the Nativity of the Holy Virgin, Mykolaiv Church and Church of the Holy Spirit (Rohatyn town, Ivano-Frankivsk district), etc.

The Boykos and Hutsuls tourist and recreation area is located in the west of the Ivano-Frankivsk region. The location within the foothills and mountainous parts of the region results in a higher share of sacred objects of natural origin than in the Opillia district (the ratio of anthropogenic and natural objects is 13:1). The most important sacred sights are the church of St. Nicholas (Slyvky village, Kalush district), Goshiv monastery (Goshiv village, Kalush district), Maniava monastery-hermitage (Maniava village, Ivano-Frankivsk district), Dovbush rocks (Bubnyshche village, Kalush district), Church of the Dormition of the Virgin Mary (Bolekhiv town, Kalush district), etc.

The Opillia and Pokuttia tourist and recreation area is located in the central-eastern part of the Ivano-Frankivsk region, within its plain, foothills and mountain subregions. The ratio of sacred objects of anthropogenic and natural origin is 10:1. The Dominican church (Bohorodchany village, Ivano-Frankivsk district), the Church of the Nativity of the Holy Virgin (the village of Pidhiria, Ivano-Frankivsk district), the Church of the Nativity of the Holy Virgin (Tysmenytsia village, Ivano-Frankivsk district), churches of the Immaculate Conception of the Virgin Mary, Holy Intercession Cathedral and Jesuits (Ivano-Frankivsk), etc. are the most important among the sacred monuments.

The Pokuttia tourist and recreation area is located in the eastern part of the Ivano-Frankivsk region, at the confluence of the Prut and Dnister rivers (Khotyn upland). The plain nature of the relief and landscape caused the ratio of sacred objects of anthropogenic and natural origin to be 39:1. The most significant sacred sights are the Church of the Immaculate Conception of the Most Holy Virgin Mary (Horodenka town, Kolomyia district), the Dominican Church (Chernelytsia village,

Kolomyia district), the Church of St. Anthony and the Bernardine Monastery (Hvizdets village, Kolomyysky district), the Church of Saints Cyril and Methodius (the village of Obertyn, Ivano-Frankivsk district), etc.

Hutsuls and Pokuttia district occupies the southern part of Ivano-Frankivsk region. Its most prominent feature is the largest share of sacred objects of natural origin in the region (the ratio of anthropogenic and natural sacred objects is 2:1). It is within this district the highest mountain church in Ukraine is located (Saint Nicholas (Berezhnytsia village, Verkhovyna district), as well as important sacred monuments are the Church of the Annunciation of the Blessed Virgin Mary (Kolomyia town), the Church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary (Nyzhnii Verbizh village, Kolomyia district), the Church of the Nativity of the Holy Virgin (Kryvorivnia village, Verhovyna district) and others.

Selected tourist and recreational areas have significant tourist and recreational potential. Taking into account the concept of mono-development of modern territorial formations, the mosaic and multiplicity of geographic objects of sacred heritage, promising directions of mono-touristic development of the research area are determined.

Keywords: sacred object, sacred landscape, sacred building, periodization, anthropogenic/man-made landscape, tourist and recreational potential, tourism, Ethnoculture, protected landscapes, monodevelopment, noosphere, religious tourism, clustering, zoning, rational nature management.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Хіміч М.І. Передумови та туристсько-рекреаційне значення сакралізації пам'яток неживої природи в Івано-Франківській області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2022. 53 (2). С. 89–99.

2. Хіміч М.І. Суспільно-географічні передумови формування сакральної сфери Івано-Франківської області. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2023. №18. С. 31–40.

3. Хіміч М.І. Оцінка сакральних ландшафтних комплексів Івано-Франківської області. *Ландшафтознавство*. 2023. Вип. 3 (1). С. 87–100.

Статті у міжнародних наукових виданнях:

4. Хіміч М.І. Об'єктно-предметна сфера рекреаційно-ландшафтознавчих досліджень. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2021. №53. С. 15–17.

5. Хіміч М.І. Системоутворюючі об'єкти сакральної сфери Івано-Франківської області. *SWorldJournal. Економічна академія Д. А. Ценова, Свіштов. Болгарія*. 2023. Вип. 21. С. 59–66.

Публікації, у яких засвідчено апробацію матеріалів дисертації:

6. Кисельов Ю.О., Ужела М.І. Історико-культурні рекреаційні ландшафти Прикарпаття. *Охорона довкілля: збірник статей XV Всеукр. наук. Таліївських читань* (м. Харків, 30 жовт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 32–34.

7. Ужела М.І. Натуральні рекреаційні ландшафти Прикарпаття. *Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства: збірник тез VIII Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф.* (м. Умань, 16 жовт. 2019 р.). Умань: Ред.-вид. відділ УНУС, 2019. С. 81–82.

8. Хіміч М.І. Сакрально-географічні пам'ятки Прикарпаття як об'єкти туризму. *Регіон – 2020: суспільно-географічні аспекти*: матеріали Міжнар.

наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 2–3 квіт. 2020 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. С. 146–147.

9. Хіміч М. І., Рудий Р. М. Аналіз геологічної будови Прикарпаття в межах Івано-Франківської області: землевпорядний аспект. *Використання традиційних і сучасних технологій у геодезії, картографії, землеустрої та кадастрі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Умань, 28 квіт. 2021 р.). Умань: Сочінський М. М., 2021. С. 38–40.

10. Хіміч М.І. Геопросторова організація соціально-географічних об'єктів. *Здобутки молодих учених у геодезії та землеустрої*: матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. молодих учених (м. Умань, 11 листоп. 2022 р.). Умань, 2022. С. 108–111.

11. Хіміч М.І. Природні передумови формування рекреаційних ландшафтів Прикарпаття. *Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства*: збірник тез XI Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Умань, 13 жовт. 2022 р.) / Під ред. д.е.н. О.О. Непочатенко. Ред.-вид.відділ УНУС, Умань, 2022. С. 79–81.

12. Хіміч М. І. Географічні передумови генези Гошівського монастиря як сакрального об'єкта. *Світ наукових досліджень. Випуск 19*: матеріали Міжнар. мультидисциплінарної наук. Інтернет-конф. (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 23–24 трав. 2023 р.) / [редкол. : О. Патряк та ін.] ; ГО «Наукова спільнота»; WSSG w Przeworsku. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б. С. 161–164.

13. Хіміч М.І. Сакральні ландшафти як елементи туристичних дестинацій в екологічному туризмі. *Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства*: збірник тез XII Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Умань, 12 жовт. 2023 року) / Під ред. д.е.н. О.О. Непочатенко. Ред.-вид. відділ УНУС, Умань, 2023. С. 92–94.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	22
РОЗДІЛ 1. Теоретичні та методологічні засади сакральньо-географічних досліджень.....	28
1.1. Об’єктно-предметна сфера сакральної географії.....	28
1.2. Методи сакральньо-географічних досліджень.....	32
1.3. Поняттєво-термінологічний апарат сакральньо-географічних досліджень.....	36
1.4. Міждисциплінарні зв’язки сакральної географії.....	38
1.5. Історія розвитку сакральньо-географічних досліджень.....	41
Висновки до першого розділу.....	47
РОЗДІЛ 2. Природні та суспільно-історичні передумови формування сакральної сфери Івано-Франківської області	49
2.1. Природні передумови формування об’єктів сакральної сфери.....	49
2.1.1. Фізико-географічна характеристика території дослідження.....	49
2.1.2. Аналіз тектонічної, геологічної та геоморфологічної будови....	50
2.1.3. Клімат та кліматичні ресурси.....	57
2.1.4. Особливості гідрографічної мережі та водні ресурси.....	59
2.1.5. Рослинний покрив і тваринний світ території дослідження.....	61
2.1.6. Натуральні ландшафти Івано-Франківської області.....	63
2.2. Суспільно-історичні передумови формування сакральної сфери	66
2.2.1. Періодизація еволюції сакральної сфери	66
2.2.2. Давньоукраїнський період (1199–1349 рр.).....	66
2.2.3. Доба Польського королівства (1349–1772 рр.).....	68
2.2.4. Період Австрійської та Австро-Угорської імперії (1772–1914 рр.).....	69
2.2.5. Період Першої світової війни, перша російська окупація та створення Західноукраїнської Народної республіки (1914–1921 рр.).....	70
2.2.6. Польська республіка (1921–1939 рр.).....	71
2.3. Споруджуваність сакральних об’єктів як характеристика еволюції сакральної сфери.....	71

Висновки до другого розділу.....	74
РОЗДІЛ 3. Походження та територіальне поширення об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області.....	76
3.1. Особливості визначення походження об'єктів сакральної сфери	76
3.2. Природні і природно-антропогенні об'єкти сакральної сфери.....	79
3.2.1. Сакральні вершини гір	86
3.2.2. Сакральні скельні комплекси.....	90
3.2.3. Сакральні гідрооб'єкти.....	96
3.2.4. Сакральні флористичні об'єкти.....	102
3.2.5. Особливості територіального поширення природних та природно-антропогенних сакральних об'єктів	103
3.3. Антропогенні об'єкти сакральної сфери.....	107
3.3.1. Дерев'яні сакральні об'єкти.....	109
3.3.2. Муровані сакральні пам'ятки.....	117
3.3.3. Костели.....	122
3.3.4. Монастирі.....	126
3.3.5. Синагоги.....	131
3.3.6. Особливості територіального поширення та різноманіття антропогенних сакральних об'єктів	133
Висновки до третього розділу.....	137
РОЗДІЛ 4. Комплексна оцінка об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області та районування території дослідження на основі кластерного аналізу.....	139
4.1. Комплексна оцінка об'єктів сакральної сфери за показником сакралізації простору та можливості залучення до туристсько-рекреаційної діяльності.....	139
4.1.1. Методика оцінки об'єктів сакральної сфери за показником сакралізації простору.....	139
4.1.2. Оцінка антропогенних сакральних об'єктів.....	143
4.1.3. Оцінка групи природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів.....	145

4.1.4. Комплексна оцінка об'єктів сакральної сфери	148
4.2. Кластеризація об'єктів сакральної сфери	151
4.2.1. Суть кластеризації та методика її виконання.....	151
4.2.2. Кластеризація групи природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів.....	155
4.2.3. Кластеризація групи антропогенних сакральних об'єктів.....	156
4.2.4. Кластеризація груп природних і природно-антропогенних та антропогенних сакральних об'єктів.....	159
4.3. Туристсько-рекреаційне районування території дослідження.....	162
4.3.1. Опільський туристсько-рекреаційний район.....	165
4.3.2. Бойківсько-Гуцульський туристсько-рекреаційний район.....	166
4.3.3. Опільсько-Покутський туристсько-рекреаційний район.....	168
4.3.4. Покутський туристсько-рекреаційний район.....	170
4.3.5. Гуцульсько-Покутський туристсько-рекреаційний район.....	172
4.4. Основні аспекти туристсько-рекреаційного значення об'єктів сакральної сфери	176
Висновки до четвертого розділу.....	180
ВИСНОВКИ.....	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	184
ДОДАТКИ.....	206

ВСТУП

Актуальність теми. Плекання духовної культури українського народу є однією з основних передумов усебічного відродження нації та становлення незалежної Української держави. Івано-Франківська область ще від старокиївських часів заселена українцями і є регіоном із дуже давньою історією й традиційно високим рівнем релігійності населення. Упродовж XVIII – початку першої половини ХХ ст., українська церква зазнавала переслідувань. На Прикарпатті склалися значно кращі умови для її функціонування. Важливим чинником не лише розвитку духовної культури українців Прикарпаття, а й збереження їхньої національної самобутності, була і є Українська Греко-Католицька Церква. Саме до УГКЦ – попри досить значне поширення культових споруд інших конфесій, особливо Православної Церкви України, а також нехристиянських сакральних об'єктів – у наш час належить більшість релігійних пам'яток в Івано-Франківській області, що й визначає головні риси сакральної сфери цього регіону. Сакральна сфера – це система, утворена об'єктами, які мають особливе духовне, релігійне або священне значення для певної культури, релігії, етносу чи групи людей. Сакральна сфера Івано-Франківщини сформована як природними, так і антропогенними об'єктами, які мають особливі духовні властивості і виконують комунікативну, консолідуючу, лікувальну, захисну та природоохоронну функції. Дослідження таких об'єктів є ключовим етапом для розуміння, оптимізації, управління та розвитку цієї системи. Цілеспрямоване та системне вивчення сакральних об'єктів у контексті географічних досліджень допомагає розкрити глибокі зв'язки між релігією, культурою та природою. Сакральні об'єкти, крім власне духовного змістового навантаження, можуть бути основою для формування туристсько-рекреаційного потенціалу території. Особливо важливого туристсько-рекреаційного значення сакральні об'єкти набувають в умовах сільських, зокрема, гірських територій, де туризм може стати однією з головних галузей господарського комплексу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження є частиною загальної програми наукових досліджень Уманського національного університету садівництва «Концептуальні засади та механізми сталого розвитку України» (Державний реєстраційний номер 0121U112522); виконано як складова науково-дослідної роботи відділу культури Калуської МТГ (м. Калуш, Калуського району, Івано-Франківської області).

Метою роботи є дослідження передумов формування, походження та геопросторового поширення об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області та оцінка їх туристсько-рекреаційного значення.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі ***завдання***:

- удосконалити теоретичний та методологічний апарат сакрально-географічних досліджень;
- вивчити природні та суспільно-історичні передумови формування сакральної сфери Івано-Франківської області;
- провести періодизацію процесу формування сакральної сфери Прикарпаття;
- проаналізувати походження та особливості поширення об'єктів сакральної сфери території дослідження;
- виконати комплексну оцінку об'єктів сакральної сфери території дослідження за показником сакралізації простору та оцінити їхнє туристсько-рекреаційне значення;
- провести кластеризацію об'єктів дослідження із застосуванням математико-статистичних методів;
- прорайонувати територію Івано-Франківської області за ознакою туристсько-рекреаційного потенціалу сакральних об'єктів.

Об'єкт дослідження: сакральна сфера Івано-Франківської області.

Предмет дослідження: геопросторові аспекти розвитку сакральної сфери та туристсько-рекреаційне значення сакральних об'єктів.

Методологічна основа та методи дослідження. Теоретико-методологічні підходи у дисертаційному дослідженні включають системно-структурний, генетичний та історичний. Основою методологічного підходу є системний метод, відповідно до якого сукупність сакральних об'єктів Івано-Франківської області утворює просторово-часову матеріальну систему, що функціонує за закономірностями взаємопов'язаного розвитку. Для аналізу сакральних об'єктів Івано-Франківської області були використані загальнонаукові, конкретнонаукові та міждисциплінарні методи дослідження. Загальнонаукові методи включають аналіз і синтез, методи індукції та дедукції, літературний (для обґрунтування теоретико-методологічних основ дослідження сакральних об'єктів та аналізу поняттєво-термінологічного апарату), порівняння, узагальнення. При здійсненні дослідження використані такі міждисциплінарні методи, а саме: метод політико-історичного зрізу (в суспільно-географічних дослідженнях цей метод є визначальним); графічний метод, виражений у представленні результатів статистичної обробки кількісних даних; математико-статистичний метод, який використовується для здійснення кількісної оцінки динаміки спорудження сакральних об'єктів у процесі історичного розвитку, та проведення інтегральної оцінки об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області за показником сакралізації простору, можливостей використання для туристичних і рекреаційних цілей; кластерний аналіз, який передбачає групування сакральних об'єктів у кластери. Застосування кластерного аналізу дозволило отримати репрезентативний матеріал для проведення туристсько-рекреаційного районування території дослідження за ознакою географічного розташування.

Серед конкретнонаукових (спеціальних) методів було застосовано історико-географічний аналіз (при вивченні особливостей формування, розміщення та використання сакральних об'єктів Івано-Франківської області), порівняльно-географічний (для аналізу функціонально-генетичної та територіально-конфесійної структури сакральної сфери), таксономічне групування (для систематизації сакральних об'єктів на основі їхніх спільних

характеристик), картографічний (при аналізі територіальних відмін у поширенні сакральних об'єктів Івано-Франківської області, ранжуванні), туристсько-рекреаційного районування (при обґрунтуванні туристсько-рекреаційних районів).

Особистий внесок автора. Особистий внесок авторки полягає в тому, що було виконано комплексне суспільно-географічне дослідження об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області в аспекті походження, передумов формування, геопросторового поширення, оцінки їх туристсько-рекреаційного значення та здійсненні туристсько-рекреаційного районування території на основі кластеризації. Авторка самостійно отримала всі результати дисертаційного дослідження.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше:

- виконано комплексне географічне дослідження об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області в аспекті їхньої генези (природного, природно-антропогенного та антропогенного);
- визначено періоди формування антропогенних сакральних об'єктів;
- розраховано показник, який об'єктивно відображає динаміку спорудження антропогенних сакральних об'єктів у процесі історичного розвитку регіону;
- розроблено методичку інтегральної оцінки об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області за показником сакралізації простору;
- виконано оцінку сакральних об'єктів Івано-Франківської області для розвитку туризму та рекреації;
- проведено регіональне туристсько-рекреаційне районування території Івано-Франківської області.

удосконалено:

- теоретичний та методологічний апарат сакрально-географічних досліджень;
- методичку оцінки сакральних об'єктів рекреації та туризму.

отримали подальший розвиток:

- поняттєво-термінологічний апарат суспільної географії;
- методика тематичного суспільно-географічного районування.

Практичне значення роботи полягає у виявленні особливостей походження, просторово-часових особливостей формування та поширення сакральних об'єктів Івано-Франківської області. Вивчення сакральної системи має важливе практичне значення для розкриття культурного потенціалу та ідентичності території, створення нових можливостей для розвитку рекреації та туризму. Результати оцінювання туристсько-рекреаційного потенціалу сакральних об'єктів Івано-Франківської області дадуть змогу вдосконалити існуючі та розробити нові маршрути туристських подорожей теренами Прикарпаття, що має сприяти залученню інвестицій у регіон, а отже – позитивно вплине на його соціально-економічний розвиток. Крім того, аналогічні дослідження туристської привабливості сакральних ландшафтних комплексів із застосуванням математичних методів можна проводити для інших регіонів України та зарубіжжя.

Матеріали й результати дослідження використані при виконанні заходів, що стосуються охорони історико-культурної спадщини Калуської МТГ. Відповідальне ставлення до культурної спадщини є однією з стратегічних цілей «Довгострокової стратегії розвитку української культури».

Апробація матеріалів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на: засіданнях кафедри екології та безпеки життєдіяльності Уманського національного університету садівництва з 2019 по 2023 рр.; XV-х Всеукраїнських наукових Таліївських читаннях «Охорона довкілля», м. Харків, 2019 р. (Україна); VIII-ій Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції, присвяченій 175-річчю заснування Уманського національного університету садівництва «Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства» (м. Умань, 16 жовтня 2019 р.), м. Умань (Україна); Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Регіон – 2020: суспільно-географічні аспекти» (м. Харків, 2–3 квітня 2020 р.), м. Харків

(Україна); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Використання традиційних і сучасних технологій у геодезії, картографії, землеустрої та кадастрі» м. Умань, 2021 р. (Україна); Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції молодих учених «Здобутки молодих учених у геодезії та землеустрої» (м. Умань, 11 листопада 2022 р.), м. Умань (Україна); XI-й Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства» (м. Умань, 13 жовтня 2022 р.), м. Умань (Україна); Міжнародній мультидисциплінарній науковій Інтернет-конференції «Світ наукових досліджень. Випуск 19» (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 23–24 травня 2023 р.), м. Тернопіль, м. Переворськ (Україна, Польща); XII-й Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства» (м. Умань, 12 жовтня 2023 р.), м. Умань (Україна).

Публікації. За матеріалами та результатами дисертаційної роботи опубліковано 13 наукових праць (11 з яких – одноосібні) у тому числі:

- дві статті в закордонних періодичних наукових виданнях, які входять до наукометричної бази Index Copernicus;
- три статті у фахових виданнях, рекомендованих Міністерством освіти і науки України;
- вісім апробаційних праць, зокрема, тезах доповідей, опублікованих у збірнику матеріалів мультидисциплінарної наукової Інтернет-конференції, виданому за кордоном; 2 тезах доповідей опублікованих у збірнику матеріалів міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, виданих в Україні та 5 тезах доповідей на всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 230 найменувань і 8 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок, з яких 183 сторінки основного тексту, і містить 12 таблиць та 49 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ САКРАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Об'єктно-предметна сфера сакральної географії

Дослідження різноманітних аспектів вияву Духовного мають порівняно нетривалу історію, проте, за кілька десятиріч їх розвитку, в головних рисах розроблені наукові засади вивчення сакральних об'єктів, їхнє функціонування та закономірності поширення. Науковою дисципліною, що досліджує такі об'єкти з просторових позицій, є *сакральна географія* (лат. *sacrum* – священне, жертовне).

Хоча елементи сакрально-географічного знання були присутні ще в давньогрецькій натурфілософії (яка практично вся більшою чи меншою мірою була наповнена священним змістом), релігійно-філософській думці Середньовіччя (в якому релігія, зокрема Християнство, відіграло провідну роль у житті європейського суспільства). Початки власне наукових засад сакральної географії вперше заклав англійський мислитель XVII ст. Томас Браун (1605–1682). І все ж свого послідовного розвитку як наукова дисципліна сакральна географія набула лише в XX ст., коли формувалися її теоретичні та методологічні засади. Починаючи від середини XX ст., їх розробляли П. Деффонтен [203], К. Парк [218], Д. Соуфер [227], П. Фіккелер [206] і багато інших. В цей час в Україні на державному рівні панував атеїзм, тому сакрально-географічні дослідження до 90-х рр. XX ст. не провадилися.

Вагомий внесок у розвиток сакральної географії в Україні, вдосконалення її наукових засад здійснили О. І. Вісьтак, О. І. Шаблій [189, 190], Л. Т. Шевчук [191]. Зазначені автори не лише продовжили розроблення теоретичних і методологічних положень цієї дисципліни, а й започаткували сакрально-географічні дослідження України.

Важливо розрізняти дослідження із сакральної географії та географії релігій. Хоча ці географічні дисципліни споріднені, все ж існує між ними істотна відмінність. Якщо географія релігій вивчає поширення матеріальних виявів духовної сфери (сакральні споруди, релігійні конфесії, громади тощо), то сакральна географія, як стверджує Л. Т. Шевчук, має ширший зміст, пов'язаний із почуттям священного конкретно людиною, групою людей, суспільством. Ця дослідниця загалом зауважує щодо первинності сакрального перед релігійним: «...ще не було релігій з їх постулатами і нормами, але вже існував сакральний світ людини, етносу» [191, с. 12].

До об'єктно-предметної сфери науки звичайно відносять власне об'єкт, предмет, мету й завдання досліджень, іноді включають і методи.

На думку Л. Т. Шевчук, *об'єкти* сакральної географії – це «людина, її сакральний світ і релігійна поведінка, соціальне середовище та релігійні організації, природне й соціальне середовище та культові місця, соціальна доктрина церкви – геопросторові форми сакральних елементів, у тому числі елементів релігії як комплексу об'єктів і явищ, їх міфології, змісту, генезису, динаміки, факторів і законів формування та функціонування» [192, с. 32]. Конкретними реальними об'єктами сакральної географії О. І. Шаблій вважає геопросторові форми цієї організації, зокрема їхні морфологію, зміст, генезу, динаміку, чинники й закони формування й функціонування [188, с. 458].

Як наголошує О. І. Шаблій, існують глобально-ареальні та елементарні форми організації сакральної сфери, тобто мікроформи (наприклад, територія церковної парафії), між якими містяться перехідні форми, зокрема й регіональні. На думку цього вченого, зміст цих форм визначається територіальними сакральними системами, до складу яких в ідеальному порядку входять:

- функціональне ядро, тобто сукупність установ, які виконують основну функцію системи, а саме надання релігійних послуг населенню (церкви, монастирі, лаври);
- сукупність установ і підприємств культової інфраструктури;

– сукупність установ і підприємств, що виконують периферійні функції по відношенню до ядра системи (наприклад, церковні навчальні заклади);

– сукупність закладів і установ для управління релігійним життям і діяльністю [189].

Отже, територіальні сакральні системи є концептуальним (у трактуванні О. І. Шаблія [188]) *об'єктом* сакральної географії.

Предметом сакральної географії, за Л. Т. Шевчук, є «територіальна організація сакральної життєдіяльності людини, релігійної групи людей, країни, групи країн, світу та її вплив на територіальну організацію суспільства загалом в умовах співвідношення соціального сакрального простору й соціального сакрального часу з іншими соціальними просторами, часами та геопросторово-часовими координатами» [192, с. 33]. На думку цієї ж ученої, *аспектом* сакральної географії є територіальні особливості розвитку та функціонування об'єкта сакральної географії.

Згідно з поглядами Л. Т. Шевчук, метою сакрально-географічних досліджень є виявлення геопросторових закономірностей і особливостей територіальної організації релігії, а також релігійної сфери як комплексу явищ і об'єктів [192, с. 34]. Задля досягнення цієї мети, як наголошує ця ж дослідниця, необхідним є розв'язання таких завдань:

- виявити причини й чинники поширення тієї чи іншої релігії в межах як окремих держав, так і в світі в цілому;
- визначити закономірності розподілу культових споруд на тій чи іншій території;
- дослідити вплив релігійних вірувань на спосіб життя різних соціальних верств населення;
- з'ясувати особливості релігійної поведінки людей;
- дослідити роль релігії у формуванні суспільної свідомості та суспільного інтелекту в межах конкретної території;

- визначати вплив міжконфесійної ситуації на розвиток продуктивних сил, динаміку суспільних процесів;
- дослідити регіональні та конфесійні особливості соціального вчення церкви, їх вплив на рівень життя населення [192, с. 34-35].

Сакральна географія виконує певні суспільні функції, найважливішими з яких є загальноосвітня та релігієзнавча. Геопросторова організація сакральної сфери тісно пов'язана з геопросторовою організацією суспільства, оскільки обидві вони взаємодіють і впливають одна на одну [171].

Сакральна сфера є складовою частиною ноосфери в її «теярівському» розумінні [228]. Сакральні системи, створені людиною, є, на нашу думку, частковим прикладом ноосферних екосистем. Поєднання ноосферного підходу з екологічним зумовило формулювання С.П. Соньком концепції ноосферних екосистем [225]. Науковець [152, 153] наголошує на важливості вивчення агроекосистем, екологічний стан яких у контексті нашого дослідження прямо пов'язаний зі збереженням та управлінням природними сакральними ландшафтами. Сакральна сфера, як вираження духовності та святості, є одним з компонентів ноосфери – тієї частини, де розум, інтелект і культурна діяльність людини взаємодіють для створення екосистеми розвитку та самопізнання людства. У цьому контексті, дослідження об'єктів сакральної сфери є актуальним завданням для забезпечення гармонії між соціокультурними, економічними та екологічними аспектами розвитку.

Одним з ключових завдань Концепції сталого розвитку України є раціональне природокористування. У цьому контексті дослідження об'єктів сакральної сфери стає актуальним завданням для забезпечення гармонії між соціокультурними, економічними та екологічними аспектами розвитку [226]. Особливу увагу варто приділити природним сакральним об'єктам, які відіграють значну роль у збереженні біорізноманіття та ландшафтного різноманіття [224–225].

В описі предметної області спеціальності 103 «Науки про Землю» Стандарту вищої освіти [154] зазначено, що об'єкт діяльності спеціальності

включає природні та антропогенні об'єкти і процеси у геосферах у взаємозв'язку, перетвореннях і розвитку в просторі та часі. Географічні дослідження сакральної сфери, зокрема, вивчення природних та суспільно-історичних передумов утворення, періодизація формування, аналіз походження та особливостей поширення сакральних об'єктів допомагає розкрити глибокий взаємозв'язок між природним та культурним середовищами, а також враховує вплив цих об'єктів на ландшафтну оболонку в межах конкретної території в культурному, релігійному та туристському контекстах. Такий підхід визначає актуальність наукового вивчення сучасних географічних об'єктів сакральної сфери як складової географічної оболонки для більш повного розуміння розвитку природних і культурних процесів в межах території дослідження.

1.2. Методи сакрально-географічних досліджень

Як і будь-яка наукова дисципліна, сакральна географія послуговується комплексом методів, що разом узяті, дозволяють досягти дослідницької мети. Загальновідомо, що методи поділяються на польові та заключної обробки даних; емпіричні й теоретичні; філософські й загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні.

У сакрально-географічних дослідженнях польові методи використовуються при пошуку та встановленні місця розташування (координат) об'єктів, що мають духовне значення – «священних» гір, криниць, дерев тощо. Все ж переважне значення в сакральній географії мають різноманітні методи заключної обробки даних.

Саме польові методи, а також методи збору матеріалу з літературних, архівних, фондів та інших джерел, а також його первинне узагальнення, становлять групу емпіричних методів, використовуваних у сакральній географії. Систематизація здобутих фактів, виявлення закономірностей і

встановлення внутрішніх геопросторових відмінностей у поширенні явищ здійснюються за допомогою теоретичних методів.

До філософських методів дослідження належить діалектика, законам якої, встановленим Г. В. Гегелем, підпорядковується, в тому числі, буття сакральних об'єктів. Зокрема, закон єдності й боротьби протилежностей в контексті нашого дослідження полягає у взаємодії духовного змісту (релігійна практика вірян) та матеріальної складової (будівлі, споруди) сакральних об'єктів. Закон переходу кількісних змін у якісні може проявлятися в дедалі зростаючій частці культових споруд, належних одній із конфесій, після зміни релігійно-конфесійного складу населення певної території. Закон заперечення проявляється в неможливості повної десакралізації простору навіть у результаті цілковитого його збезлюднення. І в такому разі залишаються сакральні пам'ятки, що свідчать про різні аспекти духовної активності народу, який колись заселяв цю територію.

Одним із важливих загальнонаукових методів є системний, зміст якого полягає в розгляді складних об'єктів (до яких належать, у тому числі, сакрально-географічні) як систем. Вище ми згадували територіальні сакральні системи, що мають структуру, виражену в наявності підсистем і елементів та зв'язків, а також відносин між ними. Зокрема, підсистемами територіальної сакральної системи можуть бути сакральні споруди в їхній сукупності та місця пам'ятних подій, що набули сакрального значення. У свою чергу, храми кожної з релігійних конфесій є елементами територіальної сакральної системи й водночас компонентами підсистеми «сакральні споруди». Взаємини між священнослужителями та мирянами різних конфесій є тими зв'язками, які й утворюють з усієї сукупності культових споруд, духовних навчальних закладів, «священних» гір і гаїв тощо систему.

До числа загальнонаукових належать і логічні методи пізнання, а саме – аналіз, синтез, порівняння, дедукція, індукція тощо. Зокрема, аналіз застосовується при розгляді релігійно-конфесійного складу певного регіону або систематизації культових споруд за ознакою давності забудови. Синтез

здійснюється при визначенні чинників формування сакральної сфери регіону та поєднанні їх при обчисленні інтегральних показників сакральності. Порівнянню можуть підлягати особливості сакральної сфери різних адміністративно-територіальних одиниць або тієї ж території в різні епохи. Дедуктивний метод у сакральній географії застосовується при розгляді сакральної сфери кожного досліджуваного регіону з погляду загальних закономірностей функціонування територіальних систем. Індукція має місце при зіставленні фактів на прикладах різних компонентів і елементів територіальної сакральної системи та формулюванні на їх підставі закономірностей.

Уявлення про співвідношення методів і етапів дослідження дає табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Співвідношення методів та етапів сакрально-географічного дослідження

Етапи дослідження	Методи дослідження
Теоретичний (формування концепції дослідження)	Загальнонаукові методи
	Філософські методи
Оцінний (оцінка чинників впливу на виникнення сакральних об'єктів)	Оцінка сакральних об'єктів
	Історико-географічний метод
	Просторово-порівняльний метод
	Літературний аналіз
	Порівняльний метод
	Історичний метод
	Системний метод
Аналітичний (опрацювання статистичної інформації, здійснення її аналізу та узагальнення)	Розрахунковий метод
	Якісний аналіз
	Просторовий аналіз
	Порівняльний аналіз
	Картографічний метод
Конструктивний	Метод районування
	Системно-структурний аналіз
	Просторово-порівняльний аналіз
	Картографічний метод

Міждисциплінарними методами, що застосовуються в сакральній географії, є, головним чином, історико-географічний та математико-

статистичний. Сутність історико-географічного методу полягає в порівнянні сучасної структури територіальної сакральної системи з тією, що існувала в минулому, та здійсненні на підставі такого порівняння прогнозу щодо майбутнього її розвитку. Математико-статистичні методи (інтегральна оцінка, кластерний аналіз тощо) застосовуються при знаходженні кількісних показників, необхідних для порівняння структур територіальних сакральних систем, а відтак – для проведення сакрально-географічного районування.

Зокрема, для здійснення інтегральної оцінки об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області ми з використанням математичних методів одержали показник сакралізації простору, який є вимірюванням сакральної насиченості простору в межах області, району й окремих об'єктів з погляду їхньої атрактивності та можливості використання для туристичних і рекреаційних цілей.

Кластерний аналіз – це метод розбиття заданої вибірки об'єктів на підмножини, які не перетинаються (кластери). Як параметри, ми обрали координати природних об'єктів, а як метод кластеризації – метод k-means (метод k-середніх). Метод k-середніх є одним із найпоширеніших алгоритмів кластерного аналізу, в якому об'єкти групуються навколо центроїдів, а критерієм є відстань об'єктів кластера від свого центроїда.

Для проведення кластеризації нами були написані дві програми алгоритмічною мовою високого рівня Python: одна – для введення даних, інша – власне для проведення кластеризації.

Спеціальними (власне географічними) методами, що використовуються в сакральній географії, є, зокрема, картографічний та районування. Картографічний метод застосовується при складанні карт поширення, ранжування тощо сакральних об'єктів. Районування є логічним завершенням сакрально-географічного (як і будь-якого іншого географічного) дослідження, в якому виражене досягнення дослідницької мети.

1.3. Поняттєво-термінологічний апарат сакральної географії: дослідження

Як і будь-яка наукова дисципліна, сакральна географія характеризується наявністю поняттєво-термінологічного апарату, який дозволяє якнайточніше виразити сутність досліджуваних об'єктів і явищ. Як зазначає Л. Т. Шевчук, «становлення і розвиток поняттєво-термінологічного апарату сакральної географії вирізняється такими специфічними особливостями:

1. Філософський зміст релігії, її світоглядне значення сприяють використанню значної кількості філософських і загальнонаукових термінів і понять у поняттєво-термінологічному апараті сакральної географії.

2. «Географічність» сакральної географії, тобто входження цієї галузі знання в систему географічних наук, зумовлює використання в її межах поняттєво-термінологічної системи «географія».

3. Феномен релігії, її давність і глобальність зумовили найбільшу розмаїтість і насиченість за кількісними, змістовими та географічними ознаками поняттєво-термінологічної системи «релігія», яка використовується як одна з вихідних у загальному концептуальному та термінологічному апараті географії релігій.

4. Відносна «молодість» сакральної географії є причиною того, що на сучасному етапі поняттєво-термінологічна система «сакральна географія» перебуває на етапі становлення, що є дуже важливим для цієї галузі знань.

5. Наукова мова сакральної географії вирізняється наявністю у своєму складі значної кількості абстракцій, що характерно для всіх суспільних наук, до складу яких входить ця самостійна галузь знань.

6. Поняттєво-термінологічний апарат сакральної географії перебуває на етапі трансформації у зв'язку з сучасними особливостями формування української термінології» [192, с. 38].

З наведеного вище випливає, що поняття й відповідні їм терміни сакральної географії охоплюють, з одного боку, частину поняттєво-

термінологічного апарату загальної суспільної географії (ПТС «суспільна географія») та, з іншого боку, низку понять і термінів богослов'я й релігієзнавства (ПТС «релігія»). Крім того, як наголошує Л. Т. Шевчук, сакральна географія формує власну ПТС, стрижневим поняттям якої є, власне, «сакральна географія» [192, с. 39].

Зокрема, із суспільно-географічних понять і термінів сакральна географія, по-перше, використовує ті, що стосуються територіальної організації суспільства. Прикладом є поняття «територіальна організація сакральної сфери», яке є похідним від згаданого вище. Іншими поняттями, що увійшли до сакрально-географічних досліджень із суспільної географії, є «територіальна сакральна система», «сакральна сфера», «сакральний простір», «сакральний ландшафт», «сакральний об'єкт», «сакрально-географічний комплекс», «сакральна інфраструктура», «місце сили» (адже поняття «місце» є географічним).

Територіальна сакральна система – це складне поєднання культових споруд (які утворюють функціональне ядро системи), закладів, установ і підприємств релігійної інфраструктури, релігійних навчальних закладів, а також інституцій управління релігійним життям і діяльністю [192].

Сакральна сфера, на нашу думку, – це дискретний простір, наповнений об'єктами сакрального значення. При цьому під сакральним простором ми розуміємо будь-яку частину сакральної сфери.

Сакральний ландшафт Е. Ісаак трактує як ландшафт, перетворений людиною через релігійні мотиви [213 р. 14].

Сакральний об'єкт – це матеріальне тіло або утворюване такими тілами середовище, що має священний зміст. Поєднання таких об'єктів у межах певної території утворює сакрально-географічний комплекс. Разом з об'єктами, що безпосередньо не відіграють сакральної ролі, але виконують допоміжні функції щодо сакральних об'єктів, він формує сакральну інфраструктуру.

Місце сили – це місце, наділене особливою духовною енергетикою, яка зумовлює його значення як об'єкта релігійного поклоніння.

До понять і термінів богословського й релігієзнавчого змісту належать «релігія», «церква», «конфесія», «релігійна громада», «монастир», «скит», «костел», «синагога» тощо. Зокрема, релігія (від лат. *religare* – заново пов'язувати) – це «особлива система світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, що обумовлюють поведінку людини» [210, 402 р.].

Загальновідомо, що термін «церква» виражає два різні, хоч і споріднені поняття, – релігійну організацію та будівлю (споруду), в якій проводяться богослужіння.

Конфесія (лат. *confessio* – *визнання*) – це «особливість віросповідання в межах певного релігійного вчення, а також об'єднання віруючих, послідовників цього релігійного віросповідання» [28].

Релігійна громада є «місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того самого культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб» [60].

Монастир – це «релігійна громада для ченців або черниць, що володіє належними їм землями та капіталами, і становила релігійно-господарську організацію» [17].

Скит – це «відокремлене поселення для ченців, що бажають вести суворіше, ніж у монастирі, життя» [147].

1.4. Міждисциплінарні зв'язки сакральної географії

Сакральна географія органічно пов'язана з двома циклами наукових дисциплін – географічним і релігієзнавчим. Український географ О. І. Шаблій розглядає цю дисципліну як розділ соціальної географії [189]. Отже, найтісніше сакральна географія пов'язана з географією культури, географією

релігій (тут зв'язок проявляється найвиразніше), а також географією туризму. З іншого боку, вона пов'язана з релігієзнавством і богослов'ям (теологією). Крім того, простежується суміжність сакральної географії щодо екології, територіального планування, архітектури та низки інших галузей науки і виробництва. Особливо варто наголосити на зв'язку сакральної географії з рекреаційною географією, адже ці дві наукові дисципліни поєднує проблематика сакрального туризму й паломництва.

Конкретні вияви вищезазначених міждисциплінарних зв'язків, на нашу думку, цілком очевидні. Зокрема, явища сакральної сфери, безсумнівно, є водночас явищами культури, тому й дослідження в галузі географії культури є важливими для розуміння сакрально-географічних проблем. Відповідно до типології міждисциплінарних зв'язків О. І. Шаблія, в цьому разі має місце зв'язок за спільністю об'єкта. На співвідношенні географії релігій і сакральної географії ми акцентували вище, тут проявляються зв'язки інформаційні та за спільністю об'єктів. Одним із напрямів туризму є релігійний туризм, чим і зумовлені зв'язки між сакральною географією й географією туризму (особливості цих зв'язків ми розглянемо нижче). Деякі аспекти наукового вивчення феномену релігії визначають спорідненість сакральної географії з релігієзнавством, а суто духовна складова релігійних вірувань зумовлює дотичність її до богослов'я. В останньому випадку йдеться про спорідненість як генетичну (феномени релігійної сфери стали вивчатися у просторовій площині), так і інформаційну, й так само за об'єктами дослідження.

У контексті нашого дослідження особливого значення набувають зв'язки сакральної географії з географією рекреації та туризму. Важливо наголосити, що сакральні об'єкти часто є одночасно об'єктами туризму (так само, як і паломництва) і можуть виконувати також рекреаційну функцію. Тобто, відповідно до згаданої вище типології О. І. Шаблія, в цьому разі йдеться про спорідненість за об'єктами дослідження. Можна стверджувати про наявність різних функцій у такого роду об'єктів. Наприклад, г. Говерла має й сакральне значення (в тому числі – але не тільки – тому, що на ній встановлено

хреста; важливу роль відіграє статус гори як «вершини» всієї України), і, безумовно, є об'єктом і рекреації, і туризму.

Можна стверджувати, що близька спорідненість сакральної географії з туризмом (у гносеологічному аспекті), набуття об'єктами сакральної сфери одночасного значення як об'єктів туризму (в аспекті онтологічному) зумовили формування окремої сфери людської діяльності – сакрального туризму. Враховуючи розташування значної частки сакральних об'єктів, особливо природного походження, поза великими містами (і навіть поза населеними пунктами взагалі), можна також зауважити щодо наявності зв'язків між сакральним туризмом та екотуризмом, в тому числі екстремальним [47]. Т. Ю. Лужанська, Н. М. Смочко, Н. С. П'ятка [150] зауважують, що екологічний туризм найбільш динамічно розвивається на територіях, які містять значні природні цінності, він спрямований на збереженні природного і культурного середовища регіонів.

Зважаючи на те, що в межах Івано-Франківської області є значна кількість релігійних споруд, які належать різним етнічним групам та етнографічним групам українців, можна стверджувати про наявність значного туристсько-рекреаційного потенціалу території для розвитку етнотуризму. Систематизація етнокультурних артефактів у селах та містечках сприяє перетворенню спадщини на туристичний продукт, що зумовлює інтерес до збереження пам'яток, збільшує кількість відвідувачів [21]. Системний підхід та інноваційна парадигма регіонального розвитку дозволяють створити комплексну концепцію просторового розвитку туризму [202, 186].

Крім того, важливо наголосити на зв'язку сакральної географії із садово-парковим мистецтвом, адже садово-паркові ландшафти можуть набувати сакрального значення. Яскравим прикладом є Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, розташований у м. Умань, де містяться, зокрема, ще дохристиянські «місця сили», а також грот Каліпсо, що, за деякими даними, в минулому правив за місце здійснення деяких сакральних обрядів. Садово-парковим ландшафтам присвячені дослідження

І. В. Кравцової [92, 93, 49]. В межах Івано-Франківщини також є сакральний ландшафтний комплекс, який представляє садово-парковий тип антропогенних ландшафтів – це Біблійний сад (30 видів рослини, які згадуються у Біблії) у с. Маріямпіль.

Окремої уваги варта проблема місця сакральної географії в системі наук у контексті їх двоподілу на «логічні» та «софійні», перші з яких, на думку культуролога М. Епштейна, викладену в [79], мають переважно аналітичний характер, адже розглядають предмет дослідження в його структурованості; другі – синтетичний, виражений у вивченні предмета в його цілісності, зокрема з погляду загальної мудрості. Крім охарактеризованих вище зв'язків сакральної географії з «логічними» дисциплінами, вона має незаперечну спорідненість із деякими науками «софійними», особливо геософією.

Геософія – це поєднання концепцій людського простору (різною мірою науково обґрунтованих), авторами яких є А. Піскозуб [220], Дж. К. Райт [224], Е. Банзе [199] та ін. На зв'язку геософії із сакральною географією наголошує Ю. О. Кисельов [79]. Зокрема, цей зв'язок полягає у значному зосередженні геософії на сфері Духовного, Священного, адже сакральний простір тісно пов'язаний із геопростором. При цьому варто мати на увазі, що сакральний простір не можна механічно ототожнювати з територією поширення різних релігійних конфесій, оскільки конкретні релігії можуть бути лише індикаторами прояву просторових спільностей. Деяку невідповідність поширення релігійних конфесій особливостям сакральної сфери ми пояснюємо наявністю етнічних (переважно обрядових) особливостей у рамках кожної релігії.

1.5. Історія розвитку сакрально-географічних досліджень

Власне сакрально-географічні знання формувалися впродовж багатьох епох. Ми вже згадували вище ім'я Т. Брауна, який фактично був предтечею сакральної географії. У подальшому початки географічних досліджень

релігійної сфери були відображені у працях видатного німецького філософа І. Канта та представників антропогеографії та хорогеографії – А. Геттнера, Е. Реклю, К. Ріттера та ін. Однією з важливих і основоположних робіт стала праця Ф. Ратцеля «Народознавство» [222], в якій детально розглядався вплив навколишнього географічного середовища на особливості культури та релігії як невіддільний її чинник.

Значною є роль у започаткуванні досліджень із сакральної географії як окремого наукового напрямку румунського філософа й релігієзнавця М. Еліаде [204]. Цей автор не лише проводив історичний аналіз розвитку релігійних уявлень народів, а й наголошував на особливостях релігійних почуттів людей, етнічних спільнот від стародавніх часів до ХХ ст. М. Еліаде у своїх дослідженнях не обмежувався власне релігійними системами, але також приділяв вагому увагу містиці та міфології.

У 60-ті рр. ХХ ст. О. Гульткрантц запропонував визначення поняття «екологія релігії», що характеризує інтеграцію релігії в навколишнє середовище та наслідки такої інтеграції [212].

Визначним є внесок у розвиток сакральної географії англійського вченого К. Парка, який фундаментальною працею «Священні світи» («Sacred worlds») фактично обґрунтував існування цієї галузі знання як окремої наукової дисципліни [219].

Українська сакрально-географічна думка впродовж більшої частини ХХ ст. була зосереджена, головним чином, у середовищі західної діаспори, адже географи України в умовах панівного одержавленого атеїзму працювати в цій сфері не могли. Розробки в галузі географічного релігієзнавства належать Д. Антоновичу, А. Кримському, В. Кубійовичу, С. Рудницькому та іншим ученим [192]. Зокрема, досить ваговою є інформація з географії релігійної сфери, представлена в редакційній В. Кубійовичем багатотомній «Енциклопедії українознавства» [54].

Лише після проголошення незалежної держави сакральна географія в Україні набула значного розвитку. Зокрема, результати сакрально-

географічних досліджень, у тому числі України, представлені у згаданих нами вище роботах О. І. Шаблія [189, 188], Л. Т. Шевчук [191, 192] та ін. С. П. Романчук досліджує проблему сакралізації ландшафтів, виокремлюючи практичні підходи до їх вивчення [137]. М. Д. Гродзинський створює концепцію сакрального ландшафту [38]. Історію формування та класифікацію сакральних ландшафтів представлено у працях В. М. Воловика [20].

С. П. Романчук визначає сакральні ландшафти як природні або природно-антропогенні геосистеми, які виконують духовну функцію, пов'язану, в першу чергу, з релігійними запитами людства, які є об'єктами паломництва, тобто викликають прагнення до спілкування з ними в певній категорії населення [137]. При цьому, на думку цього дослідника, важливою ознакою сакральних ландшафтів є збереження духовної (священної або сакральної) функції території упродовж значного часу (іноді багато тисяч років), навіть при зміні релігійної та етнічної приналежності [137].

М. Д. Гродзинський розуміє сакральний ландшафт як образ священного простору, значення місць та конфігурацій якого сприймаються й успадковуються певними групами людей як прояви «вищої сили» (зокрема, Бога або богів) При цьому, як зазначав цей учений, конфігурація сакрального ландшафту має плямисту структуру, фоном якої є ландшафтні комплекси зі звичайним рівнем сакральності, а ядрами – місця з підвищеним рівнем (особливо священні) [38].

В. В. Канська, розглядаючи причини сакралізації ландшафтів, зазначає, що «часто причиною сакралізації ландшафту стає його унікальність через пейзажні чи лікувальні особливості: незвичайні обриси скель, гір чи пагорбів, вікове дерево, джерело із цілющою водою, печери, карстові провали тощо. Тобто сакралізація залежить від естетичних чи інших властивостей ландшафту, цінних для певного суспільства» [75, с. 108].

О. П. Ковальов характеризує сакральний ландшафт як духовний потенціал, який сприяє виникненню сакральних вузлів у просторі денної поверхні [83].

В. М. Воловик натуральні за походженням місця поклоніння (камені, дерева, джерела, гаї), відносить до частини варіанту язичницьких ландшафтів. Групу варіантів язичницьких ландшафтів цей науковець розділяє на групи натурального та антропогенного генезису [19]. Цей же науковець зазначає, що сакральний ландшафт потрібно розглядати як частину етнокультурного, пов'язаного з духовною діяльністю етносу і культурною спадщиною (сакральні пам'ятки, комплекси та ансамблі). Цей учений пропонує таке визначення: «сакральний ландшафт є сукупністю місць і розташувань етнокультурного простору (регіону), які мають ознаки взаємодії людини (етносу) і священного» [19].

К. В. Мезенцев, Ю. Л. Когатько розглядають сакральні ландшафти як сукупність сакральних місць чи просторів певної території, що розглядаються як священні, оскільки пов'язуються із впливовими суспільно-історичними подіями або через їхні унікальні географічні характеристики. На додаток до священних природних місць люди створили релігійні будівлі (церкви, храми, монастирі), що також є прикладами сакральних місць та просторів [116].

Сакральний простір за Г. І. Денисиком – це, перш за все, простір, який відрізняється від інших. Як осмислений простір, сакральний простір охоплює місця: а) створені для релігійних потреб (культові споруди, храми, кладовища); б) такі, що трактуються релігійно, зокрема гори або річки, а також частини ландшафтної сфери, які можна сприймати як фізично (географія Святої землі), так і образно, як внутрішню географію тіла в тантричній йозі [48].

О. І. Шаблій [189] зазначав, що географічність релігійної сфери проявляється в таких аспектах: а) розміщенні та поширенні релігійних вірувань і відповідних їм інституцій, б) наявності геопросторових «фокусів» («ядер») релігійного життя та діяльності, в) розвитку територіальної сакральної інфраструктури, г) залежності територіальної диференціації релігійного життя і діяльності від геопросторових відмінностей в етно-демографічній і природно-географічній обстановці [189].

А. С. Ковальчук, аналізуючи функціонування культових будівель в Україні як об'єктів релігійно-паломницького туризму, зауважує, що найцікавішими для релігійних туристів і паломників є культові будівлі, що мають значну історико-духовну та архітектурно-мистецьку цінність [82].

Релігійна спадщина може діяти як передавач вікових цінностей, пов'язаних з ідентичністю території, одночасно відображаючи зв'язок між релігійною цінністю та монументальною цінністю місця [198].

Там, де релігійні люди створили простір взаємодії зі священними силами, туристичні практики можуть створити місце, яке варто відвідати [201].

Проблеми розвитку сакрального туризму від початку ХХІ ст. досліджували такі українські й зарубіжні вчені, як Т. І. Божук [9, 10], О. В. Ільїна [70], В. Ф. Киф'як [80], А. С. Ковальчук [82], А. В. Кузишин [100], М. П. Мальська [107, 108], І. І. Ровенчак [135], В. В. Гаворецький [208], А. А. Яцковський [214] та ін.

Зокрема, Т. І. Божук виокремлює види подорожей, пов'язаних із відвідуванням сакральних місць. Вона виділяє паломництво та власне сакральний туризм, відмінності між якими полягають в особливостях сприйняття об'єкта, меті подорожі, мотивації до неї, місії (тобто спонукального мотиву), нормах поведінки й деяких інших аспектах [9, 10].

М.П. Мальська, М.Й. Рутинський, Н.М. Паньків розрізняють паломництво і релігійний туризм. Паломництво – це особлива форма духовної рекреації, що включає в себе духовне очищення, покуту та приєднання до святинь віри. Учасник паломництва відвідує особливі сакральні центри своєї релігії. З іншого боку, релігійний туризм, зазвичай, має культурологічну мотивацію та передбачає екскурсійне відвідування культових об'єктів своєї релігії, а також ознайомлення з релігійно-культовими традиціями інших регіонів світу. Такий вид туризму може включати відвідини не лише культових об'єктів власної релігії, а й ознайомлення з іншими релігійно-культовими традиціями [108].

О. В. Ільїна наголошує, що релігійний туризм – це «різновид туризму, пов'язаний із регулярним відвідуванням віруючими «святих місць» і релігійних центрів» [70, с. 71].

На думку В. Ф. Киф'яка, релігійний туризм – це «подорож, яка має на меті виконання релігійних процедур, місій, відвідування святих місць та ін.» [80, с. 78-79].

А. С. Ковальчук, так само як і Т. І. Божук, розрізняє паломництво й релігійний туризм. На його думку, паломництво – це «подорож до релігійного об'єкта як рекреаційного ресурсу, що може сприяти духовному оздоровленню, пізнавальній діяльності і насиченості туристичними враженнями подорожнього» [82, с. 219-220], тоді як релігійний туризм – це «подорож досить тривала (понад 24 години), без оплачуваної діяльності із зобов'язанням залишити країну або місце перебування у зазначений термін і повернутися до місця свого постійного проживання; подорож до релігійного об'єкта не лише як до атрактивно-рекреаційного явища, що несе значну культурно-пізнавальну інформацію, а подорож з метою поклоніння святості релігійного об'єкта, що є одним із виявів віри такого подорожнього у догмати своєї релігії, свідченням його належності до певної релігії чи конфесії» [82, с. 219-220].

А. В. Кузишин розрізняє паломницький та релігійний туризм екскурсійного спрямування [100, с. 52]. Так само паломництво та релігійний туризм виокремлює М. П. Мальська [107, с. 36-37; 108, с. 139].

О. Р. Четирбук, А. П. Голод узагальнили концептуальні засади розвитку ностальгійного та релігійного туризму і обґрунтували окремий напрям – ностальгійно-релігійний туризм [186].

Визначення видів туризму охоплює мету або кілька цілей подорожі – як основних, так і додаткових, формує єдине сприйняття збірного поняття «релігійно-паломницький туризм», під яким ми розуміємо вид туризму, сутність якого полягає в поєднанні суто релігійної та супутніх їй цілей подорожі [178].

І. І. Ровенчак наголошує на структурі сакральної географії, виділяючи в ній некрогеографію, конфесійну географію та географію паломництва. У свою чергу, некрогеографія й географія релігій, на думку цього вченого, утворюють вищий рівень сакрально-географічної науки, тоді як географія окремих конфесій і географія паломництва становлять нижчий рівень [135, с. 128-147]. Географію окремих релігійних напрямів (конфесійну географію) та географію паломництва виокремлює польський дослідник А. Яцковський [207, р. 5].

Інший польський науковець В. Гаворецький застосовує термін «паломницький туризм», вважаючи, що релігійний туризм і паломництво мають спільну мету, а тому їх не варто розділяти [207, р. 75-79].

Таким чином, більшість науковців, які ведуть дослідження у сфері сакральної географії, дотримуються думки щодо нетотожності релігійного туризму та паломництва, наголошуючи на переважанні в паломництві власне духовного аспекту, тоді як релігійний туризм має, передусім, пізнавальний зміст.

Висновки до першого розділу

Наукові засади сакральної географії як науки, що виникла на межі географії, з одного боку, та богослов'я й релігієзнавства, з іншого, формувалися, в основному, впродовж ХХ ст. З трансформацією економічної географії в економічну та соціальну, а згодом – у суспільну географію, сакральна географія (так само, як і географія релігій) посіла місце у структурі останньої як галузь соціальної географії.

Наприкінці ХХ ст., після краху комуністичної ідеології із властивим їй «науковим» атеїзмом, сакрально-географічні дослідження стали проводитися й в Україні. Біля витоків їх стояли визначні вітчизняні географи – О. І. Вісьтак, О. І. Шаблій, Л. Т. Шевчук. Їхніми зусиллями було, з урахуванням українського етноконфесійного чинника, сформульовано об'єктно-предметну сферу сакральної географії, визначено зміст, методи та дослідницькі підходи.

Концептуальним об'єктом сакральньо-географічних досліджень виступають територіальні сакральні системи, що визначають зміст конкретних сакральних об'єктів.

Сакральна географія використовує широкий спектр загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціальних (власне географічних) методів, серед яких найважливішими є системний, історико-географічний, описовий, картографічний, районування.

Особливістю поняттєво-термінологічного апарату сакральної географії є наявність двох його основних складових – суспільно-географічної та богословсько-релігієзнавчої.

Серед міждисциплінарних зв'язків сакральної географії переважають генетичні, інформаційні зв'язки, а також сформовані за ознакою спільності об'єкта дослідження.

У розвиткові сакральньо-географічних досліджень обґрунтовано три етапи – початковий (пов'язаний із працями Т. Брауна XVII ст.), ранній (позначений елементами сакральної географії в рамках антропогеографії й географії людини XIX – першої половини XX ст. – К. Ріттер, Ф. Ратцель, Е. Реклю, С. Рудницький, В. Кубійович та ін.) та сучасний, виражений в оформленні сакральної географії як окремої наукової дисципліни, яка ґрунтується на працях М. Еліаде й К. Парка, пізніше – О. Шаблія, Л. Шевчук, В. Воловика, А. Ковальчука, Ю. Когатька та інших, у тому числі численних українських дослідників.

РОЗДІЛ 2

ПРИРОДНІ ТА СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ САКРАЛЬНОЇ СФЕРИ ІВАНО- ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Природні передумови формування об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області

2.1.1. Фізико-географічна характеристика території дослідження. Івано-Франківська область розташована недалеко від географічного центру Європи, на захід-південному заході України. На півдні Івано-Франківської області по хребту Чивчин проходить державний кордон довжиною 50 км з Республікою Румунія. На північному сході Івано-Франківська область межує з Тернопільською областю, а південно-східні кордони проходять вздовж рік Білий Черемош та Черемош, окреслюючи межі з Чернівецькою областю. На північному заході проходить межа із Львівською областю. Головним Карпатським вододілом проходить південно-західна межа Івано-Франківської області, що відділяє басейн р. Тиси від басейнів р. Дністра і р. Пруту, де область межує із Закарпаттям (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Географічне розташування та адміністративний поділ Івано-Франківської області (інформація з відкритих джерел)

Область має площу 13 940 км², що становить 2,4% загальної площі території України, і розташовується на 22-му місці серед інших областей країни. Територія області має ромбовидну форму, протяжність з півночі на південь становить 185 км, з заходу на схід – 150 км відповідно. Крайньою північною точкою є с. Виспа, Івано-Франківського району, південною – с. Голошина, Верховинського району, західною – с. Сенечів, Калуського району; східною – с. Городниця, Коломийського району [57].

Область поділена на 6 адміністративних районів: Івано-Франківський, Калуський, Надвірнянський, Коломийський, Косівський, Верховинський (рис. 2.1).

2.1.2. Аналіз тектонічної, геологічної та геоморфологічної будови території дослідження. Тектонічну будову Івано-Франківської області формують Східно-Європейська платформа, Середземноморський рухливий пояс, представлений складчастою областю Українських Карпат, і Західно-Європейська платформа. Зокрема, докембрійська платформена споруда представлена (на крайньому сході території) західними схилами Українського щита, каледонська платформена структура – Волино-Подільською плитою, герцинська платформена структура – Галицько-Волинською западиною [26, 196]. Середземноморський рухливий пояс сформований Карпатською складчастою областю, до якої входять – Передкарпатський крайовий прогин, гірські споруди Карпат, Закарпатська міжгірна западина. Західноєвропейська платформа, крайня східна частина якої поширюється на територію України, смугою простягається до гирла річки Стрий і занурюється під товщу порід Передкарпатського прогину [110].

Карпатська складчаста область є частиною Альпійсько-Гімалайського складчастого поясу. Довгий геологічний розвиток і тривалий горотвірний процес протягом кількох епох сформували складну будову системи, важливою ознакою якої є поширення потужних товщ порід різного походження і віку. Територія області складається з докембрійських гнейсів, гранітів, кварцитів,

кристалічних сланців, а також відносно молодих осадових відкладів, таких як пісковики, глини та глинисті сланці. Тут багатокілометрова товща осадових порід зім'ята у складки, які насунуті в північно-східному напрямку на Передкарпатський прогин [157].

Геологічна будова Карпатської складчастої області формується за рахунок інтенсивно деформованих відкладів флішу, що належать до відкладів крейди та палеогену. Ці відклади виявляються через стабільне чергування пісковиків, алевролітів і аргілітів. Докайнозойські утворення виходять на поверхню тільки на півдні в Рахівських і Чивчинських горах. Між Карпатською складчастою областю та південно-західною окраїною Східноєвропейської платформи проходить область інтенсивного неогенового прогинання – Передкарпатський крайовий прогин, який заповнений товщею міоценових молас потужністю до 5 км. На території південно-західної окраїни Східноєвропейської платформи найдавніші утворення представлені кристалічними породами. Кристалічний фундамент має невеликий нахил (1–1,5°) у напрямках західного і південно-західного занурення, поступово покриваючись молодшими осадовими відкладами пізнього протерозою, кембрію, ордовику, силуру, девону, карбону і трансгресивно залягаючими осадовими утвореннями крейди та неогену [14, 125] (рис. 2.2).

На території Івано-Франківської області можна спостерігати вихід на поверхню різних за віком геологічних формацій, таких як палеозойські, мезозойські, палеогенові, неогенові і четвертинні породи. Найстаріших палеозойських утворень дуже мало, їх вихід на поверхню простежується тільки в Чивчинських горах. Рифейські й палеозойські утворення поширені на території Передкарпатського прогину на глибині до 3 км і більше. Домезозойські утворення представлені Мармароським кристалічним масивом у вигляді потужного комплексу метаморфічних порід. Відклади палеозою досліджені тільки в Зовнішній зоні Передкарпатського прогину, вони представлені щільними глинистими сланцями темно-сірого і чорного кольору, неоднаково піскуватими і вапнистими, нерідко в верхній частині розрізу з

окремими прошарками кварцитових пісковиків. Відклади тріасу зустрічаються тільки в Чивчинських горах у вигляді вапняків і доломітів. Корінні виходи юрського періоду поширені на території Волино-Подільської плити по р. Дністру, в Зовнішній зоні Передкарпатського прогину та Чивчинських гір [2, 31].

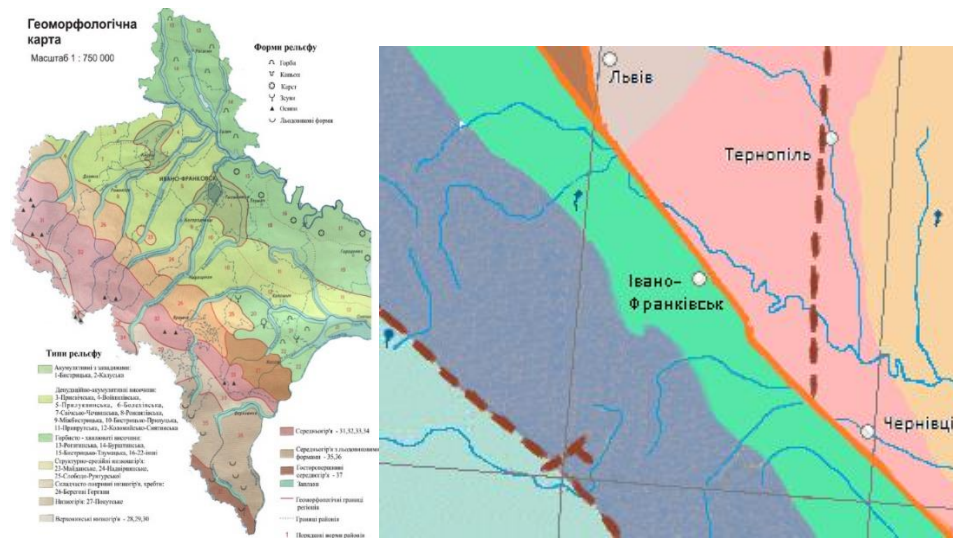

Рис. 2.2. Геоморфологічна і тектонічна будова Івано-Франківської області (інформація з відкритих джерел)

Відклади складаються з кварцевих середньозернистих і дрібнозернистих пісковиків, серед яких спостерігаються прошарки темно-сірих алевролітів і рідко сірих аргілітів. У Чивчинських горах є відклади тонко- і середньоверстуватих «грудкуватих» червоних вапняків та мергелів з фауною амонітів і рештками брахіопод, кріноїдей та белемнітів, світло-сірі масивні вапняки, прорвані місцями базальтовими породами. Відклади крейдового періоду на території області проявляються у вигляді морських платформ та геосинклінальних (флішевих) фацій. Флішеві фації морських платформ виявлені на території Волино-Подільської плити та в зовнішній зоні Передкарпатського прогину, геосинклінальні флішеві фації спостерігаються у Внутрішній зоні Передкарпатського прогину (Покутські Карпати) і в складчастій області Карпат. На кінець олігоцену геосинклінальна область

Карпат пройшла етап підняття і стала суходолом. Вузькі, неглибокі морські водойми залишилися по обидва боки дещо піднятої території, що охоплює Передкарпатський і Закарпатський неогенові прогини, де в міоцені накопичилися значні моласові відклади. Однією з найдревніших частин міоценових відкладів є потужний комплекс соленосних порід у районі Болехова, Рожнятова і Солотвина [33].

У межах Передкарпатського прогину і на південно-західній окраїні Руської платформи значно поширені відклади мергельно-туфові з прошарками аргілітів і глинисто-піщані з прошарками літотамнієвих вапняків. На території Волино-Подільської окраїни Східноєвропейської платформи були поширені відклади, які складаються з кварцево-глауконітових пісків і пісковиків, мертелів, глин, органогенно-уламкових та літотамнієвих вапняків. Верхньотортонські відклади на території Передкарпатського прогину є значно потужними і представлені гіпсами і ангідритами з прошарками мертелів, глин та алевролітів. Місцями трапляються невеликі лінзи кам'яної солі. У цей момент у межах Волино-Подільської плити відбувається формування гіпсоангідритів, хемогенних вапняків, темно-сірих глин з включеннями алевролітів, пісковиків та рідко туфів і туфо-пісковиків. Пластові відклади неогенового періоду, як у Передкарпатському прогині, так і в межах Волино-Подільської плити, завершуються сарматськими відкладами, які включають глини і глинисті алевроліти з прошарками пісковиків і туфів [176].

Орографічно територію області можна поділити на три частини: 1) рівнинну, де переважають лісостепові ландшафти, і яка охоплює північний схід Івано-Франківщини до Дністра, тобто територію Опілля (обабіч р. Дністра) та Покуття (в межиріччі р. Прута і р. Дністра). Вона належить до Подільської височини і Верхньодністровської улоговини. За формою рельєфу є рівнинно-хвилястою (230–300 м) і горбисто-пасмовою (300–400 м); 2) середнє передгір'я, характеризоване наявністю лісолучних та лісо-лучно-степових ландшафтів, простягається вузькою смугою між Дністром і північно-східними схиллями Українських Карпат. Передкарпаття є рівнинно-

передгірською провінцією Українських Карпат, його складають горбисті передгір'я з висотами 400–600 м; 3) гірська частина, яка починається на південний захід від умовної, чітко вираженої ізогіпси, що проходить поблизу населених пунктів Болехів-Долина-Перегінське-Солотвин-Надвірна-Яблунів-Косів-Кути. Тут переважає середньогірний тип рельєфу, висоти коливаються в межах 1000–1500 м. Гірська частина Івано-Франківщини представлена Східними Карпатами, які розділені долинами на гірські масиви і пасма, зокрема – Горгани, Покутсько-Буковинські Карпати, Черногора, Гринява, Чивчини тощо [66].

В орогідрографічному відношенні місцевість не має єдиного нахилу, тому відзначається своєю різноманітністю. На півночі в південно-східному напрямку рівнину прорізує долина р. Дністер, тут спостерігається найбільш знижена поверхня області. Передгірську частину складають горбисті передгір'я. Гірська частина області складається з Східних Карпат, що поділяються на масиви Горгани, Черногора (тут розміщена г. Говерла 2061 м), Гринява, Чивчини [15, 94].

Відповідно до трьох основних тектонічних зон в області – платформи, передового прогину і складчастої зони – сформувалися три основних типи рельєфу: рівнинно-пластовий на платформі, флювіальний в передовому прогині і гірський складчастий в геосинклінальній зоні. Пануючий рельєф рівнинно-пластового характеру спостерігається в Придністров'ї, зокрема на Подільському горбогір'ї та Придністровському Покутті [16]. Ці географічні райони складаються з пластів, які розташовані горизонтально і місцями можуть бути незначно порушені тектонічними дислокаціями. Річки, такі як р. Дністер з його лівими притоками р. Свіржем і р. Гнилою Липою та їхні численні бічні притоки, а також р. Прут з його лівими притоками, вирізали долини в рівнинних пластах, створюючи складний скульптурно-ерозійний рельєф. Платформа складається з твердих порід, що мало піддаються ерозійним процесам. Це призводить до створення крутих, місцями урвистих та скелястих схилів річкових долин. Міжрічкові горби мають подовгасті контури

та плоскі вершини, покриті лесовидними суглинками. Ці лісові схили легко піддаються ерозії, особливо на орних землях, що призводить до утворення багатьох ярів та ускладнення поверхні горбів та схилів долин. На Покутті поширені карстові форми рельєфу, такі як провалля, лійки, печери, шахти. Ці карстові форми поглинають поверхневий стік з атмосферних опадів і переводять його в підземний, що призводить до того, що річки Придністровського Покуття мають малу розгалуженість та мало розчленовують межиріччя. Рельєф вузької смуги, яка охоплює долину р. Дністра та нижню частину його правих притоків (р. Тлумач, р. Гостилів, р. Гарасимівка, р. Лемець), можна описати як ерозійно-каньйоноподібний [59, 114].

Флювіально-аккумулятивний тип рельєфу поширений у Припрутській частині Покуття. Тут він ускладнений долинно-балковими ерозійними формами. В Передкарпатській частині області поширений складний рельєф, сформований діяльністю річок і виявляється в долинно-балкових формах флювіально-аккумулятивного рельєфу. Річки, такі як р. Свіча із р. Сукілем, р. Лімниця із р. Сивкою, р. Луква, р. Бистриця Солотвинська і Надвірнянська, а також р. Прут із р. Черемошем неподалік від Карпат, відклали матеріал, який є найбільш грубим і обкатаним, утворюючи алювіальні та флювіогляціальні шари валунно-галечників та гравійно-суглинистих відкладів. Ці відклади покривають більшість площі Передкарпаття, утворюючи товщу від 20 до 40 метрів. В результаті тривалого та складного процесу формування річкових терас у Карпатах і Передкарпатті сформувалися тераси, кількість та вік яких досі залишаються неоднозначними. Ці тераси є аккумулятивними поверхнями або рівними, при цьому найвищий і найстарший з них отримав назву рівня Красної, що походить від назви гори Красної поблизу села Красне у Рожнятівському районі. На цій горі збереглися карпатські галечники, відкладені древнім потоком [122].

Терасово-аккумулятивний рельєф різного ступеня розчленування є характерним для Передкарпаття, але не єдиним. В Івано-Франківському

Передкарпатті також можна спостерігати інші генетичні типи рельєфу, зокрема структурно-ерозійні низькогір'я з скульптурно-ерозійними формами (представлений Майданським Битківсько-Гвіздським та Слобода-Рунгурським низькогір'ям), б) структурно-тектонічні межиріччя з поширенням зсувних форм рельєфу (характерний для Прут-Черемошського межиріччя).

Рельєф гірської частини Івано-Франківської області переважно відноситься до складчастих гір, які мають низьку і середню висоти. Більша частина гірських утворень Українських Карпат, зокрема Івано-Франківських, характеризується складчасто-покривною структурою. Тут породи виявляють інтенсивну зім'ятість у вигляді майже ізоклінальних складок, так званих скиб, які насунуті одна на одну та на передовий Передкарпатський прогин. Структура скибової зони Карпат впливає на геоморфологію всіх хребтів, призводячи до їхньої асиметрії [31].

Зазвичай, практично всі горганські хребти мають круті північно-східні схили, які відповідають підгорнутим крилам скиб і пологі південно-західні схили, пов'язані з верхніми крилами складок. Зім'ятість скиб призводить і до іншої особливості горганських хребтів – обмеженої ширини долин, які сформувалися між скибами, їх вузькість і обмежений доступ для транспорту. Це призвело до того, що горганські поздовжні долини в Українських Карпатах є менш заселеними. Лише у тих місцях, де в складі скиб та між скибами присутні м'які породи, такі як менілітова або бистрицька світлиця, які легко піддаються денудаційним процесам, сформувалися досить широкі і заселені долини, такі як долини Прутця Чемегівського, Зеленіші, Хрепелива, Ріпного, Бистрина Чорного, Солонця, Салатрука і інші. У деяких місцях ці смуги м'яких порід значно розширюються і в них утворилися досить великі улоговини, як наприклад, Ворохтенська, або дещо менші долиноподібні (Микуличинська, Кривопільська, Верхнебистрицька, Осмолодська тощо). Ще одна характерна риса геоморфології горганських хребтів, яка полягає в тому, що як правило, на їх вершинах виступають тверді масивні пісковики

ямненської або вигодської світ, які вивітрюючись, утворюють скелясті урвища, кам'яні брили, осипи тощо. Особливо кам'яні осипи поширені на гребенях таких високих горганських хребтів як Сизуля, Грофа, Попада, Довбушанка, Братківська тощо. Скельні схили широко поширені на вершинах хребтів середнього рівня, які висять вище за 1400–1500 метрів. На цих хребтах місцями сформувалися справжні «кам'яні моря» та «кам'яні річки», які спускаються аж до рівня лісу [3, 138].

Карпати представлені щільною мережею долин різного віку, розміру і структури, які простягаються вздовж і поперек гір. Сучасні головні ріки в Карпатах, такі як р. Дністер, р. Стрий, р. Свіча, р. Лімниця, р. Бистриці, р. Прут і р. Черемош, вирізають поперечні долини, які переважно вузькі і часто мають круті та стрімкі схили. Тільки в областях виходу м'яких порід долини розширюються, створюючи округлі або подовгасті улоговини, такі як Ворохтенська, Микуличинська, Яремчанська, Порогівська тощо [112].

2.1.3. Клімат та кліматичні ресурси Івано-Франківської області. Циркуляція атмосфери відіграє важливу роль у формуванні клімату Івано-Франківської області, виявляючи вплив на переміщення атлантичних, континентальних і арктичних повітряних мас. Також вона проявляється у циклонічній та антициклонічній діяльності. Перевагу тут мають повітряні маси з Атлантичного океану. Для території характерною є велика кількість опадів внаслідок частого проходження циклонів і пов'язаних із ними фронтів. Вітровий режим залежить від умов циркуляції повітряних мас над місцевістю та розподілу атмосферного тиску і сильно спотворюється рельєфом місцевості [31]. Упродовж усього року у Передкарпатті найбільш характерними напрямками вітру є північно-західний та південно-східний, річний хід температури повітря в області континентальний. Середня температура найтеплішого місяця (липень) становить 19–19,5°, а найхолоднішого (січень) – (–)4–(–)5,5°C. У гірській місцевості температура в липні спадає на 0,7°C на кожні 100 м підняття. У січні вертикальний температурний градієнт вдвічі менший, порівняно з липнем. Таким чином, в

цей період зниження температури зі зростанням висоти відбувається повільніше. Континентальність клімату в Івано-Франківській області є однією з найнижчих серед усіх областей України. В м. Івано-Франківську вона становить 33, з підняттям в Карпати континентальність зменшується до 24 [181, 216].

Середні річні суми опадів на Івано-Франківщині коливаються в межах від 600 до 1400 мм, вони змінюються в залежності від висоти над рівнем моря. У рівнинній частині області річний обсяг опадів становить від 600 до 800 мм. На гірських теренах приріст опадів на кожних 100 метрах підняття складає 11% від кількості опадів, яка зафіксована на висоті 300 метрів. 73% від річної кількості опадів випадає в теплий період (квітень–жовтень), найбільш дощовими є літні місяці, упродовж яких випадає близько 44% опадів. Аналізуючи річний коефіцієнт зволоження території бачимо, що на рівнинній частині зволоження є достатнім і коливається в межах від 1,1 до 1,49, а в горах перевищує 1,5 – що є надмірним. В цілому кліматичні умови досить сприятливі для рекреації та туризму. Позитивним є те, що вони різні у гірській та рівнинній частинах, а також мають специфічний мікроклімат на окремих територіях, що дає можливість розвивати багато видів рекреаційної та туристичної діяльності [77].

Шепетюк С.М. При аналізі кліматичних показників виявила регіони з різним рівнем комфортності клімату у літній та зимовий періоди. Дослідниця зазначає, що, в цілому, весь регіон має сприятливі кліматичні умови для відпочинку упродовж року, проте найбільш комфортні умови для зимового відпочинку виявлені в Південно-Західному та Південно-Східному кліматичних районах, а для літніх видів рекреації – в Південно-Західному, Центральном-Східному, Північному та Північно-Східному районах [194].

На території області є такі кліматичні райони:

1. Наддністрянський район поділений на лівобережний та правобережний підрайони. У цьому районі характерні м'які зими з відлигами і нестійким сніговим покривом, який утримується в середньому упродовж 100

днів, а в малосніжні роки – упродовж 50 днів; середня висота снігового покриву становить 6–10 см. Весняні заморозки тривають до третьої декади квітня, а в окремі холодні весняні періоди – до третьої декади травня. Осінні заморозки спостерігаються у третій декаді вересня. Лівобережний підрайон включає Рогатинську та Галицьку територіальні громади Івано-Франківського району.

2. Південно-східний. До його складу входить Городенківська, Снятинська та Коломийська територіальні громади Коломийського району. Кінцеві весняні заморозки припиняються в першій декаді квітня, але в холодні роки цей період може тривати до третьої декади травня. Осінні заморозки відзначаються у третій декаді вересня.

3. Передгірський. До його складу входить Долинська територіальна громада Калуського району, північна частина Рожнятівської територіальної громади Калуського району, Богородчанської територіальної громади Івано-Франківського району та Надвірнянської територіальної громади Надвірнянського району та Косівський район. Заморозки весняного періоду, зазвичай, продовжуються до кінця квітня або початку травня. Осінні заморозки виникають у середині вересня.

4. Гірський. До його складу входять південна частина Рожнятівської територіальної громади Калуського району, Богородчанської територіальної громади Івано-Франківського району та Надвірнянської територіальних громад Надвірнянського районів та Верховинський район. В цьому районі щорічно відзначається стабільний сніговий покрив (формується на початку грудня і зберігається до початку квітня) [53].

2.1.4. Особливості гідрографічної мережі та водні ресурси. Поверхневі води Івано-Франківської області формують переважно річки. Природних озер дуже мало, переважають ставки. За кількістю запасів прісної води Івано-Франківська область займає третє місце в Україні. По території області протікає 8294 річки, загальна довжина яких становить 15754 км. 4688 річок відноситься до басейну річки Дністер, вони мають загальну довжину 9111 км.

3606 річок належать басейну річки Прут, з загальною довжиною 6643 км. Загальна густота річок в середньому по області становить 0,2–0,4 км/км²; в окремих басейнах цей показник вищий, наприклад, в басейнах р. Лімниці і р. Бистриці, де він дорівнює 1,3 км/км², а в басейнах р. Білого і р. Чорного Черемошів досягає 1,7–2,5 км/км² [64].

Мережа правих та лівих приток р. Дністра розвинута нерівномірно через особливості рельєфу і кліматичних умов. Найбільш розвинутою є мережа правих приток, які формуються в Карпатах, це річки Свіча, Лімниця, Луква, Сівка і Бистриця [133]. Річкова мережа річки Прут у її верхній частині збирає води з найвищої території області – Гуцульських Карпат. Найповноводніші та найбільші праві притоки цієї річки – Прутець Яблунецький, Прутець Чимигівський, Ослава, Лючка, Пістинька, Рибниця та Черемош [55]. У Карпатах швидкість течії річок може досягати 1–2 м/с. При виході з гір, схил ріки різко зменшується, і швидкість течії також сповільнюється від 0,7 м/с до 0,1 м/с біля гирла. Карпатські річки, основним чином, отримують живлення від дощових та снігових опадів, тоді як ґрунтове живлення є додатковим [126].

Озер на території Івано-Франківської області надзвичайно мало. Більшість з них є заплавними озерами (старицями). Їхні розміри невеликі, і вони отримують основне живлення від річкових паводків. У сухий період року вони часто висихають або перетворюються у заболочені території. Цей тип озер є характерним для заплав майже всіх великих рік Прикарпаття, Опілля і Придністров'я. В області поширені ставки, водосховища, які відіграють важливу роль у регулюванні стоку річок, найбільші серед них розташовані в долинах Свіржа (Княгиницьке водосховище, площа 184 га), Гнилої Липи (Бурштинське водосховище, площа 1260 га), Чечвинське (площа 35 га) та інші. Ставки також є поширеними на Покутській височині, де вони використовуються, головним чином, для рибного господарства. Третім типом озер в області є карстові озера, які нечисленні та невеликі, і, основним чином, поширені в районі Городенки. У Чорногірських горах, в давньольодовиковому

ярусі, можна знайти невеликі карові озера, такі як Марічейка та Несамовите [76].

Відповідно до районування за умовами формування підземних вод, область розташована на території Волино-Подільського і Передкарпатського артезіанських басейнів, а також Карпатської гідрогеологічної складчастої області, зокрема в Подільському та Прут-Дністровському гідрогеологічних районах у межах Волино-Подільського басейну. В Передкарпатському артезіанському басейні виділяються два гідрогеологічні райони: зовнішній, що охоплює Більче-Волицьку структурну зону прогину, і внутрішній – Бориславсько-Покутський та Самбірський покриви. Південно-західна частина території належить до Карпатської гідрогеологічної складчастої області з гірським рельєфом, що обумовлює складні гідрогеологічні умови та різноманіття можливостей використання підземних вод [43].

Івано-Франківщина отримує велику кількість опадів, має добре розгалужену систему річок і є однією з найбільш забезпечених поверхневими водними ресурсами областей в Україні. Івано-Франківська область характеризується низьким і нерівномірним рівнем забезпечення прісних підземних вод. Основна частина підземних вод пов'язана з четвертинними алювіальними відкладами, які розташовані у долинах річок.

2.1.5. Рослинний покрив і тваринний світ території дослідження. Для флори Івано-Франківщини характерні бореальні (ялина (смерека) європейська, сосна звичайна, сосна кедрова, брусниця, квасениця, грушанка середня, тирлич язичковий, папороть, блехнум колосистий, грушанка круглолиста, одноквітка звичайна, трапляється рідкісна ліннея північна), європейські неморальні (бук лісовий, граб звичайний, дуби звичайний та скельний, липи серцелиста та європейська, явір, тис ягідний, серед трав'янистих видів поширені: стрептопус листообгортний, живокіст серцевидний, первоцвіт високий, звичайна супутниця широколистяних лісів переліска багаторічна, високогірні монтанні та аркто-альпійські види (ендеміки – костриця карпатська і Порціуса, жеруха Опіца, очиток карпатський, фіалка відхилена,

королиця круглолиста, гадюча цибулька покутська, серед аркто-альпійських видів зустрічаються плаун-баранець, ситник трироздільний, водянка чорна, фіалка двоквіткова, верба трав'яниста, наскельниця лежача), гірсько-диз'юнктивний (цибуля переможна, кортуза Маттіолі, анемона парцисоцвіта, осока вічнозелена), степовий (типчак борознистий, осока низька, ковила волосиста та інші) види [156].

На розвиток туристсько-рекреаційної діяльності в області значно впливають багаті лісові ландшафти. Івано-Франківщині, де лісистість становить 39,6% (а в окремих районах навіть 60–65%), ці ландшафти є основою для різних форм туризму, як організованого, так і неорганізованого. Однак, через стихійну та неорганізовану рекреаційну діяльність, зональні типи природної рослинності збереглися лише на 10% площі області. Все ж у регіоні можна зустріти понад 1500 видів рослин, включаючи багато реліктових та ендемічних [194].

Фауна Прикарпаття в межах Івано-Франківщини налічує 328 видів, зокрема: риби – 49 видів, вони представлені родинами осетрових, лососевих, харіусових, щукових, коропових, в'юнових, сомових, тріскових, колючкових, окуневих, бичкових, бабцьових; земноводних – 15 видів це родини саламандрових, круглозязикових, часничницеви, ропухових, квакшеви, жаб'ячих; плазуни – 11 видів представлені родинами наземних черепах, веретінницеви, ящіркови, вужеви, гадюкови; птахи – 187 видів представників тваринного світу, зокрема птахів і ссавців, включають родини, такі як тетеревині, фазанові, голубині, пастушкові, сивкові, мартинові, норцеві, качині, лелекові, чаплеві, соколині, яструбині, справжні сови, зозулеві, дрімлюгові, сиворакшеві, одудові, серпокрильцеві, дятлові, вороніві, шпакові, іволгові, в'юркові, ткачикові, вівсянкові, жайворонкові, плискові, пищухові, повзикові, синицеві, королькові, сококопудові, омелюхові, мухоловкові, славкові, дроздові, завирушкові, кропивникові, ластівкові; та ссавці, 66 видів, до яких відносяться родини їжаків, кротів, землерийків,

підковоносі, гладконосі, куницеві, ведмедеві, собачі, котячі, свиневі, оленеві, зайцеві, білячі, вовчачі, мишині, хом'якові, полівкові, сліпакові, нутрієві [159].

Загалом, природні умови на Прикарпатті є дуже сприятливими для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності. Аналіз фізико-географічного положення, тектонічної та геоморфологічної будови, кліматичних умов, водних ресурсів, ґрунтів та рослинного світу доводить, що Івано-Франківська область має значущу природно-ресурсну основу для створення туристсько-рекреаційних ландшафтів [175].

2.1.6. Натуральні ландшафти Івано-Франківської області. Прикарпаття в межах Івано-Франківської області об'єднує гірські, передгірні та рівнинні ландшафти (рис. 2.3). Для кожного з них характерний свій специфічний ґрунтовий та рослинний покрив, а також тваринний світ [167].

Рис.2.3. Натуральні ландшафти Прикарпаття (інформація з відкритих джерел)

Натуральні ландшафти області дослідження представлені класами гірських та рівнинних ландшафтів.

Гірські ландшафти Карпатської гірської країни в Івано-Франківській області представлені такими типами натуральних ландшафтів: передгірні акумулятивно-денудаційні височини з антропогеновим покривом на неогенових відкладах (глибоко розчленовані височини з дерновими-

середньопідзолистими поверхневооглеєними ґрунтами в поєднанні з буроземно-підзолистими, з грабово-буковими дібровами; денудаційні увалисто-пасмові височини з сірими опідзоленими ґрунтами, розорані з дубово-грабовими бучинами; піщано-глинисті і лесові рівнини з дерново-середньопідзолистими опідзоленими ґрунтами, розорані, з грабовими бучинами; розчленовані високотерасові рівнини з дерновими опідзоленими ґрунтами, з грабовими дібровами; низькотерасові слабкодреновані рівнини з глейовими дерновими і дерново-підзолистими ґрунтами, з вологими грабовими дібровами і судібровами); низькогір'я з елювіально-делювіальними відкладами на палеогеновому-крейдовому фліші (крутосхилове низькогір'я з бурими лісовими щебенюватими ґрунтами, з грабово-смерековими дібровами; круте пологосхилове низькогір'я з бурими лісовими щебенюватими ґрунтами, з грабовими бучинами і вторинними луками; круте пологосхилове низькогір'я з бурими лісовими щебенюватими ґрунтами, з ялицево-буковими яличинами; пологосхилове низькогір'я з бурими і буроземно-підзолистими щебенюватими ґрунтами, з буковими яличинами і ялиновими бучинами; улоговинне пологосхилове низькогір'я з бурими і дерново-буроземними ґрунтами, частково розорані, з вторинними луками; крутосхилові низькогір'я (стрімчаки екзотичних юрських вапняків) з бурими лісовими ґрунтами, буковими дібровами); низькогір'я з елювію на неогенових вулканічних породах (острівне горбоогір'я з бурими щебенюватими ґрунтами, з дубово-буковими лісами, виноградниками, садами; виположені розчленовані передгір'я з буроземно-підзолистими ґрунтами, з виноградниками і садами; крутосхилове низькогір'я з бурими лісовими щебенюватими ґрунтами, з грабовими бучинами); середньогір'я з елювії на палеогеново-крейдовому фліші (крутосхилове середньогір'я з бурими лісовими щебенюватими ґрунтами, з бучинами і суббучинами; крутосхилове середньогір'я з бурими і буроземно-підзолистими щебенюватими ґрунтами, смерековими раменами і ялицево-буковими яличинами); середньогір'я з елювії на палеозойських породах (різко розчленоване середньогір'я з бурими і дерново-буроземними

щебнюватими ґрунтами, з ялиновими сураменами); середньогір'я з елювіальними і давньольодовиковими відкладами на палеогеновому фліші (карпатське високогір'я) (субальпійське плосковершинне середньогір'я з дерново-буроземними і торф'яно-лучними щебенюватими ґрунтами, з криволіссям і гірськими луками (полонинами); субальпійське різкорозчленоване середньогір'я з дерново-буроземними і лучними щебенюватими ґрунтами, з криволіссям і гірськими луками). Лісо-лучні ландшафти в області представлені пагорбами з четвертинним покривом на крейдових і неогенових карбонатних і піщано-глинистих породах (ерозійно-денудаційні лесові височини з сірими і темно-сірими опідзоленими ґрунтами, з грабовими і буковими дібровами; закарстовані рівнини з сірими, темно-сірими опідзоленими і чорноземними ґрунтами; терасові лесові розчленовані рівнини з сірими і темно-сірими опідзоленими ґрунтами, з грабовими дібровами, з виходами палеозойських порід). Заплавні ландшафти рівнин представлені лісовими, лучними остепненими і солонцюватими ґрунтами. Заплавні ландшафти гір представлені гірськими галечниковими, передгірними піщано-галечниковими суглинисто-галечниковими міжгірськими улоговинами [9, 26].

Станом на 1 січня 2021 року в Івано-Франківській області створено 560 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного і місцевого значення загальною площею 222382,5145 га, що становить 15,97% її території. ПЗФ області представляють: природний заповідник «Горгани» (площа – 5344,2 га); національні природні парки – 5 (площа – 120339,7 га); регіональні ландшафтні парки – 3 (площа – 38417 га); заказники загальнодержавного значення – 10 (площа – 5415,8 га) та місцевого значення – 62 (площа – 43025,44 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 14 (площа – 440,4 га) та місцевого значення – 205 (площа – 914,9 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 3 (площа – 142 га) та місцевого значення – 6 (площа – 16,36 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва

загальнодержавного значення – 1 (площа – 7 га) та місцевого значення – 8 (площа – 83,4 га); заповідні урочища – 207 (площа – 7521,7 га) [20].

2.2. Суспільно-історичні передумови формування сакральної сфери Івано-Франківської області

2.2.1. Періодизація еволюції сакральної сфери. Проаналізувавши роки спорудження антропогенних сакральних об'єктів області, ми виокремили 5 історичних періодів їх формування – від давнини до 1939 р. (рис. 2.4). В період Другої світової війни, зокрема під час німецької окупації, на Івано-Франківщині сакральні об'єкти не будувалися. Під час другої радянської окупації будь-яка конфесія, крім російської православної церкви, була під заборонаю. Більшість сакральних об'єктів закривалися або змінювалося їх призначення. Для дослідження періодів спорудження антропогенних сакральних об'єктів було відібрано 624 пам'ятки, серед яких 482 дерев'яні церкви, 81 – мурована церква, 37 – костелів, 14 – монастирів, 9 – синагог. Ці сакральні споруди були збудовані до 1939 року.

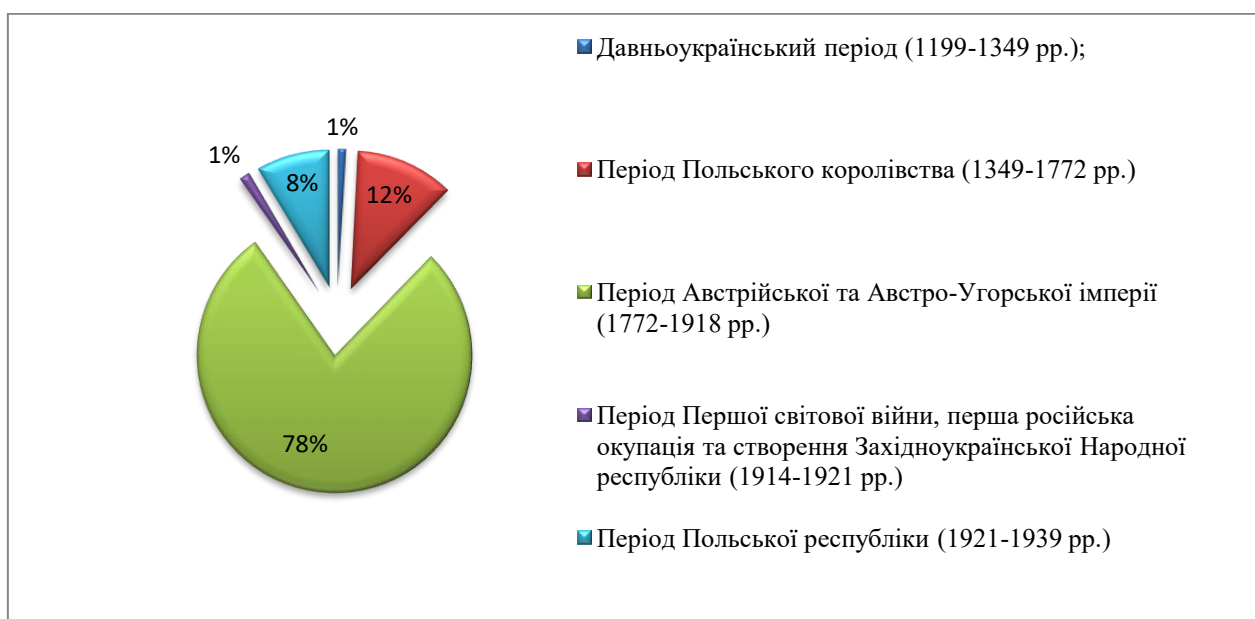

Рис. 2.4. Співвідношення кількості збудованих сакральних об'єктів за періодами (на основі власних досліджень)

2.2.2. Давньоукраїнський період (1199–1349 рр.). У 1199 році внаслідок об'єднання Романом Мстиславичем Волинського та Галицького князівств утворилося Галицько-Волинське князівство, яке стало могутнім політичним утворенням Центрально-Східної Європи [91]. Найбільшого розквіту Галицько-Волинська держава досягла за правління Данила Галицького (1238–1264 рр.), він мав великий авторитет як на Русі, так і в Європі, а розміщення князівства на перехресті європейських і азійських торгівельних шляхів вплинуло на економічний ріст, розвиток ремесел, торгівлі, культури. 1241 року на землі Галицько-Волинського князівства вдерлися ординці, які знищували все на своєму шляху. У 1253 р. в умовах боротьби проти Орди князь Данило вступив у переговори з папською курією і того ж року прийняв королівську корону в Дорогочині від папи Інокентія IV, це стало вагомим подією в давньоруській історії. Михайло Грушевський писав, що «за Данила ... прийшло проголошення унії з Римом» [39]. 1303 році в Галичі (давньому) було засновано митрополію, місто стало релігійно-культурним центром королівства, в ньому нараховувалось близько 20 церковних комплексів. Сакральна архітектура Прикарпаття цього періоду має риси поєднання східного – візантійського і західного – романських стилів. Визначною сакральною архітектурною пам'яткою, яка збереглися з тих часів, є церква св. Пантелеймона, вона є найстарішою і єдиною із храмів Галицько-Волинського королівства, що зберігся до сьогодні. На Івано-Франківщині є сакральні об'єкти, які датуються часами Галицько-Волинського королівства, але їх первісні будівлі не збереглися до нашого часу (були спалені), а пізніше на цих місцях були зведені новітні архітектурні форми сакральних об'єктів. Це Церква Різдва Христового в м. Галич (дерев'яна XII ст., мурована XIV ст.), Церкви Різдва Пресвятої Богородиці в м. Рогатин (дерев'яна XII–XIV ст., мурована XV–XVIII ст.), Манявський монастир (дерев'яний XIII ст. спалений, 1611–1690 рр. набув сучасного вигляду), Угорницький монастир (ще 1280 р. тут оселилося кілька киево-печерських ченців, XVII ст. був збудований

монастир). Галицько-Волинське королівство проіснувало до 1349 р., зазнаючи нападів угорців, орд Батия, поляків, які жорстоко знищували історико-культурні надбання. Тепер сакральні об'єкти цього періоду становлять близько 1% сакральних пам'яток Івано-Франківської області.

2.2.3. Доба Польського королівства (1349–1772 рр.). В час 1349–1387 років тривала війна між Польщею і Угорщиною – з одного боку, та Литвою – з іншого за галицько-волинські землі. Казимир III у 1349 році розпочав наступ на українські землі задля поширення католицизму на схід. У 1366 році після тривалого збройного протистояння, під час якого Польщу підтримувала Угорщина, а Литву – місцеве українське населення, Польське королівство захопило Галичину. У 1370–1387 рр. Галичина перебувала під владою Угорщини, також католицької, і тому зміна влади суттєво не вплинула на сакральну сферу Івано-Франківщини. З 1387 р. землі Прикарпаття, як і інші землі Галицько-Волинського королівства, повністю перейшли під владу Польського Королівства (від 1569 – Речі Посполитої), аж до 1772 р. Вхід Івано-Франківської області до складу Польщі призвів до обмеження політичних прав, колонізації та покатоличення головних верств українського населення. Українсько-руська етнічна свідомість на Прикарпатті залишилась серед селянства, частково міщанства і дрібної шляхти. Колонізація земель майже повністю зруйнувала сакральну архітектуру, оскільки польські магнати не дозволяли її реставрувати. З цього періоду починає проявлятися інтенсивний вплив на сакральну сферу Івано-Франківщини католицької церкви. Всі керівні посади в тогочасному суспільстві займали поляки, які оселялися у містах і містечках, де масово будували костели. З цих часів збереглися до сьогодні 17 костелів, які розташовані в таких населених пунктах: Івано-Франківськ, Рогатин, Городенка, Снятин, Бурштин, Коломия, Надвірна, Богородчани, Більшівці, Чернелиця, Гвіздець, Липівка, Михальче, Кути.

Важливу роль у формуванні національної ідентичності українців та їх духовно-релігійному збагаченні в Івано-Франківській області відіграла місцева православна Церква, з ініціативи якої у 1596 році було укладено

Берестейську церковну унію. Відразу після унії 1596 р. духовенство відкрило школи, які були осередками української духовності. Це так звані «уніатські школи», які діяли у Галичині до 1939 р. Землі Прикарпаття в межах Івано-Франківської області тривалий час перебували під інтенсивним чужомовним впливом, але тут найповніше зберіглася рідна українська мова і національна свідомість. Влада Речі Посполитої хотіла, щоб покатоличення населення стало головною передумовою до інтеграції населення Прикарпаття в єдиний польський народ, але прийняття східного обряду стало перешкодою для колонізації українців. В цей час в Івано-Франківській області починає активно розвиватися будівництво дерев'яної сакральної архітектури. Українське населення споруджувало релігійні будівлі з дерева без єдиного цвяха, які становлять 64% від всіх сакральних об'єктів цього часу.

2.2.4. Період Австрійської та Австро-Угорської імперії (1772–1914 рр.).

Під час першого поділу Польщі у 1772 р. землі українського Прикарпаття відійшли до Австрії і разом з польськими територіями штучно об'єднані в королівство Галиції і Володимирії з центром у Львові. Галичина була багатонаціональним регіоном. Політично ключову групу Івано-Франківщини становили представники німецько-австрійської бюрократії та армії, однак, у соціальному та культурному сенсі домінуючою верствою у Галичині залишалися польські поміщики. Євреї були крамарями та ремісниками у містах і шинкарями у селах, вони будували свої релігійні споруди, до нашого часу збереглося 6 синагог цього періоду. За першим австрійським переписом 1773 р. в східній частині Галицького краю українці становили – 71%, поляки – 22%, євреї – 7% [88, 95].

Українці становили більшість лише в сільській місцевості, де Греко-католицька церква стала єдиною організаційною опорою проти сильного польського тиску. Австрія надала уніатській церкві рівноправність, у якій їй відмовляла Польща, і у 1808 р. Львівського єпископа призначено Галицьким митрополитом. 25 березня 1885 заснована Станіславська єпархія УГКЦ. Австрійський період для Івано-Франківщини став найсприятливішим часом

для заснування сакральних споруд. Близько 80 % сакральних об'єктів цього періоду становлять дерев'яні пам'ятки, більша частина яких розміщена в селах. Взагалі, і за польського, і за австрійського періоду будівництво українцями переважно дерев'яних церков було значною мірою вимушеним кроком адже вони не мали фінансових та адміністративних можливостей будувати кам'яні. Про це свідчить і те, що за часів Галицько-Волинської держави будувалися саме кам'яні православні церкви.

На території сучасної Івано-Франківської області в австрійський період статус міста мали Станіслав, Долина, Болехів, Коломия, Кути, Рогатин, Галич, Снятин, Тисмениця, статус містечок – Богородчани, Рожнятів, Городенка, Калуш, Косів, Надвірна, Делятин, Печеніжин, Більшівці, Бурштин, Заболотів, Тлумач, Отинія. У більшості з цих міст і містечок сформувалися полікультурні сакральні ландшафти, які включали дерев'яні церкви, муровані храми, костели, синагоги, монастирі.

2.2.5. Період Першої світової війни, перша російська окупація та створення Західноукраїнської Народної республіки (1914–1921 рр.). Територія Івано-Франківщини в роки Першої світової війни опинилася між двох військових блоків – Четверного союзу та Антанти. Перша світова війна істотно вплинула та докорінно змінила стан соціально-економічного та культурно-духовного життя Прикарпаття, який досяг свого найбільшого розквіту перед її початком. Від вересня 1914 до серпня 1917 року Івано-Франківська область перебувала під російською окупацією тричі, 1) 03.09.1914–20.02.1915; 2) 04.03.1915–08.06.1915; 3) 11.08.1916–24.07.1917 [1]. Російська влада забороняла всі українські установи, здійснювала арешти серед української інтелігенції. В цей час був заарештований і вивезений до російської Півночі митрополит Андрей Шептицький, де він перебував до революції 1917 р. Значні зусилля докладались до навернення греко-католиків у православну віру. В Галичину було направлено сотні православних священників, яких призначали на місце вивезених греко-католицьких [103]. 1 листопада 1918 року була проголошена незалежна Українська держава з центром у Львові, яка отримала

назву Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Після захоплення Львова польськими силами уряд молодого республіки спочатку перемістився до Тернополя, в кінці грудня – до Станіслава, який був столицею ЗУНР упродовж 5 місяців. Саме тут відбулося підписання Акта Злуки між ЗУНР та УНР, який було проголошено у Києві 22 січня 1919 року. Короткий період існування суверенної Української держави завершився новою окупацією Східної Галичини польськими військами. Такі історичні події завдали непоправної шкоди сакральним архітектурним об'єктам, багато з них було повністю або частково зруйновано. Але все-таки впродовж 1914–1921 рр. було збудовано 7 дерев'яних церков і одна синагога.

2.2.6. Польська республіка (1921–1939 рр.). З 1921 р. Територія Івано-Франківщини входить до Станіславського воєводства у складі Польщі. В цей період відбувається часткова відбудова сакральної архітектури Прикарпаття. Сакральні об'єкти будували на місцях, де вони колись уже існували, але були зруйновані. При цьому їх намагалися будувати максимально наближено до попередніх архітектурних форм.

2.3. Споруджуваність сакральних об'єктів як характеристика еволюції сакральної сфери

Зважаючи на те, що виокремлені історичні періоди за тривалістю не однакові, то порівнювати кількість збудованих сакральних об'єктів у абсолютних величинах буде не репрезентативно, тому ми запропонували об'єктивний показник, який визначається відношенням кількості споруджених в цей період сакральних об'єктів до його тривалості в роках:

$$I = \frac{Q}{D},$$

де I – індекс споруджуваності (показник), Q – кількість сакральних об'єктів, D – тривалість історичного періоду.

Результати розрахунків показали, що найбільш сприятливим періодом для формування релігійних сакральних об'єктів був період Австрійської та Австро-Угорської імперії (табл. 2.1, рис. 2.5).

Таблиця 2.1

Розрахунки індексу споруджуваності сакральних об'єктів Івано-Франківської області за історичними періодами

Пер.	1199–1348 рр.	1349–1772 рр.	1773–1913 рр.	1914–1920 рр.	1921–1939 рр.
К-сть пам'яток	5	72	486	8	53
Тривалість періоду	150 р.	424 р.	141 р.	8 р.	19 р.
Індекс	0,033	0,169	3,446	1	2,789

Рис. 2.5. Крива значення індексу споруджуваності
(за результатами власних розрахунків)

Сакральна сфера Івано-Франківської області пройшла складні етапи формування. Період XIII– XIV століть відрізнявся від періоду початку XV до XX століття. Це відбулося внаслідок впливу різних передумов та чинників, які в історичному і географічному плані в той чи інший час на певній території мали свій визначальний вплив. Так, вхід земель Прикарпаття до складу Польської держави, Австрійської та Австро-Угорської імперії викликав посилення позиції в регіоні католицької церкви. Складне становище українців,

викликане політичним і національно-релігійним гнобленням, створило умови для утворення наприкінці XVI століття нової релігійної конфесії – УГКЦ, яка сприяла національній і релігійній консолідації українського населення і будівництву величезної кількості греко-католицьких сакральних об'єктів, зокрема в сільській місцевості. Тогочасна етнічна ситуація на Прикарпатті проявилася у різноманітності сакральних об'єктів, оскільки в межах Івано-Франківської області, крім українців, проживали польські та єврейські етноси. Відповідно споруджувалися їхні релігійні будівлі, переважно у містах і містечках (рис. 2.6). Відповідно такі міста зараз мають значний туристсько-рекреаційний потенціал на основі етнокультурних сакральних об'єктів.

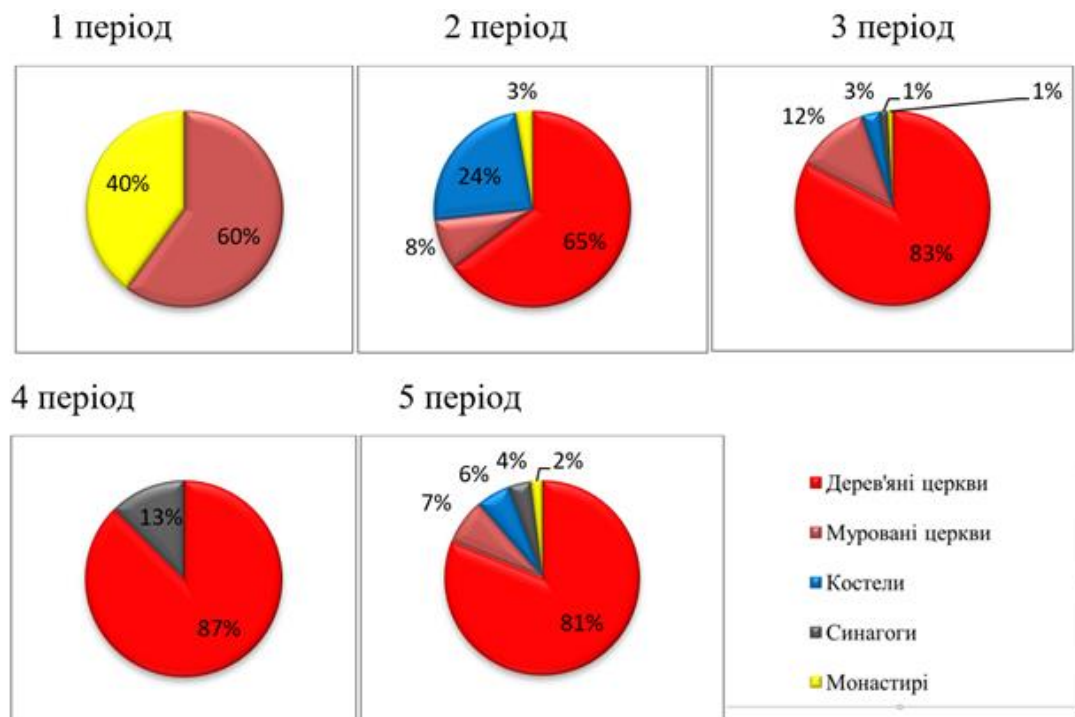

Рис. 2.6. Діаграми співвідношення типів сакральної архітектури у різні історичні періоди

Для розрахунку більш об'єктивного значення індексу споруджуваності було враховано час будівництва 14 дерев'яних церков області, які згоріли у період Незалежності України. Це сакральні об'єкти, 8 з яких мали статуси пам'яток архітектури. Це пам'ятка архітектури національного значення – церква Василя Великого 1895 р. у Косові. Пам'ятки архітектури місцевого значення: церква св. Іоанна Хрестителя 1846 р. у с. Маркова, церква Святого

Миколая 1846 р. у с. Черніїв, церква Введення в храм Пречистої Діви Марії 1889 р. у с. Новоселиця, церква Святого Миколи 1882 р. у с. Ясенів-Пільний, церква Преображення Господнього 1921 р. у с. Новиця, церква Св. Івана Богослова 1904 р. у с. Перевозиць, церква св. Василя Великого 1850 р. у с. Новошин. Сакральні об'єкти без статусу пам'ятки – церква Успіння Пр. Богородиці 1810 р. у с. Джурків, церква св. пр. Іллі 1853 р. у с. Іллінці, церква Успіння пр. Богородиці 1871 р. у с. Лісний Хлібичин, церква Св. Стефана 1850 р. у Луги, церква Св. арх. Михаїла 1900-і рр. у с. Олеша, церква Св. пророка Іллі 1938 р. у м. Яремче-Дора.

Висновки до другого розділу

Аналіз фізико-географічного положення, тектонічної та геоморфологічної будови, особливостей клімату, водних ресурсів, ґрунтового покриву та ландшафтів показав, що Івано-Франківська область має потужну природно-ресурсну базу для формування об'єктів рекреації та туризму. Значний перепад висот з північного сходу з 230 м н. р. м. до південного заходу з висотою 2061 м вплинув на формування численних пам'яток неживої природи.

Упродовж сторіч неодноразово змінювалася державна належність території сучасної Івано-Франківщини, під впливом цих змін розвивалася релігійно-конфесійна сфера. При цьому сакральний простір, основи якого закладені ще в Давньоукраїнський період, ніколи не зникав і не забувався, що зумовлено практично незмінним етнічним складом сільського населення, що донедавна становило більшість на Прикарпатті. У формуванні сакральних об'єктів на території дослідження обґрунтовано 5 історичних періодів: Давньоукраїнський період (1199–1349 рр.), період Польського королівства (1349–1772 рр.), період Австрійської та Австро-Угорської імперії (1772–1914 рр.), період Першої світової війни, першої російської окупації та створення Західноукраїнської Народної республіки (1914–1921 рр.), період

Польської республіки (1921–1939 рр.). Для кожного з них розраховано показник, який об'єктивно відображає динаміку спорудження сакральних об'єктів. Результати розрахунків показали, що найбільш сприятливим періодом для будівництва релігійних сакральних об'єктів був період Австрійської та Австро-Угорської імперії.

На формування, різноманіття, функціонування та особливості просторового розташування сакральних об'єктів Івано-Франківської області вплинули такі чинники:

- природні, які проявляються у різнобічному впливі природних умов на життєдіяльність людини, зокрема, це вплив природних особливостей території, а саме географічного положення та особливостей рельєфу на генезу, різноманіття та поширення сакральних об'єктів;

- суспільно-географічні чинники, в тому числі історико-політичний, етнічний та конфесійний. Історико-політичний чинник відіграє головну роль у формуванні сакральної сфери області. Колонізація Івано-Франківщини Польським королівством, а згодом – входження краю до складу Австрії істотно вплинули на сакральну архітектуру. Етнічний чинник проявляється у тому, що розміщення етнічних і національних меншин вплинуло на різноманіття та територіальне поширення сакральних об'єктів. Деякі вірування є етнічними і з'являються на окресленій території внаслідок імміграції етнічних груп.

РОЗДІЛ 3

ПОХОДЖЕННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ПОШИРЕННЯ ОБ'ЄКТІВ САКРАЛЬНОЇ СФЕРИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Особливості визначення походження об'єктів сакральної сфери Івано-Франківщини

Сакральна сфера – це складова система геопростору, яку формують об'єкти, що мають особливе духовне, релігійне або священне значення для певної культури, релігії, етносу чи групи людей.

Ми розуміємо сакральний об'єкт як такий об'єкт, що має особливе духовно-релігійне значення та відображає історію й культуру певного регіону [180].

Аналіз сакрального ландшафту чи місця розглядають через призму двох дослідницьких аспектів:

а) матеріальний, який представлений об'єктами, ландшафтами або місцями, які виконують або можуть виконувати сакральні функції;

б) духовний, де сакральні функції розглядаються як надбудова над об'єктом, місцем чи ландшафтом або як його функції [19, 46].

Отже, усі сакральні об'єкти характеризуються дуалізмом, тобто наявністю матеріальної (фізичної) складової і прояву духовного. Ми лишаємо поза контекстом нашого дослідження власне духовні феномени, натомість акцентуємо на дослідженні матеріальної основи сакральних об'єктів.

Сакральні об'єкти є найменшими типологічними структурами, аналогічно до рангу фацій у ландшафтознавстві. Поєднання кількох сакральних об'єктів разом з прилеглими до них територіями формують сакральні ландшафти. Аналіз передумов їх формування та територіального поширення спрямований на отримання нових знань про навколишнє середовище й відображає сприйняття людськими спільнотами геопростору крізь призму взаємозв'язку суб'єкта (людини) і сакрального об'єкта. Ми у

своїй роботі не ставимо на меті детальне дослідження сакральних ландшафтів, зосереджуючись на сакральних об'єктах [172].

Г.І. Денисик, аналізуючи людське сприйняття структур сакрального простору, доводить що воно виражається через ієрофанію (переживання), яке дозволяє визначити особистий простір з виділенням сакрального ядра (культові або релігійні ландшафти, сакральні місця) і профанної [223] периферії. Досліджуючи горизонтальну будову складових сакрального простору, що вміщує сакральні ландшафти і місця Г.І Денисик використовує поняття «гетеротопії». Це поняття введене французьким філософом М. Фуко в його праці «Of Other Spaces» [207]. Гетеротопія вказує на особливі місця або простори, які існують у реальному світі, але мають нестандартні, інші функції та значення, в порівнянні з оточуючим середовищем.

У контексті гетеротопії Г.І. Денисик виокремлює такі типи «сакральних ядер»:

- до антропогенних «ядер» відносять релігійні (культові) об'єкти та ландшафти: капища, городища, кургани, церкви, костели, синагоги, монастирі, кладовища, цвинтарі, катакомби, лабіринти тощо;
- до природних: частину політеїстичного підкласу язичницької і неоязичницької групи варіантів класу сакральних ландшафтів і представлених водними джерелами, священними гаями, окремими деревами, які використовуються для ритуальних потреб;
- місця сили, пов'язані з геоактивними «салюберогенними» (властивість геологічних утворень виробляти певну форму енергії або радіації) структурами (гори Брокен, Олімп, Кайлас, Еверест, Говерла, Шаста, Улуру, Фудзіяма; озера Мертве, Байкал, Поянху; долина Смерті, плато Наска, кратер Дарваза, море Диявола, острови Сейбл, Пасхи) [47].

У нашому дослідженні сакральний простір ми розглядаємо з точки зору природничої моделі, запропонованої Г.І. Денисиком. Згідно з цією моделлю сакральний простір представлений частиною простору ландшафтної сфери, і

охоплює як антропогенні, натурально-антропогенні, так і натуральні (природні) ландшафти [19, 44].

О. В. Міщенко зазначає, що будь-яка сакралізація пов'язана з пошуком центру (ядра). Для визначення змісту цього поняття важливо дослідити генезу сакрального, тобто те, що освячується людиною або групою людей і відіграє функцію ядра сакрального ландшафту. Загалом дослідниця визначає поняття «сакральний ландшафт» через кілька підходів, таких як релігійний, подієвий, соціокультурний, але сакральний ландшафт може одночасно мати релігійне, подієве, символічне та міфологічне походження, тому при трактуванні цього терміну доцільно використовувати інтегрований підхід [120].

О. В. Міщенко за генезисом сакральні об'єкти об'єднує у дві великі групи:

- природні та природно-антропогенні;
- антропогенні [217].

Рис. 3.1. Групи сакральних об'єктів Івано-Франківської області за особливостями походження

Отже, сакральні об'єкти є «ядрами» або «центрами» при формуванні структури сакрального простору, сакральної сфери чи сакральних ландшафтів. Сакральний ландшафт є слабо зміненим людиною класом антропогенних ландшафтів, тому їх виявлення і виконання заходів для їх збереження є одним

з основних завдань раціонального природокористування. Такі об'єкти можуть мати природну і природно-антропогенну або антропогенну генезу (рис. 3.1).

3.2. Природні і природно-антропогенні об'єкти сакральної сфери

Сакралізація природних об'єктів відбувалася з давніх часів ще до появи релігій. Так, у біблійних текстах знаходимо, що дуже часто місцем «розмови з Богом» чи іншого контакту з «вищими силами» були вершини гір, водні об'єкти, печери та інші місця з незвичними формами рельєфу. Преображення Господнє відбулось на горі Фавор, цілюще джерело «Гіхон» згадується в Біблії, як місце зцілення, Ісус похований у вапняковій печері – «Гроб Господній». Традицію сакралізації пам'яток неживої природи можна спостерігати і до сьогодні, наприклад, багато церков, храмів та монастирів у місцевості з складним і неоднорідним рельєфом будують на підвищених відкритих ділянках.

Територія Івано-Франківщини є заселеною ще з епохи неоліту. І, починаючи з цих часів, населення згаданої місцевості знаходило в природних об'єктах духовний (сакральний) зміст. Це були різні нерівності рельєфу, кам'яні утворення, відкриті і підземні водні джерела та інші гідрооб'єкти, порожнини, вікові дерева тощо. Люди вірили в надприродну силу цих місць, вважали, що вони наділені духовними властивостями.

Природні сакральні ландшафти – найменш чисельні та сформовані лише із природних складових. Природно-антропогенні сакральні ландшафти – це територіальні системи, в яких взаємопов'язані і взаємодіють природна та антропогенна складові [121]. О.В. Міщенко зазначає, що подекуди чітку межу між природним і природно-антропогенним ландшафтом виявити складно [121], ми погоджуємося з таким твердженням.

Дослідниця Л. Г. Отрошко так пояснює особливості сакралізації «процес сакралізації природного довкілля відбувається у свідомості за участю

несвідомого, шляхом надання предметам, подіям чи явищам символічного змісту і значення, що разом становлять символічний смисл» [124, с. 185].

Природні і природно-антропогенні сакральні об'єкти – це природні утворення, особливі місця або об'єкти, які мають духовну, релігійну або священну цінність для певних культур та віровчень. Вони мають виняткову цінність, важливість і значущість, володіють атрактивними властивостями і потребують особливого ставлення.

Перелік природних і природно-антропогенних об'єктів на території Івано-Франківщини, які мають сакральний характер, представлений у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Природні і природно-антропогенних сакральні об'єкти Івано-Франківщини

№	Назви природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів	Місце знаходження	Статус захисту
Івано-Франківський район			
1	Блаженний Камінь, грот	с. Манява	БППЗДЗ
2	Чортова гора	с. Пуків	
3	Скельний монастир	с. Ямниця	ЛЗЗДЗ
4	Грот Монаха	с. Одаїв	
5	Джерело, де з'явилася Матір Божа	с. Грабовець	
6	Криниця Святого Духа	с. Сілець	
7	Погінське джерело	с. Погоня	
8	Вода з Блаженного каменя	с. Манява	ЛЗЗДЗ
9	Джерело Франциска	с. Крилос	НІЗ «Давній Галич»
10	Липівське джерело	с. Липівка	
11	Джерело Матері Божої	с. Фрага	
12	Манявський водоспад	с. Манява	ГППЗДЗ
13	Княжа криниця	с. Крилос	НІЗ «Давній Галич»
14	Цілюще джерело	с. Маріямпіль	
15	дуб Хмельницького (600 р.)	с. Вікторів	БППМЗ
16	Петрівська липа посаджена 1848 року на честь скасування кріпацтва	с. Петрів	БППМЗ

Продовження таблиці 3.1

17	Біблійний сад (30 видів рослини які згадуються у Біблії)	с. Маріямпіль	садово-парковий об'єкт
18	Вовчинецькі гори	с. Вовчинець	КППМЗ
Коломийський район			
19	Далешівське джерело	с. Далешове	
20	Цілюще джерело «Дзвіньоха»	с. Угорники	Угорницький Спасо-Преображенський монастир
21	дуб Францишека Карпінського (900 р.)	с. Голосків	БППМЗ
22	дуб Івана Франка	м. Коломия	БППМЗ
Косівський район			
23	Гора Грегит	с. Космач	НПП «Гуцульщина»
24	Сокільський гірський хребет скельні святилища	с. Бабин	НПП «Гуцульщина»
25	Татарівські камені	с. Бабин	НПП «Гуцульщина»
26	Лесівські камені (Бесівський камінь)	с. Великий Рожин	НПП «Гуцульщина»
27	Гарбузівські камені	с. Великий Рожин	НПП «Гуцульщина»
28	Камінь Довбуша	с. Город	НПП «Гуцульщина»
29	Терношорська Лада	с. Снідавка	ППМЗ
30	Камінь Довбуша	с. Космач	НПП «Гуцульщина»
31	Гора Лисина Космацька	с. Космач	НПП «Гуцульщина»
32	Томаківський камінь	с. Розтоки	НПП «Гуцульщина»
33	Лужківський камінь	с. Розтоки	НПП «Гуцульщина»
34	Водоспад Довбуш і Дзвінка «Заборонене кохання»	с. Великий Рожин	НПП «Гуцульщина»
35	Гора Голгофта	с. Микитинці	
36	Камінь Довбуша	с. Снідавка	
37	Гора Овид	с. Старі Кути	

Продовження таблиці 3.1

38	г. Баба-Жбир	с. Старі Кути	
39	Джерело кохання «Кринчиста криниця»	м. Косів	
40	Сірководневе джерело	с. Шешор	ГППМЗ НПП «Гуцульщина»
41	Іванова криниця	с. Пістинь	
42	Цілюще джерело	с. Черганівка	НПП «Гуцульщина»
43	Містичні водоспади	с. Черганівка	НПП «Гуцульщина»
Верховинський район			
44	Гора Вухатий камінь	с. Дземброня	КНПП
45	Гора Шпиці	хр. Черногора	КНПП
46	Писаний Камінь	с. Верхній Ясенів	КНПП Геол. ППМЗ
47	Скельний коридор Довбушанки або Довбушеві комори	біля сіл Криворівня, Верхній Ясенів, Красноїлля	Геол. ППМЗ
48	Купальня цілителя Пантелеймона	с. Красник	
49	Озеро Марічейка	хр. Черногора	КНПП
50	Гора Піп Іван	хр. Черногора	КНПП
Надвірнянський район			
51	Гора Говерла	хр. Черногора	КНПП
52	Гора Ребра	хр. Черногора	КНПП
53	Гора Бребенескул	хр. Черногора	КНПП
54	Гора Маковиця	м. Яремча	КНПП
55	Білий Камінь або Камінь Довбуша	с. Дора	Геол. ППМЗ
56	Камінь Шугая	с. Микуличин	КНПП
57	Костел, камінь (Горган Великий)	с. Микуличин	КНПП
58	Яремчанські скелі Довбуша	с. Ямна	КНПП
59	Пасічнянські мальовничі скелі «Прощай молодість»	с. Пасічна	Геол. ППМЗ
60	Водоспад Бухтівець	с. Букове	ГППМЗ
61	Говерлянський водоспад	хр. Черногора	КНПП
62	Озеро Несамовите	хр. Черногора	КНПП
Калуський район			
63	Скелі Довбуша	с. Бубнище	КППЗДЗ

Продовження таблиці 3.1

64	Павлівський камінь	с. Князівське	
65	Камені Колибач і Воронячий дзьоб	с. Грабів	
66	Цапові скелі	с. Церківна	ЛЗМЗ
67	Джерело святого Іоана	с. Підмихайля	
68	Гора Яворина	с. Липа	
69	Джерело під «Ясною горою»	с. Гошів	

БППЗДЗ – ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення

БППМЗ – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення

ЛЗЗДЗ – лісовий заказник загальнодержавного значення

НІЗ «Давній Галич» – національно-історичний заповідник «Давній Галич»

ГППЗДЗ – гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення

НПП «Гуцульщина» – національний природний парк «Гуцульщина»

КНПП – Карпатський національний природний парк

КППЗДЗ – комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення

КППМЗ – комплексна пам'ятка природи місцевого значення

ППМЗ – пам'ятка природи місцевого значення

ГППМЗ – гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення

Геол. ППМЗ – геологічна пам'ятка природи місцевого значення

ЛЗМЗ – ландшафтний заказник місцевого значення

Відсоткове співвідношення природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів за статусом захисту представлене на рис. 3.2.

Природні і природно-антропогенні об'єкти сакральної сфери Івано-Франківської області представлені об'єктами живої (вікові дерева, флористичні ландшафти) та неживої природи (вершини гір, скельні утворення, гідрооб'єкти, гроти). Аналізуючи походження природних та природно-антропогенних сакральних об'єктів та ландшафтів території дослідження, їх можна класифікувати на: геолого-геоморфологічні, гідрологічні та флористичні (рис. 3.3).

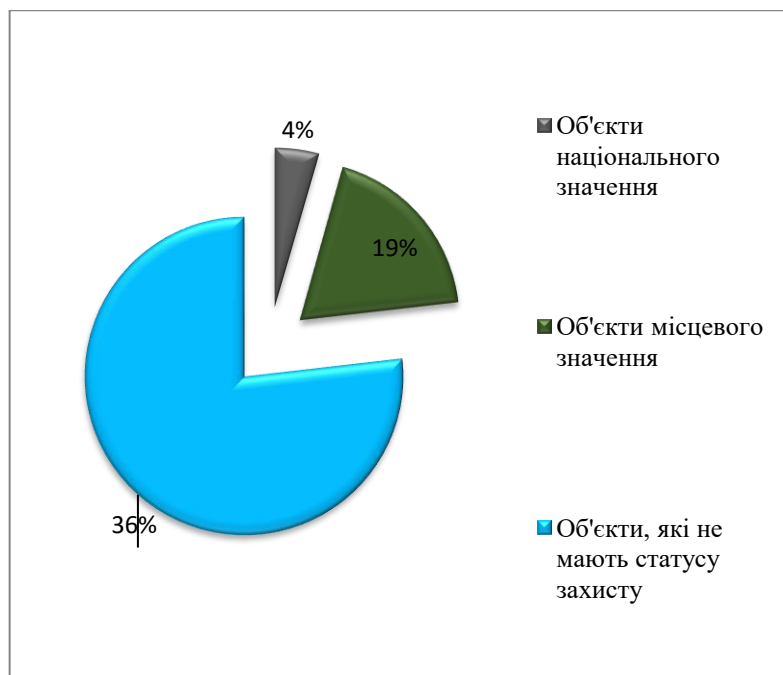

Рис. 3.2. Співвідношення природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів за статусом захисту (за результатами власних досліджень)

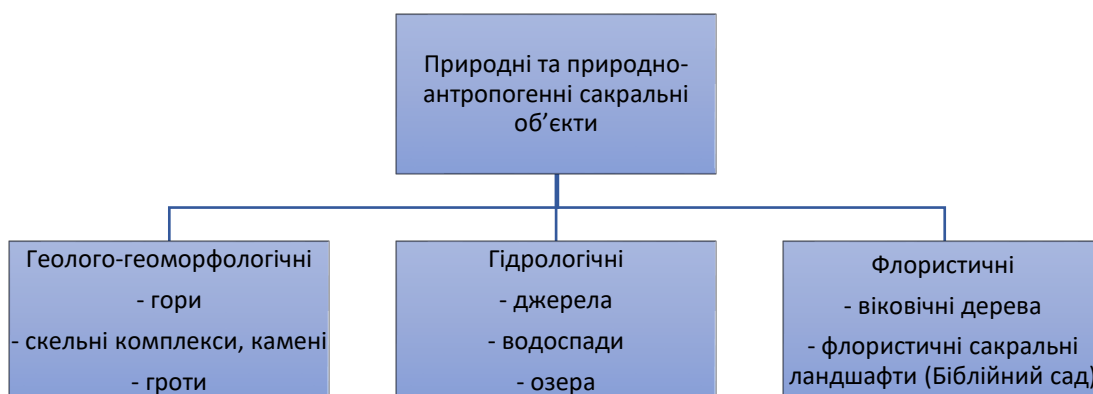

Рис. 3.3. Класифікація природних та природно-антропогенних сакральних об'єктів Івано-Франківської області за генезою

Чинники формування, різноманітність, особливості поширення геолого-геоморфологічних пам'яток безпосередньо залежать від тектонічної будови та літологічного складу гірських порід, ендегенних і екзогенних сил та процесів, а також від фізико-географічного положення території дослідження. Геологічні й геоморфологічні пам'ятки, поряд із гідрологічними, є типами

пам'яток неживої природи, головною ознакою яких є морфологічна виразність і значна відслоненість, тобто наявність геоморфологічного складника.

Складна геологічна та геоморфологічна будова території Івано-Франківського Прикарпаття проявилася у формуванні численних і різноманітних пам'яток неживої природи, багато з яких люди наділяли надзвичайними властивостями, вірили в їхню духовну силу. На території дослідження за предметним принципом виділяються такі типи геологічних природних пам'яток:

- стратиграфічні, які представлені природними і штучними відслоненнями гірських порід, що є типовими розрізами різних підрозділів і меж, вони є морфологічними ознаками рельєфу земної поверхні. Це можуть бути урвища, останці, сейсмодислокації, нагромадження обвалених порід тощо;
- тектонічні, які мають морфологічні риси рельєфу або особливості геологічної структури, що показують наслідки діяльності тектонічних і неотектонічних процесів;
- геоморфологічні, формування яких зумовлене ендогенними й екзогенними процесами. Це можуть бути гірські масиви, скелі, химерні форми рельєфу, карст тощо;
- гідрогеологічні – місцезнаходження унікальних водоспадів, джерел як цікавих геоморфологічних, стратиграфічних і тектонічних пам'яток неживої природи.

У переважній більшості геологічні пам'ятки Івано-Франківської області мають комплексну цінність, і тому вони поділяються на підкласи пам'яток – геолого-геоморфологічні, гідролого-геоморфологічні, стратиграфічно-тектонічні, стратиграфічно-геоморфологічні тощо.

Аналізуючи природні і природно-антропогенні об'єкти, які мають сакральний характер, у Івано-Франківській області було визначено таке співвідношення груп сакральних об'єктів (рис. 3.4) [174].

З діаграми бачимо, що найбільший відсоток сакральних об'єктів в групі природних і природно-антропогенних об'єктів припадає на гідрооб'єкти (36%), скельні комплекси та камені становлять 34% природних та природно-антропогенних сакральних об'єктів, на вершини гір припадає 21%, флористичні об'єкти – 7%, гроти – 3%.

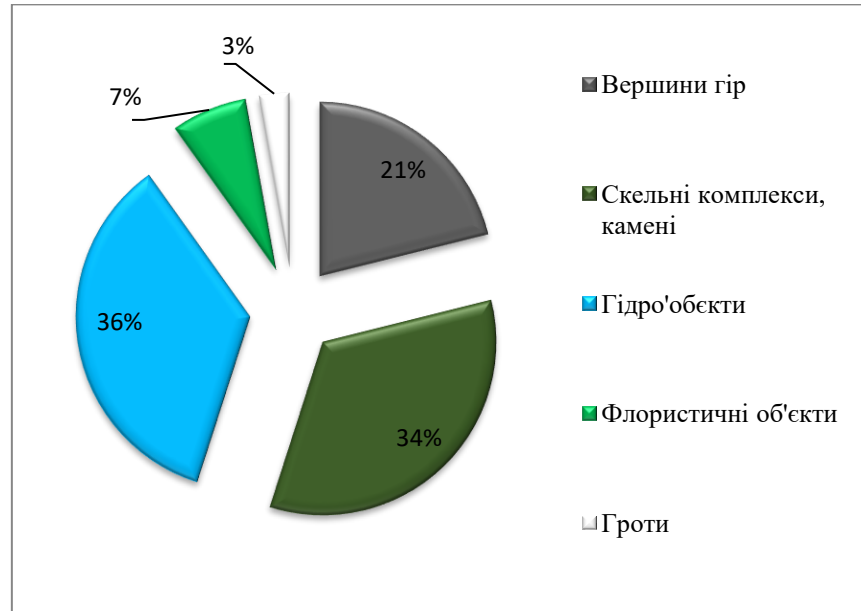

Рис. 3.4. Співвідношення видів природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів (за результатами власних досліджень)

До групи природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів ми відносимо ті об'єкти і ландшафти, які сформувалося без значного впливу людини, в результаті природних процесів та еволюції навколишнього середовища упродовж тривалого часу. Вони вражають своєю красою і унікальністю, про них відомо багато легенд та містичних переказів, що є результатом комбінації релігійних, культурних та природних факторів, які роблять ці природні явища особливими і важливими для людей.

3.2.1. Сакральні вершини гір. Сакральний зміст вершин гір, як геолого-геоморфологічних об'єктів, полягає в тому, що вони сприймаються, як «місця сили» – які, зазвичай, володіють потужною енергетикою, що впливає на внутрішній світ людини, надає їй сил та енергії. Гірські вершини дуже часто

були місцем, де проводилися релігійні обряди, сакральні ритуали, календарно-астрономічні спостереження.

Чорногірський хребет є найвищим та одним з найбільш захоплюючих і таємничих місць в Україні, відомих своєю величчю і енергетикою. У повісті «Камінна душа» фольклорист і етнограф Гнат Хоткевич описує Чорногору як загадкову таємницю всіх річок і потоків, усіх народних казок, страшних переказів, легенд і ідеалів. Чорногора є місцем, де знаходяться всі «Нечисті місця», «Прокляті озера», «Чортівські доли», «Дідчі верхи», з усіма своїми страшними полонинами та зарослями, які слугували схованками для ведмедів, диких кабанів [182]. Це давнє священне місце, що приховує багато загадок і легенд, і володіє надзвичайною силою. Гори Говерла, Шпиці, Піп Іван (Чорна Гора), Ребра, Бребенескул утворюють систему, яка поєднує гори і створює мережу, що відбирає енергію від небесних тіл і природних явищ, і зберігає її як основний накопичувач. Дослідження Чорної Гори розпочалися, ще в 30–40-х роках Х ст. У своєму творі «Золоті копальні і розсипи самоцвітів», або «Золоті луки», учений-енциклопедист Абуль-Хасан Алі ібн Хусейн, відомий як Аль-Масуді, описує три найбільші язичницькі храми слов'янського світу, один з яких розташовувався на Чорній Горі. У в розділі LXVI «Опис будівель, шанованих слов'янами» він згадує про Чорну Гору, де розташовувалося святилище древнього слов'янського бога, ймовірно Чорнобога. Ця гора вважалася священною для гуцулів і була визнана такою аж до середини ХІХ століття, оскільки її вважали найвищою вершиною Українських Карпат і дала ім'я всьому Чорногірському хребту. Архітектурна структура Чорногірського святилища включає жертвну плиту з трьома чашеподібними заглибинами (принцип 2+1), стопу, зооморфну й антропоморфну макропластику, пов'язану з образами неба та землі, сакральні трони, солярнолунарні символи та численні знаки. Також у пам'ятці виявлені вирівняні площадки, дерев'яні прибудови, вежі, кам'яні стіни тощо. Розташування петрогліфів у коловороті вказує на календарно-зодіакальну систему, орієнтовану на весняно-літній цикл та пов'язану із весняним рівноденням і літнім сонцестоянням [97]. Чорногірський

хребет був місцем, де опришки «газдували» та відновлювали сили, тому і зараз існує думка, що скарби Олекси Довбуша заховані десь тут.

Наступна сакральна вершина – *Чортова гора* в с. Пуків, Івано-Франківського району. Вона є унікальною ботанічною пам'яткою природи загальнодержавного значення в Україні, залишок льодовикового періоду. Площа природоохоронної території 13 га. На вершині можна помітити залишки сакрального городища, які включають символічний вал із внутрішнім ровом, святилище, ями та заглиблення, що свідчать про наявність на цьому місці у минулому споруд. Народна легенда розповідає, що чорти вирішили нашкодити мешканцям міста Рогатин за те, що вони були дуже побожні, та мали багато храмів. Зла сила вирішила спустити на місто гору землі, щоб знищити всіх його мешканців. Чорти зібрали землю і вирушили, але тут почувся кукурікання півнів, і нечиста сила мусила приховатися. Таким чином, на тому місці, де їх застала світанкова година, залишилася велика гора землі, яку нечисть несла на руйнівний напад на місто. Існує і інша легенда, за якою на Чортовій горі є великий камінь, під яким знаходяться ворота до пекла. Місцеві жителі стверджують, що біля Чортової гори часто трапляються невдачі для людей або вони спостерігають надзвичайні явища, пов'язані з неприродними силами. У 1994 році мешканці села Пуків встановили дерев'яний хрест на краю вершини гори і дали їй назву «Божа гора». Того року не було опадів протягом місяця, і люди винуватили у цьому хрест, який, за їхньою думкою, перешкоджав дощу. Тому і досі цю гору називають Чортовою [118, 187].

Вовчинецькі гори – комплексна пам'ятка природи місцевого значення в Івано-Франківському районі. За легендою, в давні часи на Бійній горі (саме так місцеві мешканці називають Вовчинецькі гори) мешкали люди – Велети, або Леви. Пізніше, в цій околиці з'явилися біси, через яких ця територія знелюднилася. Далі тут поселились трипільці, про що свідчать дані археології. [52]. Також існує думка, що тут було святилище, в якому проводили язичницькі обряди древні жерці.

Гора Грегит розташована на південно-західній околиці села Космач. Згідно із детальними дослідженнями М. Кугутяка, підтверджено існування стародавнього святилища на вершині гори Грегит. Археологічні вивчення виявили великі рукотворні чашоподібні заглибини на каменях, що свідчать про його використання у релігійних обрядах. Зокрема, на вершині Грегит, зі сходу від села Шепіт, виявлено багато нагромаджень великих і малих каменів. Серед них виділяється найбільший і найвищий, який отримав назву Камінь Довбуша, його вершина має круглу форму. На східному, стрімко нахиленим схилі Каменя Довбуша видно дві круглі жертвні «чаші» з діаметром понад 30 см і глибиною до 20 см, які заповнені водою. На відстані трьох метрів від них розташована третя жертвна «чаша» з діаметром 20 см і глибиною 10 см. [36, 96]. *Гора Овид*, або гора Любові (612 м н.р.м.) в с. Старі Кути має сакральне розташування, тому вірогідно тут проводились ритуальні обряди. Звідси проглядається 10 населених пунктів та відкривається вид на Буковинські Карпати [56].

Ще одним із таких магнетичних місць є *гора Маковиця*, що біля Яремче. Назва гори означає святилище, місце жертвопринесення. Місцеві вірять, що у цих місцях людину може «вхопити блуд», тобто можна втратити орієнтацію в просторі та довго блукати по місцевих лісах. На горі встановлений хрест статуя Богоматері з двома ангелами. Під час Першої та Другої світових воєн тут відбувалися запеклі бої, тому й досі під ногами можна знайти гільзи від зброї [33].

В Івано-Франківській області є гори, які здобули особливу сакральну значущість в сучасних і нових історичних періодах, завдяки різним важливим етапам боротьби українського народу за національну незалежність. Таким місцем є *гора Яворина*, яка знаходиться біля села Липа Долинського району Івано-Франківської області, її висота 1131 м. В 1944 році на горі функціонувала Старшинська школа Української повстанської армії «Олені». 15 жовтня 1944 року в урочищі «Глибокому» в нерівному бою з енкаведистами загинули майор Федір Польовий (псевдо «Поль»), курсанти, інструктори,

провідники та стрільці штабу старшинської школи. 1 листопада 1946 року у бункері, який знаходився недалеко від Яворини, героїчно загинув у 27-річному віці з дружиною Антоніною, грудним синочком Романом та бойовими побратимами провідник ОУН Карпатського краю Ярослав Мельник (псевдо «Роберт»). У 1986 році у вшануванні полеглих вояків УПА на горі Яворина взяло участь 50 осіб, з кожним роком кількість людей, які приходили вшанувати пам'ять героїв збільшувалася. І сьогодні, в першу неділю після свята верховних апостолів Петра і Павла, на горі Яворина, тисячі українців вшановують пам'ять полеглих вояків-повстанців [140]. Ще одне місце вшанування борців за волю України є *гора Баба-Жбир* (690 м н.р.м.) в с. Старі Кути. На горі встановлено пам'ятник загиблим підпільникам ОУН УПА, які прийняли нерівний бій з енкаведистами.

3.2.2. Сакральні скельні комплекси. Чисельними сакральними об'єктами в Івано-Франківській області є скельні комплекси – скелясті виступи пісковиків. Багато з них у дохристиянські часи були комплексами-святилищами та культовими каменями, а пізніше деякі із них стали місцем перебування опришків і їх очільника Олекси Довбуша. Який діяв у 30–40-х рр. XVIII ст., коли з посиленням кріпосницького гніту надзвичайно активізувалася визвольна боротьба по всій Україні, зокрема на західноукраїнських землях. Найсприятливіші умови були на Покутті, що лежало на межі трьох держав та давало захист і притулок опришкам. Активні дії Довбушевих легінів наводили жах на гнобителів. Образ видатного ватажка опришків завжди лишається в серцях українського народу як символ невмирущості, непохитності та стійкості у боротьбі за соціальну і національну незалежність. Сила Довбуша полягала у тому, що, будучи представником народу, він виражав його думки, надії та сподівання. За кривди, заподіяні бідним людям, він мстив не лише польським панам, ай українським багатіям, попам, лихварям-євреям, купцям-вірменам. Його життя та боротьба були мужні й героїчні, а пошуки справедливості та доброта залишили глибокий слід у свідомості народу [162]. Люди свято зберігають пам'ять про свого героя у

фольклорі, літературі, мистецтві, а також назвавши на його честь природні і природно-антропогенні об'єкти, які нами визначені як сакральні.

З ім'ям Довбуша пов'язані назви таких сакральних об'єктів: *камінь Довбуша в с. Городі, камінь Довбуша в с. Космачі, камінь Довбуша в с. Снідавці, Білий Камінь або Камінь Довбуша в с. Дорі, Яремчанські скелі Довбуша в с. Ямні, Скельний коридор Довбушанки, або Довбушеві комори у Верховинському районі, Скелі Довбуша в с. Бубнищі* (рис. 3.5).

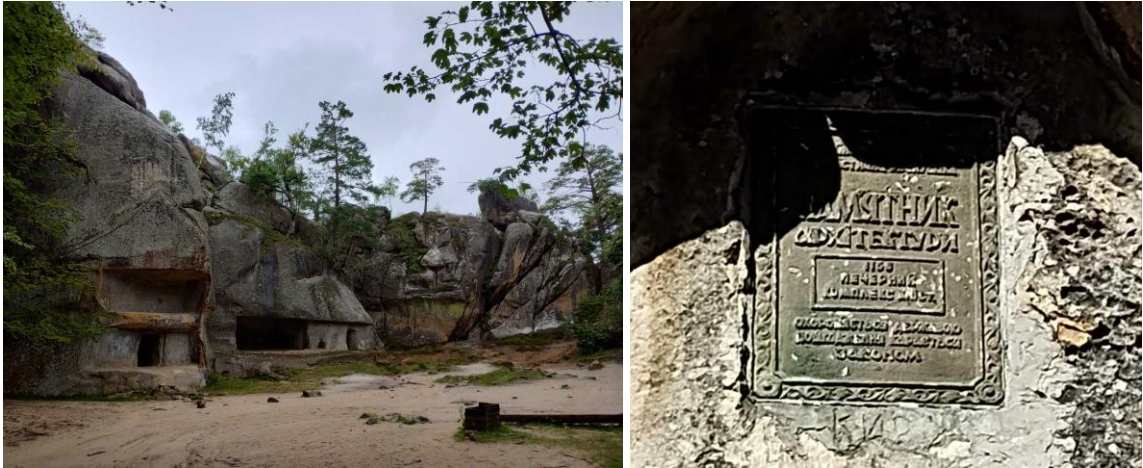

Рис. 3.5. Скелі Довбуша в с. Бубнище (фото автора)

Скелі Довбуша, розташовані на північно-західній околиці с. Бубнище на відстані 15 км від м. Болахів. На висоті 668 метрів над рівнем моря розташований природний комплекс «Скелі Довбуша». Тут величезні виступи пісковиків, що виростають до 80 метрів у висоту, сформувались більше 70 млн років тому на дні палеогенового моря. Кам'яний лабіринт, шириною 200 метрів, простягається посеред буково-смерекового лісу зі сходу на захід, на відстань майже 1 км [146]. Деякі дослідники вважають, що історія Бубнища пов'язана з племенами кельтів і фракійців, які жили у Карпатах у другій половині I тис. до н.е. Кельти поклонялися великим каменям, наносили на них малюнки, приносили жертви біля них [118]. У X-XVII ст до н. е. тут існувало язичницьке святилище-палеообсерваторія. Після поширення в Карпатах християнства, на місці язичницької святині, ймовірно, виник невеликий печерний давньоруський монастир-скит. Також тут була сторожова фортеця,

яка пережила монголо-татарську навалу й проіснувала до XVI ст. У в XVII–XVIII ст, скелі були місцем табору опришків.

Скельний коридор Довбушанки, або Довбушеві комори – поблизу сіл Криворівня, Верхній Ясенів, Красноїлля Верховинський район. Гора Довбушанка привертала особливу увагу давніх гуцулів із навколишніх сіл. Сакральний культ, пов'язаний із цією горою, виникає внаслідок наявності на її вершині двох величезних кам'яних скель, які мають високий статус в сакральному вимірі через свою велич і масштаб. Ці скелі, розділені глибокою і вузькою ущелиною, ведуть до загадкової кам'яної печери, розташованої на дні цієї міжскельної ущелини. Важливо відзначити, що ці дві кам'яні скелі на вершині гори, а також підземна кам'яна печера на їхньому дні, спочатку в історії були язичницьким святилищем, використовуваним нашими предками до прихід християнства. Згодом вони стали місцем зимового пристанку для Олекси Довбуша та його опришків. Ці сакральні скелі зараз носять славу історичну назву Довбушеві Комори. Тут, за переказами, він ховав свої скарби [68].

Важливе місце серед сакральних скельних комплексів займає *Терношорське святилище*, яке розташоване поблизу села Снідавки Косівського району. Дослідник М. Кугутяк відносить Терношорський культовий комплекс до періоду фракійського гальштату (XII–VI ст. до н. е.). Терношорський скельний комплекс охоплює площу приблизно 4 т. кв. м і включає в себе високі скелі, що досягають висоти близько 40 метрів [96]. Однак особливу увагу привертає вражаюча антропоморфна кам'яна статуя, відома як «Терношорська Лада», яка має форму вагітної жінки. Цей сакральний об'єкт є місцем паломництва для пар, які шукають щастя і любов, а також для жінок, які мріють познайомитися з радістю материнства.

Камінь Довбуша в Космачі найдавніше святилище із зображенням петрогліфів, властивих для 32-35 тис. до н. е. Найвищий камінь, що досягає висоти до 8 метрів, має форму змія чи дракона. Його голова, завдяки величезним відламкам, піднята вгору, спрямована до сонця. Серед усіх

культових каменів-вівтарів Карпат дохристиянської епохи «Драконячий камінь» вирізняється найбільш помітними слідами уважного різьблення. Невідомі скульптори минулих часів вдало вирізали на скелі «драконячу голову», яка велично спрямована на південь, назустріч сонцю. Величезний відрізок кам'яної структури вузькою шиєю переходить у восьмиметрове «тіло», а внизу розташований співрозмірний хвіст. Крім того, на поверхні каменю видно додаткові за значенням зооморфні зображення та петрогліфи. [69].

Ще один унікальний сакральний об'єкт «Писаний Камінь», розташований у с. Верхній Ясенів, Верховинського району. Це група мальовничих брил пісковика протяжністю 98 м, починаються з північного заходу з каменів, які мають висоту 2–3 м і тягнуться ланцюгом на південний схід, переходячи у масивні моноліти заввишки до 20 м і закінчується 36 метровою платформою. На камені виявлені петрогліфічний сакрально-ритуальний комплекс. На стелі знаків поверхні платформи є індо-європейська язичницька і християнських символіка [96]. Відомо про три властивості Писаного Каменю: - камінь знімає депресію, оновлює сили людського організму; - якщо жінка сім разів пройде через прохід відомий як Ворота Писаного каменя, то позбудеться безплідності; - камінь оминає громовиця і нечиста сила [118].

Сокільський хребет – частина Покутсько-Буковинських Карпат у межах Косівського району Івано-Франківської області. Загальна протяжність – 15 км, максимальна висота – 940 м. Хребет бере початок в Соколівці і закінчується в селі Тюдів. Сокільський хребет є місцем де сконцентровано багато об'єктів з сакральною енергетикою. Мегалітичні комплекси, скельні святилища епохи міді-бронзи на хребті – це *Татарівські камені*, *Лесівські камені (Бесівський камінь)*, *Гарбузівські камені* та ін. На цих об'єктах знайдено петрогліфи давніх карпатців. Також існує думка про те, що в одній з печер Сокільського хребта медитував Бешт – один із засновників хасидизму. За легендою, щоночі Бешт ходив до Єрусалиму таємним «тунелем» [118].

Лисина Космацька – стародавнє астрономічно-календарне святилище, унікальна пам'ятка історії та культури. Існує багато легенд про відьомські шабаші на горі перед Різдом і на Івана Купала [96].

Ще відомі такі давні скельні святилища: *Вухатий Камінь* – с. Дземброня та *Томаківський камінь* – с. Розтоки, Косівського району, *Каміні Колибач і Воронячий дзьоб* – с. Грабів, Калуського району, *камінь Шугая* – с. Микуличин, Надвірнянського району.

Павлівський камінь в с. Князівське, Калуського району – це геологічне утворення висотою 30 м. Група мальовничих скель в Українських Карпатах (масив Горгани). Згідно з однією із легенд, назва цього каменю пов'язана з ім'ям опришка, який врятував своїх товаришів від полонених польських вояків. Цю неприступну скелю, на якій Павло весь вечір грав на скрипці, використовували для спритної евакуації сміливців, які змогли втекти з іншого боку каменю. За іншою версією, у язичницькі часи тут приховувався проповідник Павло, який християнською ордою хрестив численних місцевих жителів. За думкою істориків, у давнину цей камінь міг виконувати роль релігійного святиництва для ранніх християн, що підтверджується наявністю чашоподібного виглиблення для обрядового вогню на його вершині та рядом ліній поблизу скелі [74]. *Скельний монастир* – с. Ямниця, Івано-Франківського району. Тут археологами знайдено сліди стародавніх людей з часів мезоліту, неоліту, які переховувались в печерах. Існує думка, що скеля була опорним пунктом Русі і включала в себе городище на скелі та храм-монастир [61].

Камінь Костел (Горган Великий) – с. Микуличин, Надвірнянського району є вершиною Горган в Запрутських Горганах. Камінь є місцем сили в Карпатах, сама вершина це 45 метрова скеля висотою 1049 м над р м.

Деякі скельні комплекси набули сакрального значення вже в нові та новітні часи, що пов'язано із різними етапами національно визвольної боротьби українського народу на Прикарпатті. Так, за переказами жителів села Пасічна Надвірнянського району, назва *скелі «Прощай молодість»* походить від трагічної події за часів Другої світової війни, коли вояки УПА, щоб не

здатись окупантам, стрибали зі скелі з вигуками: «Слава Україні! Прощай, молодість!». Ще одим сакральним місцем слави національної боротьби є *Цапові скелі* в с. Церківна, Калуського району (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Цапові скелі (фото автора)

Зараз це ландшафтний заказник місцевого значення, його площа становить 6,0 га. На території урочища розташовані скельні утворення, які стали природним захистом для вояків сотні «Хорти». 11 грудня 1945 р. сотня Бея «Хорти» вступила у нерівний бій з радянськими військами, які за кількістю в 10 разів перевищувала армію повстанців. Цей бій увійшов у першу десятку 100 найбільш переможних битв УПА з радянськими каральними військами (НКВД, СМЕРШ). На місці бою, на пісковиковому кургані, біля підніжжя найвищої скелі, знаходиться могила вояків УПА, на якій встановлено металевий хрест. На стінці каменя наприкінці 1980-х років (за переказами місцевих людей) вирізали хрест заввишки 4,5 м, а поряд зліва – тризуб. Кожного року на місці бою відправляється панахида за душі полеглих [40].

Цінними та унікальними сакральними об'єктами в Івано-Франківській області є *грати*. «Грот монаха» в с. Одаїв – штучно-вирубана орієнтовно у

XVII–XVIII ст. кімната з віттарем, скельна каплиця-церква, де, за переказами й легендами, у різні часи жили монахи-відлюдники. Грот «Блаженний камінь» в с. Маняві є давнім житлом ченців. І. Франко так писав про це місце: «Блаженний камінь – це місце молитви й очищення від скверни, це перше житло – скит, де поселилися «перші апостоли карпатського Підгір'я» [169]. Науковці припускають, що перші монахи поселились тут ще 1281 року. У 1977–1979 рр. здійснювала дослідження Прикарпатська археологічна експедиція Інституту суспільних наук Академії Наук України. Біля гроту були знайдені кам'яні вироби, віднесені до мезоліту (епохи кам'яної доби 8 – тисяч років до народження Христа) [113]. Ці печери були не тільки місцем проживання монахів, але й місцем захисту від переслідувань.

3.2.3. Сакральні гідрооб'єкти. Найчисельнішими з групи природні та природно-антропогенні сакральні об'єкти на Івано-Франківщині є гідрооб'єкти. В результаті дослідження було встановлено, що в межах області є 18 джерел, 5 водоспадів та 2 озера, які мають сакральне значення і використовуються або можуть використовуватися в рекреації та туризмі (рис. 3.7).

Вода має велике сакральне значення у багатьох культурах та релігіях. Здавна, вона асоціюється з очищенням, як фізичним, так і духовним є символом життя і плодючості. У християнстві вода має глибоке духовне значення, відображаючи духовне очищення, відродження, покору та єдність з Христом. Місце, звідки вода витікає, також є сакральним.

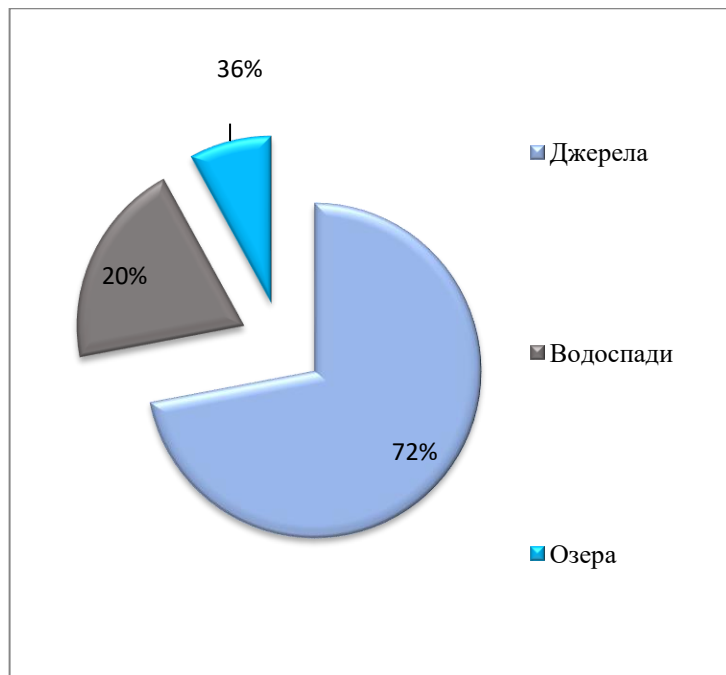

Рис. 3.7. Співвідношення видів сакральних гідрооб'єктів (за результатами власних досліджень)

Сакральні водоспади Івано-Франківської області:

- *Говерлянський водоспад*, який розташований в Надвірнянському районі і є найвищим водоспадом Українських Карпат. Він бере початок з одного із витоків Прута, в улоговині льодовикового походження між горами Говерла і Брескул. Водоспад заввишки 80 метрів і складається з шести каскадів, найвищий із них сягає 12 метрів. Говерлянський або його ще називають Прутський водоспад є дуже атрактивним і величним, належить до найбільших водоспадів України. Згідно з легендою, водоспад Прутський та гора Говерла виникли завдяки трагічній історії закоханих – річки Прута та гори Говерли, які були приречені на вічне розлучення. Скорившись невитриманою тугою за своїм коханим, Говерла обрушилася з обриву, та саме тут утворилася висока гора. Шукаючи кохану, Прут почув в лісах її голос і кинувся до неї, після цього у гори з'явилася річка [132].

- *Манявський водоспад* в с. Манява Івано-Франківського району. Водоспад знаходиться в Українських Карпатах (масив Горгани) і є гідрологічною пам'яткою природи загальнодержавного значення. Водоспад є

одним із найвищих у Карпатах і навіть в Україні. Біля підніжжя водоспаду виникла невелика водойма, наповнена чистою гірською водою. Існує вірування, що той, хто зануриться у цю воду, отримає «вічну молодість». За легендою, саме в цьому місці розташовувався храм, язичницьких богів, які вважалися покровителями молодості [51].

- *Водоспади Довбуш і Дзвінка «Заборонене кохання»*. У селі Великий Рожин, що в Косівському районі, розташовані два невідомі та дикі водоспади, відстань між ними – приблизно 20 метрів. Висота цих водоспадів становить 14 та 10 метрів відповідно. Ці природні утворення вражають своєю красою, особливо після сильних дощів чи в період танення снігу. У сухий період вода в них майже відсутня, але під час весняних або дощових періодів вони стають особливо живописними [18].

- Ще сакральними природними гідрооб'єктами є *водоспад «Бухтівецький»* [13] в с. Букове Надвірнянського району та *водоспад «Містичний»* у с. Черганівка Косівського району [119]. У туристичних путівниках зазначається, що ці об'єкти мають духовну силу та особливу енергетику, приваблюють своєю красою. В цілому водоспади є символами природної краси та величі. Багато людей відчувають спокій і гармонію, дивлячись на падаючу воду та оточуючий ландшафт.

Озера «Марічейка» та «Несамовите» унікальні сакральні об'єкти, які розташовані в межах Чорногірського хребта. *«Марічейка»* – озеро льодовикового походження у Верховинському районі. Лежить на північному сході від гори Шурин-Гропа масиву Чорногора, на висоті 1510 метрів над рівнем моря. Площа 1 гектар, глибина 0,8 метра. Улоговина видовженої форми [50]. Дослідники висловлюють припущення про сакральність озера, яка пояснюється феноменом його живлення чистими підземними водами із потужних водоносних горизонтів Українських Карпат. У народі живуть різні легенди і пісні про живильну воду озера [65]. Озеро *«Несамовите»* має льодовикове походження, серцеподібну форму, розташоване поблизу гори Туркул (1933 м) на висоті 1750 м над рівнем моря, займає площу 0,3 га і має

глибину 1,5 м [109]. За народною легендою, озеро часто «несамовито» мститься великими грозами і зливами над тими людьми, котрі кидають у нього каміння [65].

Найчисельнішою групою серед сакральних гідрооб'єктів є *джерела*.

Н.О. Шудляк у процесі сакралізації джерел розрізняє такі етапи: «– сакралізація води, як основоположного фактору життя; – сакралізація простору навколо витoku; – утворення малих фольклорних форм, завданням яких є поширення відомостей про локус; – усталення серед віруючого населення сприйняття локуса як святого місця, що є завершальним етапом сакралізації природного об'єкта» [197, с. 100].

В межах території дослідження ми виявили такі унікальні та привабливі для туристів та рекреантів джерела, які мають сакральне значення:

– *«Княжа криниця»* в Галичі, з назви можна зрозуміти, з яким часом пов'язаний даний сакральний об'єкт. В. В. Шикеринець та Г.М. Гуменюк так пишуть про джерело: «Небагато їх було на кам'яному, покритому шаром родючої землі, плато. Тому берегли ці джерела люди, що з давніх часів населяли Крилоську гору, особливо піклувались про одне з них, яке і досі називається Княжою криницею. Згідно з переказами, вода у ній цілюща, бо давала силу і наснагу давньоруським воїнам, робила їх невразливими до ворожих стріл та мечів, а ще надавала їм впевненості у перемозі» [195, с. 129].

– *Криниця Святого Духа* – священне місце в урочищі Вишневець поміж селами Сілець і Єзупіль Івано-Франківського району. Це чудотворне джерело відомо з XIII ст. У легендах і переказах йдеться про його незвичайну силу і чудодійність, а також про появу Матері Божої біля джерела і зцілення його водою незрячих [139].

– *Липівське джерело* в с. Липівка Івано-Франківського району, яке знаходиться в урочищі «Монастир». Тут колись був розташований Свято-Троїцький монастир, який діяв у селі у 1711–1724 роках в ньому знаходилась ікона Богородиці-Одигітрії. Коли монастирську церкву розібрали і перенесли в село, то разом з нею взяли й ікону. За переказами, які вже не одне століття

жителі села передають з покоління в покоління, ікона тричі поверталась на старе монастирське місце і плавала на цілющих водах тамтешнього джерела.

– *«Джерело, де з'явилася Матір Божя»* на узліссі біля с. Грабовці. Згідно з легендою, котра передається в селі, колись давно селяни побачили, як між високими грабами наче пливе над землею прекрасна жінка у голубих шатах, оточена надзвичайним світлом. Люди, відчувши благословення, розпізнали у ній Матір Божу. Вони впали на коліна, звертаючись до неї у молитвах та висловлюючи свою шану. Однак, коли вони підняли голови, над землею не лишалось нікого, але на тому самому місці, де відбулося це диво, витікало джерело. Поступово селяни помітили, що вода з цього джерела виявилася особливою – вона мала цілючий ефект на хвороби очей. Згодом, в цьому місці встановили хрест, і люди приходили сюди, молитися та шукати воду для зцілення [184].

– *Далешівське джерело* в Коломийському районі. Біля джерела, яке випливало з далешівських піль, з'явилася ікона Матері Божої. «Народ вірив в лікувальну силу води з цього джерела. Тому часто цією водою промивали довго негоєні рани, пили, щоб лікувати внутрішні недуги тощо» [158].

– *Джерело «Дзвіньоха»* знаходиться на території Угорницького Спасо-Преображенського монастиря, тут облаштовано купальню. Відомо про багато випадків чудесних зцілень, які відбулися біля цієї сакральної святині.

– Також до сакральних джерел ми відносимо *два сірководневі джерела у с. Шешор та с. Черганівка* Косівського району. Вода в цих джерелах завдяки вмісту сірководню має унікальну рекреаційну та оздоровчу цінність, сприятливо впливає на загальний фізіологічний стан людини, роботу опорно-рухового апарату, нервової та периферійної системи. Ці джерела називають цілющими або «живими».

– *Джерело кохання «Кринчиста криниця»* в м. Косів. Про джерело є легенда, яка розповідає про нещасне кохання дочки лісовика, яка закохалася в парубка, але не могла бути разом з ним, бо не мала справжнього, людського серця. Лісова принцеса, не зазнавши щастя кохання, залишилася там назавжди,

і її сльози перетворилися на джерело, отримавши назву «Кринчиста криниця». Легенда стверджує, що вода з цього джерела може допомогти тим, хто шукає істинного та щирого любов [164].

– *Джерело-купальня цілителя Пантелеймона у с. Красник.* Вважають що в це джерело сходиться 12 «головиць» – підземних джерел. Є численні свідчення оздоровлень від споживання цієї води та купання в ній.

– *Джерело святого Іоана в с. Підмихайля.* На чорній (Лисій) горі, на околиці села, де й досі ростуть великі сосни, ялини і широколисті дуби, знаходиться джерело. У середині XIV століття монахи, щоб уникнути нападу орди, вирішили викопати підземну церкву та монастир на цьому мальовничому місці. Саме тоді з-під гори почала витікати вода, яка виявилася надзвичайно цілющою. Однак у 1605 році орда зруйнувала монастир, але джерело залишилося. До цього дня люди приїжджають сюди за зціленням, вірячи в чудотворну силу води з цього джерела.

– *Гошівське джерело* є ще одним сакральним об'єктом, воно знаходиться біля підніжжя Гошівської гори. На горі розташований Василіанський монастир, який є відомим відпустовим місцем. Джерело розчищене на ньому встановлена капличка (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Джерело під Гошівською горою (фото автора)

– *Цілюще джерело у Погоні*. Наприкінці XVII століття поблизу святого джерела на липі явився чудотворний образ Богородиці. Відомо про багато зцілень водою цього джерела.

– *Вода з Блаженного каменя у Маняві*. Здавна монахи Манявського скиту використовували цю воду для зцілення недужих. Вода витікає з печери, що утворилася у велетенському камені, який лежить на горі поряд із монастирем. Зібрану воду використовували для виготовлення настоянок та ліків [118].

– *Джерело «Очі Франциска» у Підвинні*. Джерело утворює сім струмків, але не завжди їх усіх можна побачити, вони показуються лише для добрих людей. Біля таких «семизначних» джерел в галицькому краї ще за поганських часів виникали поселення волхвів-цілителів. Вода з Францискового джерела найбільше допомагає людям, які мають очні хвороби. До речі, тут прозрівають не лише тілесно, але й духовно. Молитва при сході сонця біля джерел здатна принести людині глибоке містичне просвітлення [118].

– *Джерело Матері Божої у Фразі*. Цілющі властивості якого відомі ще з дохристиянських часів. Вода з криниці лікує широкий спектр недуг.

– *Маріямпільське цілюще джерело* з чудодійними та лікувальними властивостями води, особливо при захворюваннях очей та голови, за народними переказами – місце з'яви Богородиці.

– *Іванова криниця* в с. Пістинь. Водою омиваються та зцілюються ті, у кого є шкірні хвороби, її дають пити неспокійним дітям та людям, у яких було велике нервово потрясіння.

3.2.4. Сакральні флористичні об'єкти. Найменш чисельною з групи природних та природно-антропогенних сакральних об'єктів є флористичні об'єкти. Сакральне значення в Івано-Франківській області мають:

- *дуб Хмельницького* (600 р.) в с. Вікторів;
- *Петрівська липа* (посаджена 1848 року на честь скасування кріпацтва) в с. Петрів;

- дуб Францишека Карпінського (900 р.) у с. Голосків;
- дуб Івана Франка в м. Коломия.

Всі ці дерева мають статус – ботанічних пам'яток природи місцевого значення. В м. Маріямполі Івано-Франківського району знаходиться перший *біблійний сад* в Україні, де представлено понад 30 видів біблійних рослин. Сад поділений на дві частини, що відображають події Старого і Нового Заповіту. В центрі – скульптура Матінки Божої Маріямпільської. Вхід до саду – це райські ворота, на яких вас зустрічають скульптури святих апостолів Петра і Павла, що надають саду ще більшого сакрального змісту. Площа біблійного саду у Маріямполі становить 1 га [166].

3.2.5. Особливості територіального поширення природних та природно-антропогенних сакральних об'єктів в межах адміністративних районів області.

На формування сакральних об'єктів неживої природи Івано-Франківської області вплинули ендегенні та екзогенні чинники. Їх формуванню сприяли геолого-геоморфологічні процеси, зокрема вивітрювання, карст, виходи підземних вод, комплексна дія кількох чинників.

Аналізуючи сакральний зміст геолого-геоморфологічних, гідрологічних та флористичних об'єктів, важливо відзначити, що деякі з них є сакральними тому, що природа сама по собі є «священна», а інші набули сакрального характеру через використання їх у релігійному житті, зв'язок із ними історичних героїв та подій.

Сакральних флористичних об'єктів є тільки 5. На нашу думку, така незначна кількість ботанічних пам'яток пояснюється тим, що дерева, як об'єкти «живої природи» є вразливими і недовговічними, вони потребують особливої уваги та умов для їхнього збереження.

Щодо об'єктів «неживої природи», то вони зберігаються впродовж століть і тисячоліть і є або можуть бути зразками дбайливого ставлення до природи крізь призму сакрального. Всі природні і природно-антропогенні сакральні об'єкти мають велике наукове значення як еталонні зразки елементів природного ландшафту, відіграють важливу роль у збереженні

біорізноманіття. У деяких сакральних об'єктів простежується наявність комплексності природних сакральних об'єктів, де структура комплексу містить 2 «сакральних» об'єкти природи: «священна» гора – «священна» скеля, «священне» джерело – «священна» печера.

Значна частина пам'яток знаходиться на територіях, які належать до національних парків, зокрема таких, як: «Гуцульщина», «Синьогора», Карпатського та Верховинського національних природних парків.

Співвідношення природних і природно-антропогенних об'єктів сакральної сфери за адміністративними районами Івано-Франківської області представлені на рис. 3.8., карта поширення об'єктів на рис. 3.9.

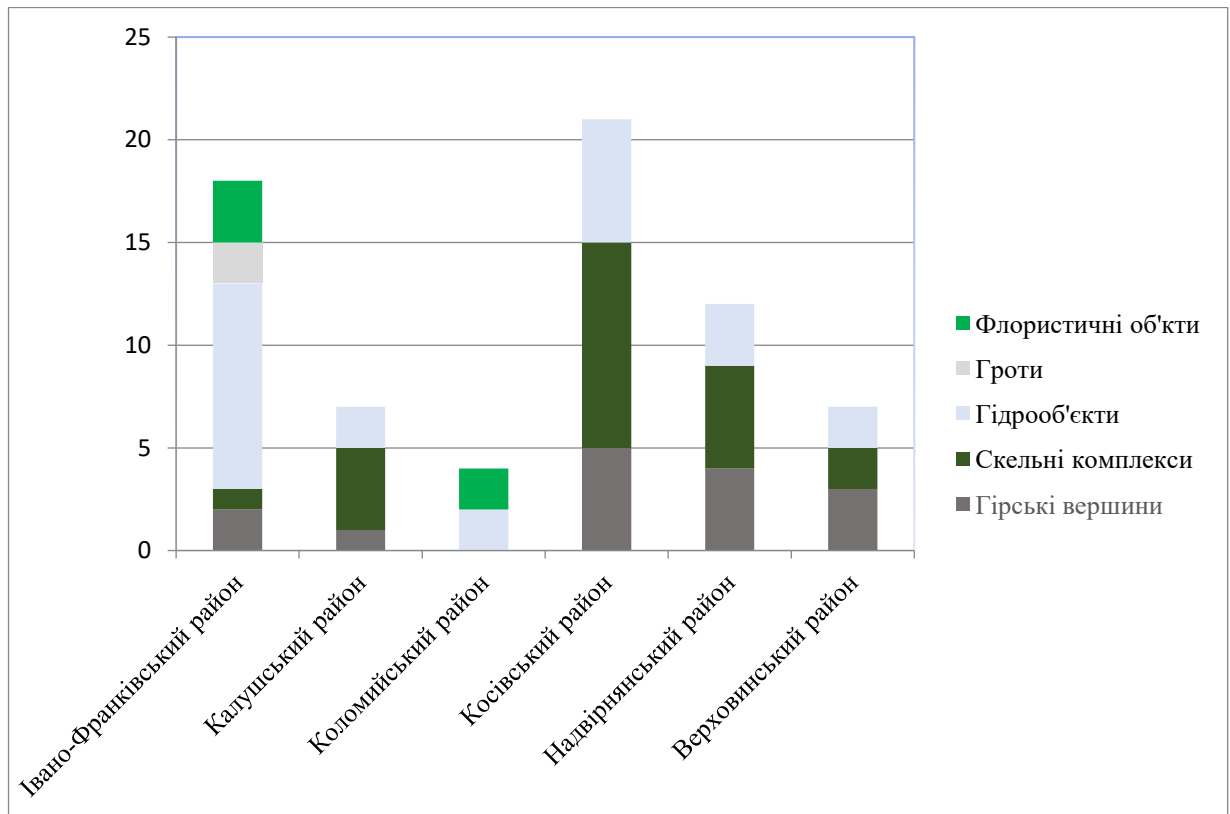

Рис. 3.8. Співвідношення групи природних і природно-антропогенних об'єктів сакральної сфери із зазначенням їхнього сакрального змісту за адміністративними районами Івано-Франківської області (розроблено автором)

Рис. 3.9. Карта поширення природних і природно-антропогенних об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області (розроблено автором)

Умовні позначення:

	Гори		Ботанічні об'єкти		Гроти
	Скельні комплекси		Гідрооб'єкти		

Нумерація об'єктів на карті виконана відповідно до таблиці 3.1.

Аналіз даних карти (рис. 3.9) та діаграми (рис. 3.8) свідчить про те, що природні і природно-антропогенні сакральні об'єкти в межах Івано-Франківщини розташовані нерівномірно, більшість із них розміщені в гірській та передгірській частині області, що ще раз доводить залежність наявності пам'яток неживої природи від геолого-геоморфологічних процесів. Найбільшу концентрацію сакральних природних та природно-антропогенних пам'яток простежуємо в межах Косівського району – 21 об'єкт. За різноманіттям в Косівському районі є три види сакральних природних і природно-антропогенних об'єктів, зокрема це гірські вершини (5), скельні комплекси та камені (10), гідрооб'єкти (6). Івано-Франківський район є найрізноманітнішим за видовим складом природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів. Загалом в межах району знаходиться 18 об'єктів, зокрема гірські вершини (2), скельні комплекси та камені (1), гідрооб'єкти (10), гроти (2), флористичні об'єкти (2). У Надвірнянському районі розміщено 12 об'єктів, при цьому наявні три види сакральних природних і природно-антропогенних об'єктів: гірські вершини (4), скельні комплекси та камені (5), гідрооб'єкти (3). У Верховинському районі наявні 7 природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів, в тому числі гірські вершини (3), скельні комплекси та камені (2), гідрооб'єкти (2). У Калуському районі є 7 природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів, в тому числі гірські вершини (1), скельні комплекси та камені (4), гідрооб'єкти (2). Найменше природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів розташовано в межах Коломийського району – це 4 об'єкти, зокрема 2 гідрооб'єкти і 2 флористичні об'єкти.

Отже, складність літолого-структурної будови, а також внутрішні і зовнішні процеси в ландшафтах, сприяли утворенню на Прикарпатті великої кількості геологічних, геоморфологічних та гідрогеологічних об'єктів неживої природи, які є геологічною спадщиною України й візуально розкривають геологічну історію планети, особливості формування ландшафтів минулого, а також є місцями формування природних осередків духовності. Вони мають попит із боку туристів, оскільки вони цінні не лише як об'єкти науково та освітнього значення, а і як рекреаційні та туристичні атракції.

3.3. Антропогенні об'єкти сакральної сфери

Маркерами антропогенних сакральних ландшафтів є культові об'єкти попередніх культур і об'єкти архітектури та містобудування сучасних етносів [121].

Антропогенний сакральний об'єкт – це сакральна (релігійна) споруда, яка створена людиною з метою релігійного або духовного використання.

Антропогенні сакральні об'єкти Івано-Франківщини представлені дерев'яними та мурованими церквами, монастирями, костелами, синагогами також в області є 1 кірха. Сакральна сфера Івано-Франківської області сформувався в процесі складного історичного, культурного, соціального та природно-географічного розвитку. Як наслідок впливу певних чинників та умов, що склалися і проявлялися в межах області, сформувався етнічний, соціальний та релігійний склад населення, що досить чітко відобразилося на типах сакральних об'єктів.

Важливо зауважити, що величезна кількість релігійних пам'яток Івано-Франківщини, особливо дерев'яних, не збереглася до нашого часу. Для проведення дослідження з наявних релігійних об'єктів області було відібрано 614 пам'яток, серед яких 77% складають дерев'яні церкви (472 об'єкти), 13% – муровані церкви (80 об'єктів) та 1 мурована каплиця, 6% – костели (37 об'єктів), 2% – монастирі (14 об'єктів), 1,5% – синагоги (9 об'єктів) (рис. 3.10).

Також в області є 1 кірха, на діаграмі не відображена. Це ті сакральні споруди, які були збудовані до 1939 року і їх давність є вагомим чинником утвердження їх сакрального змісту. Духовної та релігійної цінності цим об'єктам надає та умова, що ці споруди пережили різні політичні режими та трагічні події в тих громадах, яким належали. Зокрема, це заборони існування, переслідування, руйнування. Навіть незважаючи на зміну релігійної та етнічної належності, яка відбувалася у результаті зміни влади чи релігійного напрямку, ці сакральні об'єкти зберігали свій сакральний зміст. Сакральне значення цих пам'яток поширюється за межі тих релігійних конфесій, яким вони належать.

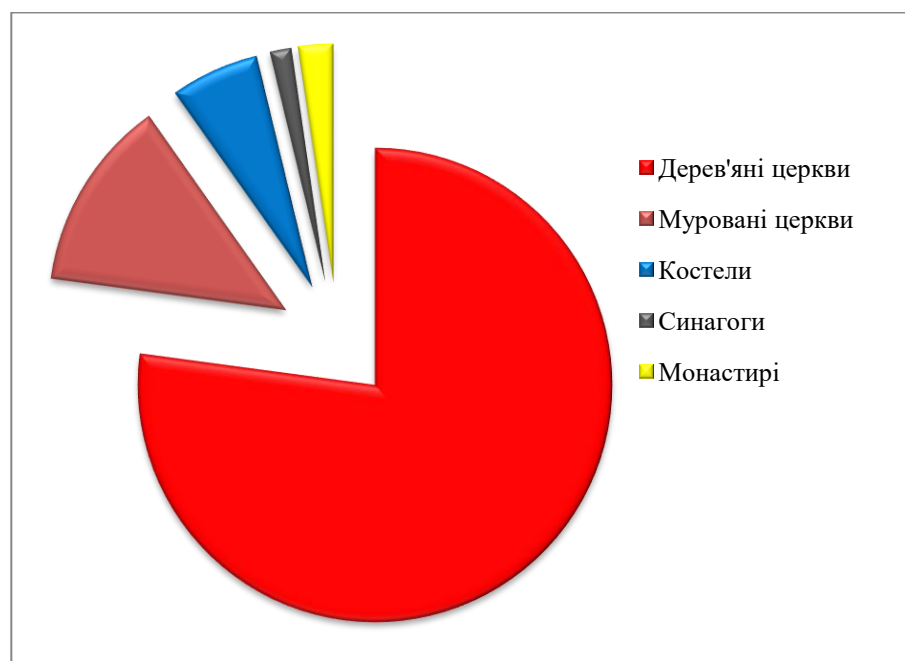

Рис. 3.10. Співвідношення видів сакральних споруд Івано-Франківської області (розроблено автором)

З 614 досліджуваних антропогенних об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області 79% об'єктів мають правові статуси захисту за законодавством України; 13% – пам'ятки національного значення (77 об'єктів, серед них 2 об'єкти мають статус пам'ятки міжнародного значення ЮНЕСКО), 66% – місцевого (409 об'єктів), 21 % (128) об'єктів не перебувають під особливим статусом захисту держави (рис. 3.11, додатки Д, Г, Е).

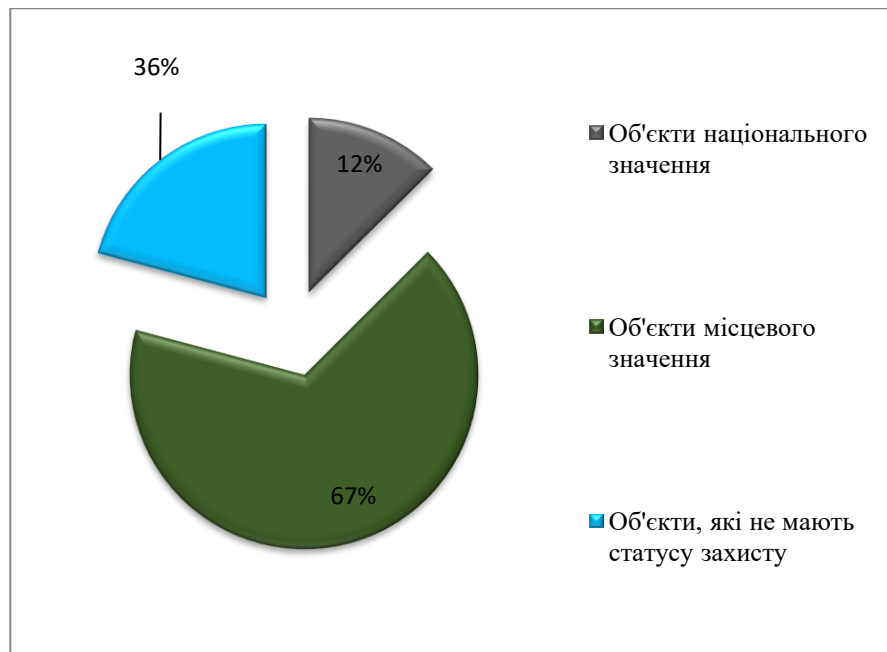

Рис. 3.11. Співвідношення антропогенних сакральних об'єктів Івано-Франківської області за статусом захисту (розроблено автором)

3.3.1. Дерев'яні сакральні об'єкти. Дерев'яні церкви є найчисельнішим видом антропогенних сакральних об'єктів Івано-Франківської області. Дерев'яна сакральна архітектура Івано-Франківщини є однією з найцінніших частин історико-культурної спадщини України, яка втілює в собі багатогранну культуру народу, його духовність через архітектуру, живопис, різьблення та інші види мистецтва. Використання дерева як основного матеріалу для будівництва пояснюється кількома особливостями, зокрема, з фінансової точки зору (дерево було найбільш доступним будівельним ресурсом). Прикарпаття має довгу історію та традиції будівництва дерев'яних церков, що вирізняє його з інших регіонів, також важливим було питання мобільності, відомо багато фактів перенесення дерев'яних церков з одного місця на інше через якусь загрозу (війна, природні стихії та ін.) або через продаж церкви в інший населений пункт.

З досліджуваних нами 472 церков, 366 мають статус архітектурної пам'ятки місцевого, національного або міжнародного значення (ЮНЕСКО). Перлинами сакральної спадщини області, які занесені у список світової спадщини є *Святодухівська церква* у Рогатині Івано-Франківського району та

церква *Різдва Пресвятої Богородиці* у с. Нижній Вербіж Коломийського району. Будівництво Святодухівської церкви припадає на 1598 рік, про це свідчить напис на північній стіні нави, виявлений під час ремонту споруди 1895 [117]. *Церква Святого Духа* – дерев'яна, галицького типу, тризрубна, одноверха, з квадратним центральним зрубом, гранчастим п'ятистінним вівтарем та подовженим бабинцем (рис. 3.12). Центральний зруб перекритий квадратним верхом з двома залами. Композиційну основу церкви було змінено у ХІХ столітті прибудовою дзвіниці, також дещо змінили характер завершення центрального зрубу, над яким був влаштований додатковий восьмигранник із аркадою та високим наметом. Архітектурний елемент, що складається з трьох ярусів наметової дзвіниці та особливо центральної частини церкви із розвиненим двозаломним чотиригранним верхом, виступає визначальним у структурі будівлі. Це спостерігається, оскільки невисокі приміщення бабинця та вівтаря, які мають дво- і п'ятисхилий дах відіграють менш важливу роль в загальному архітектурному комплексі [129]. Нині це філія Івано-Франківського художнього музею, де знаходяться іконостас, окремі ікони ХVІ–ХVІІІ ст., стародруки, скульптура, надгробні плити ХVІІ ст.

Рис. 3.12. Святодухівська церква (фото автора)

Церква Різдва Пресвятої Богородиці в с. Нижній Вербіж Коломийського району є типом храмів гуцульської школи, збудована в 1808 р

[50]. Храм має характерний п'ятизрубний план, який є типовим для гуцульської архітектурної школи. Відмінність полягає в тому, що верхня частина споруди не просто однозрубна, а має п'ять верхів, які виростають через восьмерики та заломы над кожним зрубом. Це трактування верхів є характерним для гуцульського стилю будівництва храмів, з восьмигранними наметовими формами, доповненими перехватами та невеликими маківками. Вишукана пластика верхів гармонійно поєднується з основними об'ємами споруди, які відзначаються широкими піддашшями. Церква вкрита бляхою, що спотворює традиційний вигляд споруди цього типу [129].

57 дерев'яних церков мають статус пам'яток національного значення, 22 з яких розташовані в межах Косівського, 11 церков – у Надвірнянському, 10 сакральних споруд в Івано-Франківському, 9 об'єктів – у Верховинському, 4 – в Коломийському та 1 в Калуському районах (рис. 3.13, додаток Г).

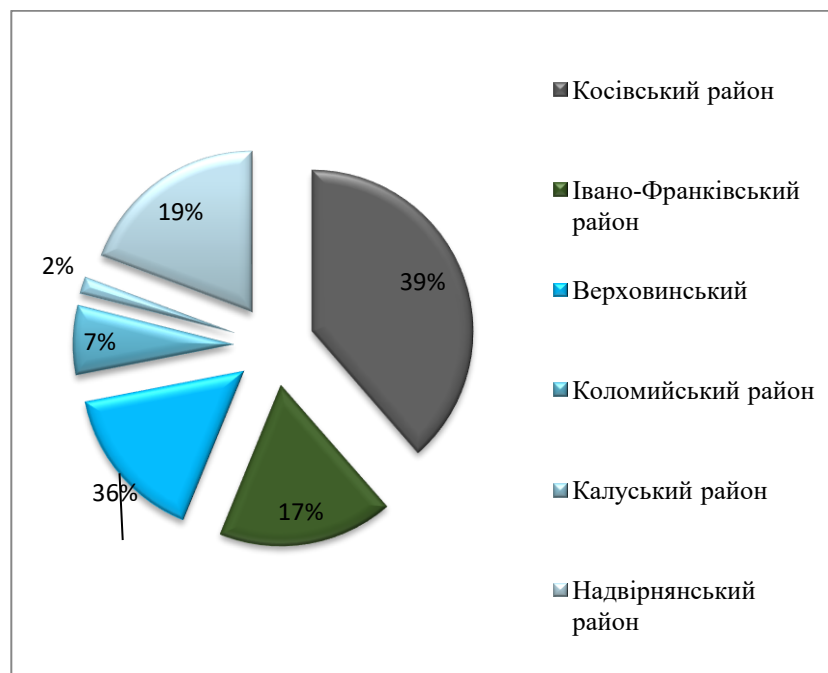

Рис. 3.13. Співвідношення дерев'яних сакральних об'єктів Івано-Франківської області, які мають статус пам'яток національного значення за адміністративними районами (розроблено автором)

309 дерев'яних храмів мають статус пам'яток архітектури місцевого значення: так 104 церкви знаходяться в межах Калуського району, 94 церкви

– в Івано-Франківському, 90 – в Коломийському, 13 – у Надвірнянському, 6 – у Косівському, 2 – у Верховинському районах (рис. 3.14, додаток Д).

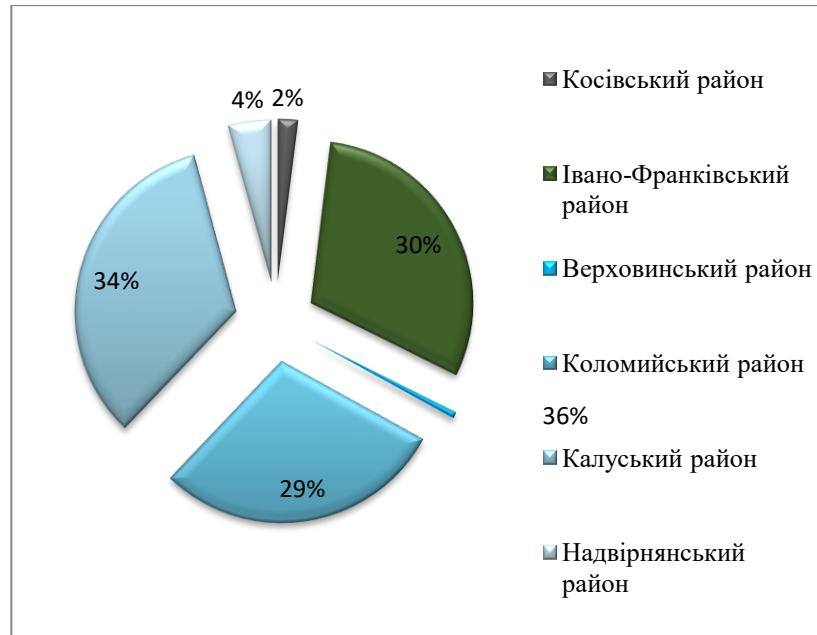

Рис. 3.14. Співвідношення дерев'яних сакральних об'єктів Івано-Франківської області, які мають статус пам'яток місцевого значення за адміністративними районами (розроблено автором)

Сакральна дерев'яна спадщина Івано-Франківщини є дуже різноманітна, оскільки, населення області належить до різних етнографічних груп: лемки, бойки, гуцули для кожної з яких характерні свої особливості у споруджуванні дерев'яних церков. Л. В. Прибега, зазначає: «Серед гірського населення українських Карпат своєю самобутністю та глибиною традицій народної культури, мистецтва, побуту особливо вирізняються гуцули. ...Гуцули природжені лісоруби та теслі. Тому гуцульські будівлі якісні й міцні, мають чітку планувально-просторову структуру та вишукані пропорції» [129, с. 55]. Зразками гуцульської школи народної дерев'яної архітектури є *церква Благовіщення Пречистої Діви Марії* (1587 р.) в Коломиї, яка є однією з найстаріших дерев'яних прикарпатських церков, *церква Св. Дмитрія* (1856 р.) в с. Татарів, *церква Пресвятої Трійці* (1863 р.) в с. Микуличин, *церква Іоана Милостивого* (1663 р.) в с. Ямна, *церква Різдва Пресвятої Богородиці* (1660 р.) в с. Криворівня, яка за три з половиною сторіччя свого існування жодного разу

не закривалася [134]. Також до гуцульської церковної архітектури належить *Дорівська церква Чуда св. Михайла* (1844 р.), *церква Успіння Св. Анни* (1872 р.) у с. Бистрець та ін.

Найдосконалішою за пропорціями й архітектурними формами є церква *Різдва Пресвятої Богородиці* (1615 р.) у Ворохті. Вхід на територію погосту, де розташована церква, вирізняється двома великими каменями, які раніше слугували стародавніми слов'янами як символічні жертовники на священних місцях. Сама будівля встановлена на невисоку кам'яну основу. За планом церква має форму хреста з квадратною серединою та прямокутними бічними зрубами, вона має величезний вигляд, височіючи на пагорбі в селищі. Однак особливість композиції полягає в тому, що бокові зруби мають невелику глибину, близьку до половини їх ширини. Східний і західний зруби також видовжені, роблячи церкву в цілому дуже компактною в основі. Над центральним зрубом височіє восьмикутний підбанник, завершений високим наметом. З урахуванням великого нахилу стін середнього зрубу, восьмикутний підбанник стає значно вужчим за середній зруб. В цій архітектурній споруді вдало вплетено співвідношення між боковими відгалуженнями і стрімкими формами центрального восьмикутника та намету, додатково прикрашеного невеликими ліхтариками [129, 143]. В.В. Вечерський доводить, що церква Різдва Богородиці у Ворохті первісно була споруджена 1615 р. в селі Яблуниця. На теперішнє місце її перенесли в 1780 році [16].

У с. Пістинь знаходиться *церква Благовіщення Пречистої Діви Марії*, пам'ятка є однією з найстаріших церквою Гуцульщини, зведена у 1600 р. Церква п'ятизрубна, у основі має план хреста з незначним скороченням бічних рамен та видовженим бабинцем. Характерною особливістю є і похилий шатровий дах з невисоким восьмериком, який ледь видно між дахами прирубів [24]. У с. Микитинці збереглася *церква Воздвиження Чесного хреста*, збудована в 1764 р. Це також церква хрестовидного плану, але має дуже короткі бічні рамени, однокупольна, з піддашшям на випусках вінців

зрубів. До східного простору з півночі і півдня примикають крихітні зруби. Головний вхід оформлений ганком на різьблених стовпах [105].

Рідкісним типом гуцульської школи народної дерев'яної архітектури представлена *церква Іоакима і Анни*, (1841 р.) у с. Сгодна. Церква є дерев'яною, має форму хреста в плані і три куполи. З півночі до східного простору прилягає прямокутний зруб. Споруда вражає своєю архітектурою, особливо наявністю піддашся на відзначених фігурних випусках вінцях. Зруби, що перетинаються від заходу до сходу, прикриті грушовидними куполами, які спираються на восьмерики, видимі ззовні через чотири примітні стовпи; бокові восьмерики також є на четверику з одним залом. Внутрішній простір церкви відкритий у верхній частині, створюючи враження відкритості і простору всередині [105, 144]. У м. Тисмениці розташована церква Різдва Богородиці (1736 р.), яка відноситься до хрестово-купольного типу будівель гуцульського народного стилю.

Церква св. Миколая у м. Рогатині була збудована у 1729 р. у стилі галицької школи народної архітектури (рис. 3.15). Церква знаходиться на мальовничому пагорбі, з якого видно увесь Рогатин. Церква має три частини, включаючи нефу, бабинець і вівтар, і прикрашена піддашсям. Нефа є квадратною спорудою, до якої прилягають значно вужчі гранчасті бабинець і вівтар. Усі три частини мають шоломові бани, які декоровані ліхтарями і маківками. Варто зауважити, що входи до храму розташовані досить нетрадиційно – з північної сторони у бабинець та вівтар. Це може бути пояснено географічним розташуванням святині на крутому схилі гори [145].

Церква св. Івана Богослова (1824 р.) в с. Витвиці, розташована на невеликому пагорбі, вівтарем на південь (рис. 3.16). Храм має хрестоподібний план з прямокутними зрубами бабинця, нави і вівтаря. До вівтаря із сходу і заходу примикають захристії. До церкви є вхід через бабинець і через вівтар. Стіни зрубні, зовні зашальовані. Над навою здіймається баня на низькому восьмерику. Дахи над бабинцем і клиросами – двосхилі з причілками, покриті бляхою. На іконостасі зображені меценати церкви – жителі села [123].

Рис. 3.15. Церква св. Миколая у м. Рогатині (фото автора)

Рис. 3.16. Церква св. Івана Богослова (фото автора)

Церква св. Параскеви в с. Церківні збудована 1807 року (рис. 3.17). Будівля тридільна, з одним верхом. До прямокутного зрубу бабинця прибудовано невеликий притвор, через який веде вхід до церкви. Найбільший зруб – нави, найменший – гранчастий зруб віттаря, до якого з півночі і півдня прибудовані невеликі захристії. Довкола стін є піддашся, яке оперте на виносах вінців зрубу. Вінчає головний об'єм храму восьмигранний барабан, перекритий восьмигранним наметовим дахом. Решта будівлі перекрита

простими ламаними дахами. Дах над бабинцем і вівтарем завершують невеликі маківки. Покриті дахи оцинкованою бляхою [123, 41].

Рис. 3.17. Церква Параскеви (фото автора)

Церква св. Архистратиґа Михаїла (рис. 3.18) (1830 р.) в с. Станківці стоїть на пагорбі в центрі села, архітектурний стиль будівництва такий самий як в церкві св. Параскеви в Церківні.

Рис. 3.18. Церква св. Архистратиґа Михаїла (фото автора)

Отже, дерев'яні сакральні об'єкти є важливими історико-культурними пам'ятками, які відображають релігійну і культурну історію. Важливо наголосити на значенні дерев'яної сакральної архітектури, оскільки будівництво дерев'яних сакральних об'єктів – це сакральний рекреаційно-туристський ресурс, який не поновлюється, а тому має ретельно зберігатися.

3.3.2. Муровані сакральні пам'ятки. Мурованих церков збудованих до 1939 року в Івано-Франківській області значно менше, ніж дерев'яних. Оскільки, для будівництва мурованої чи кам'яної будівлі необхідне значно більше коштів та адмінресурсів. Всього в області досліджено 80 мурованих церков та 1 каплицю. 37 мурованих сакральних об'єктів розміщені в межах Івано-Франківського району, з них 6 мають статус пам'ятки архітектури національного значення, 25 храмів – місцевого – та 6 церков не мають статусу захисту. 32 церкви розташовані в Коломийському районі, з яких 31 об'єкт має статус пам'ятки архітектури місцевого значення, 1 – не перебуває під захистом держави, 10 мурованих церков є в Калуському районі, з них 7 – мають статус пам'ятки місцевого значення, 3 – не перебувають під захистом держави, 2 муровані церкви є в Косівському районі, 1 – є пам'яткою архітектури місцевого значення, інша – не має статусу захисту держави. У Верховинському та Надвірнянському районах немає мурованих церков споруджених до 1939 року (рис. 3.19, додатки Г, Д, Е).

Цінні та унікальні муровані сакральні пам'ятки, розташовані в історичній частині м. Галич (с. Крилос, с. Шевченкове). Давній Галич був столицею Галицького, а пізніше Галицько-Волинського князівств. Крилос, вважався «серцем» княжого Галича, і був одним з найбільших міст Європи, тут споруджували білокам'яні храми, які рівнялися на світові пам'ятки культури. Такими пам'ятками є Церква Успіння Пресвятої Богородиці з каплицею св. Василя Великого та фундаментом Успенського кафедрального собору (рис. 3.20).

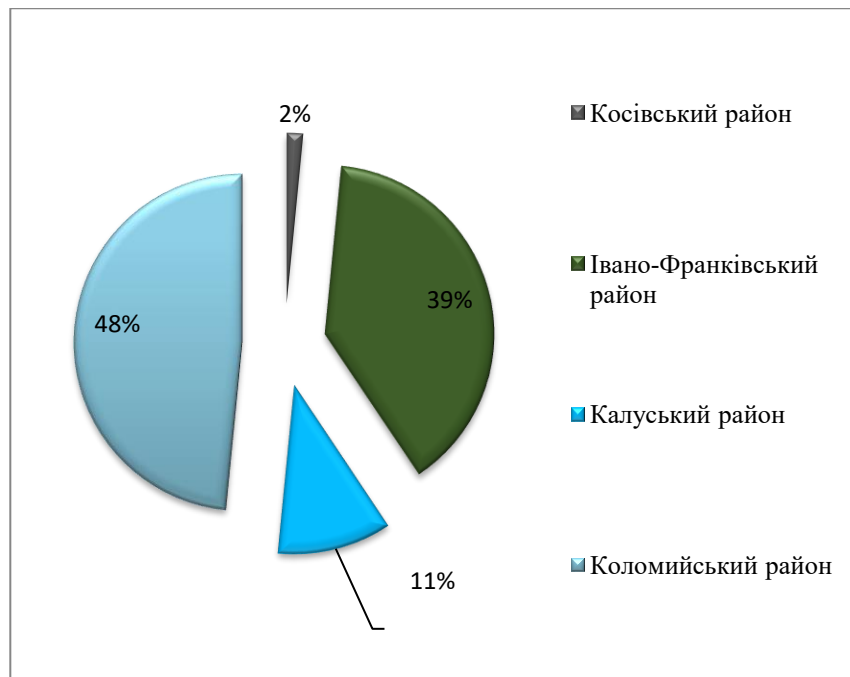

Рис. 3.19. Співвідношення мурованих сакральних об'єктів, які мають статус пам'яток місцевого значення за адміністративними районами (розроблено автором)

Головною святинею Галича був *Успенський собор*, побудований Ярославом Осмомислом у 1157 р. На фундаментах Успенського собору було зведено каплицю *Св. Василя Великого* у XV столітті. Збудували її з блоків давньоруського храму Успенського собору XII ст. Протягом понад століття цей невеличкий храм, разом із дерев'яною надбудовою та дзвіницею, виступав центральною святинею Галицької митрополії. Каплиця, як і інші церкви Галичини, зазнала руйнувань під час нападу військ Ібрагіма Шайтана-Паши. Споруда церкви Успіння Пресвятої Богородиці, зведена у стилі ренесансу, використовуючи матеріали з Успенського собору XII століття. Після руйнування під час татарсько-турецького нашествия 1676 року, церкву відновлено у 1699–1702 роках. Реставраційні роботи були проведені в 1824–1825 роках і перед Першою світовою війною. У 1915 році споруда серйозно постраждала, перекриття провалилося. Оригінально церква мала тринефний, чотирихстовпний план з купольним перекриттям. Зараз це єдинонефна трюхасидна будівля з видовженим планом по головній осі. Фасади

розчленовані пілястрами, які мають різьблені кам'яні капітелі. Північний і західний входи оформлені профільованими кам'яними порталами. Стіни складаються з тесаних кам'яних блоків, на яких збереглися зображення графіті XII століття. Під час реставраційних робіт 1974 року був виявлений білокам'яний рельєф XII століття з зображенням дракона із Успенського кафедрального собору [22].

Рис. 3.20. Церква Успіння Пресвятої Богородиці з каплицею св. Василя Великого та фундаментом Успенського кафедрального собору (фото автора)

Ще однією з таких найцінніших та найдавніших сакральних пам'яток є церква Св. Пантелеймона у с. Шевченкове (рис. 3.21). Це монументальна хрестобанна церква зі зразками вишуканої білокам'яної різьби і численними рисунками та графіті на стінах, яка є свідком славних і трагічних сторінок 800-літньої історії нашого краю. Дослідник давнього Галича Б. П. Томенчук, вважає, що засновником Пантелеймонівської церкви був князь Роман Мстиславич, оскільки, він вирішив, як засновник нової династичної лінії галицько-волинських князів Романовичів, збудувати власний замок. Такий комплекс було зведено на рубежі XII–XIII ст. неподалік старої резиденції галицького князя Володимирка Володаревича (1141–1153 рр.) разом із

родовою церквою св. Пантелеймона [161, 162]. Спорудження храму було закінчено 1194 р. Він був розташований у центрі добре укріпленого городища, можливо, монастиря. Церква св. Пантелеймона від 1596 до 1945 рр. [221, 215] перебувала у власності монастиря ордену Францисканців як костел св. Станіслава. Перебуваючи під опікою францисканців, колишня церква Пантелеймона зазнала різноманітних руйнувань. Під час вторгнення турецьких військ до Галича в 1676 році її частково зруйнував Ібрагім Шайтан-Паша. Пам'ятці великої шкоди завдала пожежа в 1802 році, під час якої знищено костел, монастир і велику кількість цінних документів. Однак найбільші руйнування спричинила Перша світова війна. Під час реставрації 1926 р. в інтер'єрі храму зі стін зняли штукатурку і відслонили тесаний камінь. Власне тоді на нижній верстві тиньку було виявлено сліди фрескового живопису (можливо, XVII ст.), а на кам'яних блоках – графіті. Після реставрації 1998 року церкву було переосвячено в греко-католицький храм. Він набув сучасного, наближеного до первісного, вигляду, і має всі елементи, притаманні галицькій архітектурній школі княжої доби.

Рис. 3.21. Церква Пантелеймона (фото автора)

Іншою неменш цінною мурованою пам'ятокою є *церква Різдва Христового* 13–15 ст. у м. Галичі. Точна дата будівництва церкви невідома, існують думки науковців про будівництво церкви в XIV ст., середині XV ст., XI–XIII ст., кінець XIV– початок XV ст. У XVI–XVIII ст. церква неодноразово руйнувалася через набіги ворогів. В другій половині XVIII ст. храм набрав сучасного вигляду [168]. Зараз церква Різдва Христового – це мурований тринефний храм із трьома півкруглими аспидами зі східної сторони і трансептом. Бокові нефи однарусні, центральний – двоярусний. Дах споруди завершений круглим барабаном із карнизом та куполом [23].

У м. Рогатині знаходиться пам'ятка архітектури XIV ст. – *церква Різдва Богородиці*, яка окрім релігійної функції виконувала, ще й оборонну. Споруда вражає монументальною величиною, належить до типу традиційних тринефних храмів. Але у зовнішньому і внутрішньому вигляді церкви можна побачити риси середньовічної готичної архітектури [5]. Церква мурована, тридільна, двобанна з чотирма опорними стовпами та готичними склепіннями. Стіни укріплені контрфорсами. На рівні склепінь їх з'єднують арки, які нагадують закомори у давньоруських храмах. Пам'ятка є унікальним зразком оборонних мурів XIII–XIV ст., яка добре збереглася дотепер [105].

Цікавою мурованою спорудою є *церква Св. Архистратиґа Михаїла* в м. Коломійі, яка була збудована в 1855 році. Це масивна споруда з одним приземистим куполом і двома вежами на головному фасаді. Інтер'єр цієї пам'ятки є дуже пишним. Особливої уваги заслуговує розпис купола, де зображені Софія Київська та собор Св. Юра у Львові, а також чудове колоритне панно на стінах притвору з реалістичним зображенням [131].

Ще одним сакральним надбанням є церква *Успіння Пресвятої Діви Марії* в м. Городенці збудована в 1763 р [34]. Іконостас храму досить схожий на іконостас в соборі святого Юра, що у Львові. На фронтоні розміщена фреска Діви Марії. Над вхідними дверима в храм знаходиться балкон. Архітектура храму не відповідає традиціям українських православних храмів, але красива, урочиста та стрімка. Споруда прямокутна з заокругленою вівтарною

частиною, одно купольна. Біля входу на подвір'я храму споруджена арочна дзвіниця.

Муровані церкви будувалися не тільки в містах, але й в селах, так в 1783 році в с. Михальче була збудована церква *Перенесення мощей Св. Миколая*. Церква мурована тридільна, однокупольна, бабинець прикрашений трикутним порталом на кутах якого, та по середині встановлено хрести. Бабинець досить великих розмірів, не традиційно більший за наву. Нава у верхній частині восьмикутна та вища за бабинець та вівтар і завершується невеликим куполом з хрестом. Бокові прибудови до нави та вівтарна частина мають округлу форму. Над входними дверима в храм знаходиться фреска святого Миколая. В селі Раковець, стоїть мурована *церква Святого Дмитрія Великомученика*. Споруджено храм в 1858 році. Церква збудована за класичними канонами православних храмів, є тридільною хрестоподібною і складається з бабинця, нави та вівтаря. До нави, з обох сторін, примикають симетричні прибудови-різниці. До вівтаря також прибудоване захристя. Бабинцю передує притвір з боковим входом до храму. Над навою здійсмається великий купол увінчаний у верхній частині малим куполом та хрестом. Біля головного входу на подвір'я храму стоїть дзвіниця у три яруси [183].

Унікальним сакральним об'єктом є *Миколаївська церква (XIV–XV)* в с. Чесники Рогатинського району, яка поєднувала в собі оборонний та релігійний характер. У ній поєднано муровані стіни з дерев'яним гонтовим перекриттям. Надзвичайно товсті стіни підперті контрфорсами, надаючи церкві вигляд неприступної фортеці [99]. Храм розміщений у північній частині села на невисокому пагорбі.

3.3.3. Костели. Всього в області є 37 костелів, з них 9 є пам'ятками архітектури національного значення, 22 – пам'ятки місцевого значення, 6 костелів не мають статусу пам'ятки. 17 об'єктів розташовано в Івано-Франківському районі, 12 – в Коломийському, 4 – в Калуському, та по 2 – в Косівському та Надвірнянському районах, у Верховинському районі костелів немає.

Костели, в основному, барочного стилю і відзначаються монументальністю і величністю. У місті Гвіздець Коломийського району розташований *костел бернардинів*, будівництво якого закінчилось у 1735 р. Костел загального типу, з виразною імітацією трансепту парою бічних каплиць. Крім складного криволінійного абрису вежі фасаду оздоблені колонами. Чотирма коринфськими колонами та цибулястим фронтоном заакцентований головний вхід. В інтер'єрах збереглися скульптури, ймовірно, чеського майстра італійського походження Діоніза Станетті. В нішах фасаду теж вміщені дерев'яні скульптури, виконані в традиціях львівської барокової школи поч. XVIII ст. Збереглися і скульптура св. Антонія на колоні перед костелом та брама-дзвіниця [127].

Костел кармелітів у Більшівцях Галицького району споруджений у 1624 році. Є однією з найвизначніших споруд пізньо-барокової архітектури XVIII ст. Будівля вирізняється пишнотою, парадністю, контрастністю, красою орнаменту, симетрією конструкцій, яскравістю кольорів [8].

Домініканський Костел Різдва Пресвятої Діви Марії у Богородчанах (1742–1761 рр.) будівля з ранньо-бароковими рисами та деякими елементами ренесансу. Це мурована з цегли на кам'яному фундаменті велична тринавна базиліка з вузькою і низькою вівтарною частиною та двома триярусними прямокутними бароковими вежами із західного фасаду, увінчаними фігурними маківками на масивних восьмигранних світлових барабанах. Головна нава храму – двох'ярусна. Над центральним об'ємом – сигнатурка з цибулястим верхом із перехватом. До південної і північної стін добудовано низькі приміщення бічних нефів. Фасади костелу розчленовані пілястрами коринфського ордера та карнизами нескладного профілю. Стіни потиньковані. Центральна частина фасаду увінчана бароковим фронтоном. Декорована святиня пілястрами з ліпними елементами під карнизами [62].

Серед кращих зразків пізнього бароко є *костел Непорочного Зачаття Діви Марії в Городенці* 1760 року. Храм зведений у найкращих традиціях баварсько-австрійсько-чеської та італійської архітектурних шкіл [148].

У м. Івано-Франківськ збереглося 7 костелів. Це *Колегіальний костел Непорочного Зачаття Діви Марії*, який є найдавнішою й особливо цінною архітектурною пам'яткою м. Івано-Франківськ (1672–1703 рр.). Ця барокова пам'ятка в минулому виконувала функції родинної усипальниці Потоцьких – засновників станіславівської фортеці. Колегіата належить до рідкісних на теренах Галичини архітектурного типу хрестово-купольних тринавних костелів французької архітектурної школи XVII ст. *Вірменський костел* 1762 р., який є взірцем стилю пізнього бароко. Архітектура цього періоду характеризується криволінійністю вигнуто-опуклих фасадів з двома вежами. Храм представляє собою цегляну базиліку з трьома навами та трансептом. Середня нава і трансепт мають однакову висоту, тоді як бічні нави (в сучасний час) є значно нижчими. Головний фасад має вигнуту форму з трикутним фронтоном і фланкований двома круглими баштами. Вздовж периметру споруди розташовані пілястри іонічного ордеру, завершені карнизом [4, 6]. Костел єзуїтів, відомий як кафедральний *собор Святого Воскресіння*, був зведений у 1763 році. Ця сакральна споруда є представником австро-баварської архітектурної школи і виділяється чіткою композицією основних елементів, пропорційністю, строгим ордером і здержаною пластичною обробкою стін, в якій виразно простежуються риси бароко. Граціозний силует головного фасаду доповнюють шатровидні завершення веж, які були позичені з гуцульської дерев'яної архітектури. Ці структурні елементи з'явилися після ремонту, замінюючи раніше існуючі барокові верхи веж [34]. Інші костели міста: римо-католицький *костел Христа Царя* 1925–1939 рр., костел «Аве Марія» 1904 р., *костел єзуїтів Свято-Троїцький собор* 1893 р., *Костел Йосифа* 1924 р.

Ще одним пізньобароковим сакральним об'єктом є костел *Успіння Богородиці* в Коломиї (1775 р). Костел мурований, отинкований, покритий бляхою. Інтер'єр також отинкований, нава завершується склепінням. У головному вівтарі багато пізньобарокової різьби: вгорі 4 ангели, розп'ятий

Христос з 2 жіночими постатями під хрестом, вище Бог-Отець зі Св. Духом. Постаті вміщені в обрамлення із хмар з ангелами [12].

Цінною сакральною пам'яткою є *Миколаївський костел* (1666 р.) в Рогатині (рис. 3.22). Споруда вражає монументальністю, особливо завдяки високій фронтальній вежі, яка виділяє головний вхід та стає неосновним архітектурним акцентом. Вежа відзначається добре вирівняними пропорціями членувань і вишуканим розташуванням віконних отворів; вона використовувалась не лише в якості дзвіниці, а й як пункт спостереження для міської фортеці. Вікна головного фасаду прикрашені біло-кам'яним обрамленням пізньо-ренесансного і барокового стилю. Архітектура храму – тридільна базиліка з двома рядами круглих колон і нервюрними склепіннями. В Івано-Франківській області є костели, від яких залишилися тільки руїни або вони перебувають у дуже занедбаному стані. Це костели у с. Кукільники, с. Медухи, , с. Тарновиця, с. Буківна, смт. Чернелиця.

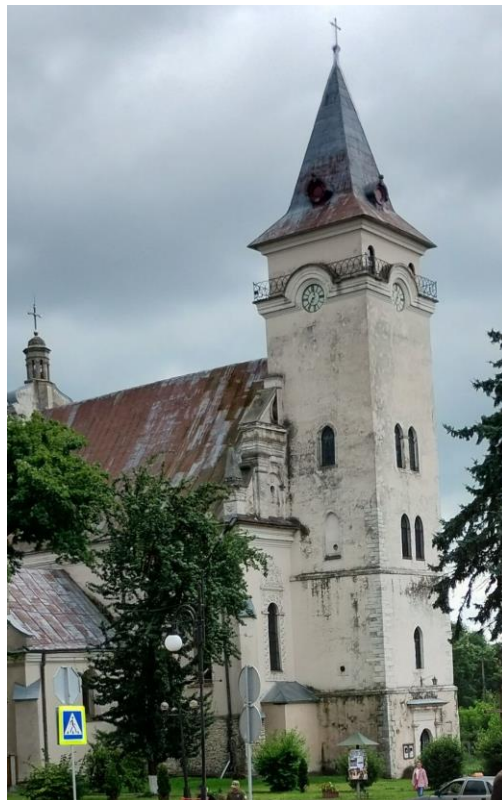

Рис. 3.22. Миколаївський костел (фото автора)

У с. Нова Липівка Івано-Франківського району є унікальна сакральна пам'ятка, яка чудом збереглася – це *лютеранська кірха* у готичному стилі, побудована у 1904 р. У 1820 році німець Готфрід де Сіттауер започаткував німецьку колонію на лівому березі невеликої річки Полінська. У 1907 році в колонії було вже 34 будинки і 223 мешканці, з яких 214 – німці. На 1 січня 1939 року в селі мешкало 160 мешканців, з них 10 українців та 150 німців [40]. Колишня німецька колонія була ліквідована радянською владою у 1940 році [71]. У радянський період кірху почали використовувати під зерновий склад. В сучасний час пам'ятку відреставрували і використовують за первинним призначенням.

3.3.4. Монастирі. В області збереглося 14 монастирів, які були побудовані до 1939 року. 5 з них мають статус пам'яток національного значення, 7 антропогенних сакральних об'єктів мають статус пам'ятки місцевого значення, 2 об'єкти не перебувають під захистом держави.

Монастирі Івано-Франківської області вражають своєю автентичністю, самотністю та взаємозв'язком з ландшафтними особливостями території, що надає їм ще більшої атрактивності. Одним з найдавніших монастирів області є *Хресто-Воздвиженський чоловічий монастир* (Полонинський). Розташована православна святиня біля села Маняви Богородчанського району. Заснування Манявської чернечої обителі пов'язують з ченцями Іоанокієм і Пахомієм, які після спустошення у 1240 р. Києво-Печерського монастиря монголо-татарами прийшли в Карпатські гори. Перші ченці поселилися в гроті «Блаженний камінь» і заклали каплицю, де звершували перші богослужіння. У 1241–1242 рр. вони збудували й освятили храм, присвячений Воздвиженню Чесного Хреста, і заснували монастир. Князь Данило Галицький багато разів відвідував це місце, де звертався до старців для отримання порад та благословення. Через кілька століть татари напали на сакральну святиню та зруйнували її вщент [185]. Другий етап у розвитку та становленні монастирської обителі розпочався в 1608 році під керівництвом монаха-схимника Іова Княгиницького. Після завершення навчання в Острозькій

Академії, Іов Княгиницький провів 12 років на Афоні, де прийняв чернечий постриг у Ватопедському монастирі. По поверненні він заснував скит, який дотримувався традицій ісихазму – аскетичної практики, ґрунтованої на постійному виконанні Ісусової молитви, і впроваджує в обителі строгий устав, заснований на вченні Василя Великого. Завдяки суворості уставу та аскетизму, Манявський Скит отримав назву «другий» Афон. Кінець XVII століття призначив завершенням формування території обителі: зведені основні релігійні та келійні споруди, включаючи вежу-дзвіницю, вежу «Скарбниця», оборонну вежу, а також господарські споруди. Територія монастиря, огорожена високими кам'яними мурами, становила 4 гектари [98]. Монастир був великим культурним та освітнім центром. У стінах монастиря знаходилась найбільша з бібліотек Прикарпаття з безліччю стародруків, художня школа, хорова школа партесного співу.

Ще одним великим осередком духовності заснованим, згідно з легендами, ще 1280 р. києво-печерськими ченцями був *Угорницький Спасо-Преображенський монастир*. Угорники пов'язані з видатною постаттю православ'я – Іваном Желізом, який народився в цьому селі у 1551 році. Потрапивши в монастир у віці десяти років, він увійшов в історію під ім'ям Іов (Йов) Почаївський і був пізніше канонізований, ставши святим.

Давнім релігійним центром є *Погінський монастир* у Погоні Івано-Франківського району. Існують дані, зафіксовані Іоаникієм Галятовським, про заснування першого храму на місці перемоги у Погоні воєводи Держави Романовичів над одним із загонів хана Батия в ході монголо-татарського вторгнення 40-х рр. XIII. Перші достовірні офіційні відомості про осередок відносяться лише до середини XVII ст. Одним із таких джерел є грамота від 22 листопада 1658 р. авторства Якуба Потоцького, якою магнат затвердив підлеглисть Погонського монастиря Манявському Скитові. Однак, у першій половині XVIII ст. обитель стає греко-католицькою та втрачає опіку Скиту, на що вказує заява ігумена Погонського Антонія Седлевича від 8 червня 1732 р.

Отже, монастир у Погоні був заснований як філія православного монастиря, але в другій половині XVIII ст. переходить у греко-католицизм [37].

Відомим осередком духовності Галицького Підгір'я є також монастир на Ясній Горі в Гошеві, або за офіційною назвою – *Василіянський монастир Преображення Господнього* (рис. 3.23). На генезу та розвиток Гошівського монастиря як великого релігійного осередку вплинули природні (географічне положення, рельєф, ландшафт) та суспільно-географічні чинники [170].

Рис. 3.23. Гошівський монастир (фото автора)

Гошівська гора розташована майже на межі передгірного та гірського регіонів Прикарпаття та має висоту 483 м, біля неї протікають 2 річки – р. Лужанка, довжина якої 29 км, ліва притока р. Свічі, та річка Свіча довжиною 107 км. Своєрідний рельєф, мальовничі ландшафти місцевості та наявність водойм ідеально вписувалися в традиційні підходи щодо вибору місця спорудження сакральних об'єктів. З історичних джерел відомо, що на початку XVII ст. Гошівський монастирський осідок було перенесено з урочища «Чорний Ділок» (Красний Ділок), розташованого біля підніжжя гори, на вершину (урочище – Бучина). Точна дата створення монастиря в Чорному Ділку невідома. Археологічні дослідження свідчать, що у XV ст. тут було побудовано невелику дерев'яну споруду з першими келіями для кількох

монахів [163]. Новим етапом у розвитку Гошівського монастиря стало визнання ікони Гошівської Богородиці, «Цариці Карпат», чудотворною (5 серпня 1737 р.). Після цієї події святиня стала великим відпустовим центром. Можна припустити, що саме відтоді Гошівську гору, на яку був перенесений монастир, почали називати «Ясна Гора», оскільки ця ікона була копією Чудотворної ікони Ченстоховської Матері Божої («Чорна Мадонна»), яка зберігається в Ченстохові в монастирі паулінів на Ясній Горі. 8 жовтня 1759 року Гошовські (власники села Гошів) пожертвували всю територію Ясної Гори у власність монастиря [111]. З часу входження земель Галичини до складу Австрійської імперії умови існування та розвитку Гошівського монастиря змінилися. У 1781 р. Йосиф II зрівняв у правах усі церкви імперії. Релігійні реформи австрійських імператорів у 80-х роках XVIII ст. поставили під питання існування святині. На захист монастиря стала місцева шляхта, яка в березні 1788 р. відправила лист до цесаря з проханням не зачиняти обитель, аргументуючи тим, що їхні батьки фондували монастир для Божої прослави, ченці провадять катехитичну науку серед молоді й поширюють освіту в гірських місцевостях [155]. В 1842 році на південній, крайній частині гори починається будівництво нового четвертого монастирського осідку, який ми можемо побачити сьогодні. У 1875 році прокладено залізницю, яка з'єднувала Стрий – Моршин – Болехів – Долина – Станіслав. В кінці XIX ст. на Прикарпатті почали видобувати нафту (1893 р. нафта видобувалася в районі Витвиці, 8 км від Гошева). Дуже важкими для монастиря та ченців були дві світові війни та період комуністичного тоталітаризму. Тільки на початку 1990 року, з початком відродження духовності в Україні, монаша обитель знову ожила та відновила свою діяльність [30].

У селищі Гвіздець Коломийського району разом з костелом *Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії* був споруджений монастир (1723–1735 рр.). До складу сакрального комплексу входили: притулок для дітей сиріт, бібліотека, лікарня, броварня, пасіка, овочевий город та грядки для квітів, надбрамна дзвіниця і цвинтар. Вся територія комплексу була оточена

цегляними мурами. Головні будівлі монастиря були споруджені італійськими майстрами і до оздоблення його долучились майстри львівської школи Йогана Георга Пінзеля [141].

У тодішньому релігійному та соціальному житті значну роль відігравали також жіночі монастирі. Такими монастирями є: *сестер милосердя* 1842 р. у м. Бурштині, *сестер-василіанок (св. Йосипа)* 1900 р. у м. Івано-Франківську, *Василіянок* початку 1911–1913 рр. у м. Рогатині, *Урсулянок* 1907 р. у м. Коломиї. Значною була освітня діяльність жіночих монастирів, де створювалися школи для дівчат, коли доступ до освіти для жінок був обмеженим. Деякі жіночі монастирі відкривали лікарні або лікарські пункти, де надавали медичну допомогу хворим і потребуючим. Монахині були навчені медичній допомозі і догляду за хворими. Монастирі часто виконували функцію центрів благодійності, де надавали їжу, одяг, житло і іншу допомогу бідним і безпритульним.

Монастир тринітаріїв побудований у 1732 р. у м. Івано-Франківську. Монахи тринітарії першими серед ченців різних орденів появились у Станіславові. Вони поширювали католицизм, збирали милостиню для викупу людей з турецької неволі. Споруда монастиря цегляна, двоповерхова, у плані складної конфігурації, що сформувалася під час будови і пізніших прибудов. Дійшла до нас у стильових формах казенного класицизму майже без архітектурних прикрас, зі значними змінами як у планувальній схемі ярусів, так і в загальній архітектурі фасадів, про що свідчать численні закладені дверні чи віконні прорізи. Лише вертикальні лопатки та горизонтальна тяга на головному фасаді творять великі ніші для вікон і дещо оживляють фасад. Значні перебудови, що істотно змінили внутрішнє планування, провела австрійська влада у 1845–1847 рр. [63].

Таким чином монастирі Івано-Франківщини мали велике соціальне та релігійне значення. Вони були важливими осередками освіти і науки, відігравали важливу роль у збереженні і передачі культурних та релігійних традицій.

3.2.5. Синагоги. Всього в Івано-Франківській області ми дослідили 9 синагог, з них 7 є пам'ятками архітектури місцевого значення, 2 не мають статусу.

В Івано-Франківську є два юдейські молитовні будинки. *Темпель* – реформістська синагога відкрита 1899 року. У роки Другої світової війни пам'ятка мало не згоріла, була сильно поруйнована. 17 листопада 1943 року біля руїн синагоги нацисти розстріляли 27 членів ОУН. За архітектурними характеристиками це кам'яна споруда у стилі неоренесанс. Зараз синагога використовується за призначенням, єврейська громада налічує 150–160 людей. *Синагога* на вулиці Короля Данила 6, була споруджена у 1926 році отинійським Ребе Хагером. При ній були хедер (начальна школа) та ішива (вищий єврейський навчальний релігійний заклад). У кількох кімнатах діяв харитативний (благочинний) заклад для бездомних [104].

Синагога в Городенці побудована на місці старої дерев'яної синагоги, спаленої російськими військами під час Першої світової війни в 1915 році. Теперішня споруда синагоги збудована в 1920-ті роки. Синагога вражає своїми розмірами, займаючи два поверхи будівлі. Високо розташовані аркові вікна додають свою особливу нотку. Фасади споруди, прикрашені трьома красивими трикутними фронтонами з ліпниною, а псевдо-арки білого кольору розміщені на бічних стінах, що додає живописного вигляду загальному образу споруди. Однак архітектурний вигляд синагоги був дещо змінений через додавання до неї спортивної школи, що було типовим заходом у часи радянської епохи, коли величезна кількість релігійних споруд була зазначена таким чином. Упродовж всього періоду існування синагога зазнала кількох реконструкцій, внаслідок чого її оригінальний вигляд практично втрачено [148].

Болехівська синагога, збудована в 1789 році, а згодом перебудована в 1808 (рис. 3.24). Відомо, що в 1845 році при синагозі було відкрито шпиталь для бідних юдеїв. А також діяла німецько-єврейська школа. Переписи населення показують, що серед жителів Болехова було до 80% євреїв – це один

з найвищих показників у Галичині. Але протягом Другої світової війни нацисти винищили майже все єврейське населення. А ті, що вижили, – виїхали закордон. Таким чином Болехівська синагога залишилася без господарів. У 1950-х роках у будівлі синагоги був влаштований клуб, куди ходила на танці вся місцева молодь. Про це свідчить вицвілий напис, що зберігся на будівлі – «Клуб шкіряників» [142].

Рис. 3.24. Болехівська синагога (фото автора)

Будівництво *синагоги в Долині* почалося 1897 р. Це двоповерхова споруда прямокутної форми з розмірами 19 на 21 метр. Вона зведена із цегли на бетонному фундаменті. Стилізовані купольні стелі пофарбовані в блакитний колір і прикрашені золотими зірками. Великі вікна першого поверху мають циркульне завершення, тоді як цокольний поверх має менші, прямокутні вікна. Дах, виконаний з оцинкованої бляхи, є двосхилим. Бокові фронтони висунуті вище даху та прикрашені уступами, покритими черепицею. Карниз прикрашений декоративними елементами у вигляді тригліфів (зубчиків). Після 1991 років будинок синагоги викупила в громада Євангельських християн баптистів [87].

Синагогу в Рогатині почали будувати 1867 року. Первинно була головним бейт мідрашем – приміщенням для вивчення тори, яке включало синагогу, бібліотеку та школу. Це прямокутна цегляна споруда, тинькована. Має вигляд житлового будинку із західної сторони, решта фасадів – зберегли

риси культової будівлі [136]. Також збереглися синагоги в Галичі 1932 року, Снятині ХХ ст., смт. Солотвин кінця ХІХ ст.

3.3.6. Особливості територіального поширення антропогенних сакральних об'єктів в межах адміністративних районів області. Природні, суспільні та історичні чинники вплинули на територіальне поширення антропогенних сакральних об'єктів. Природні ресурси, зокрема лісові запаси у гірських районах, вплинули на вид і матеріали, використовувані для спорудження культових об'єктів. Ці райони відрізняються значною кількістю унікальних дерев'яних сакральних пам'яток. Суспільні чинники впливають на розмаїття та архітектурну велич сакральних об'єктів, особливо в давніх великих містах, де вони часто відрізняються великими розмірами та важливою функціональною роллю. Історичні аспекти також відіграють суттєву роль, впливаючи як на конфесійну приналежність об'єктів, так і на їхні архітектурні стилі. Наприклад, у ХVІІІ столітті, коли на Галичині переважали греко-католицькі громади, спостерігається злиття уніатських та православних канонів в архітектурному стилі більшості храмів.

Співвідношення антропогенних об'єктів сакральної сфери за адміністративними районами Івано-Франківської області представлені на рис. 3.25, карта поширення об'єктів на рис. 3.26.

Найбільшу концентрацію антропогенних сакральних пам'яток простежуємо в межах Івано-Франківського району – 224 об'єкти. 165 сакральних об'єктів розташовані на території Коломийського району, 132 – розміщені в Калуському районі, 40 – у Косівському, 40 – у Надвірнянському, 13 – у Верховинському районі.

Сакральна антропогенна спадщина Івано-Франківського району є найбільш різноманітною, адже в межах району представлені всі види культових споруд (дерев'яні (156) та муровані (37) церкви, монастирі (8), костели (17), синагоги (5), кірха (1). В Калуському (дерев'яні (115) та муровані (10) церкви, монастирі (1), костели (4), синагоги (2) та Коломийському (дерев'яні (115) та муровані (32) церкви, монастирі (4), костели (12), синагоги

(2) районах також є всі види культових споруд, крім кірх. В Косівському районі наявні тільки дерев'яні (36) та муровані (2) церкви та костели (2). В Надвірнянському районі наявні 37 дерев'яних церков, 2 костели та 1 монастир. У Верховинському антропогенна сакральна спадщина представлена тільки дерев'яними церквами (13).

Довгий і складний історичний шлях Івано-Франківської області відобразився в унікальності пам'яток історії та культури. Така кількість і різноманітність історико-культурних рекреаційних ландшафтів свідчить про потужний рекреаційний потенціал території дослідження [78].

При виконанні дослідження нами була виявлено, що деякі антропогенні сакральні місця представлені кількома сакральними об'єктами (монастир і костел, монастир і мурована або дерев'яна церква), або є значно більшими за розміром відносно інших сакральних об'єктів. Такими сакральними антропогенними комплексами є Домініканський костел та монастир у смт. Богородчани, Манявський монастир-скит у с. Манява, монастир Успіння Пресвятої Богородиці у с. Погоня, костел кармелітів та монастир у смт. Більшівці, церква Успіння Пресвятої Богородиці, каплиця св. Василя Великого та фундамент Успенського кафедрального собору в с. Крилосі – Івано-Франківського району; костел Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії та монастир у м. Городенка, костел бернардинів та монастир у смт. Гвіздець, Угорницький Спасо-Преображенський монастир в с. Угорники, костел Святого Ігнатія Лойоли та монастир у Коломиї – Коломийського району; монастир Св. Іллі в м. Яремча Надвірнянського району; монастир на «Ясній Горі» в с. Гошів Калуського району.

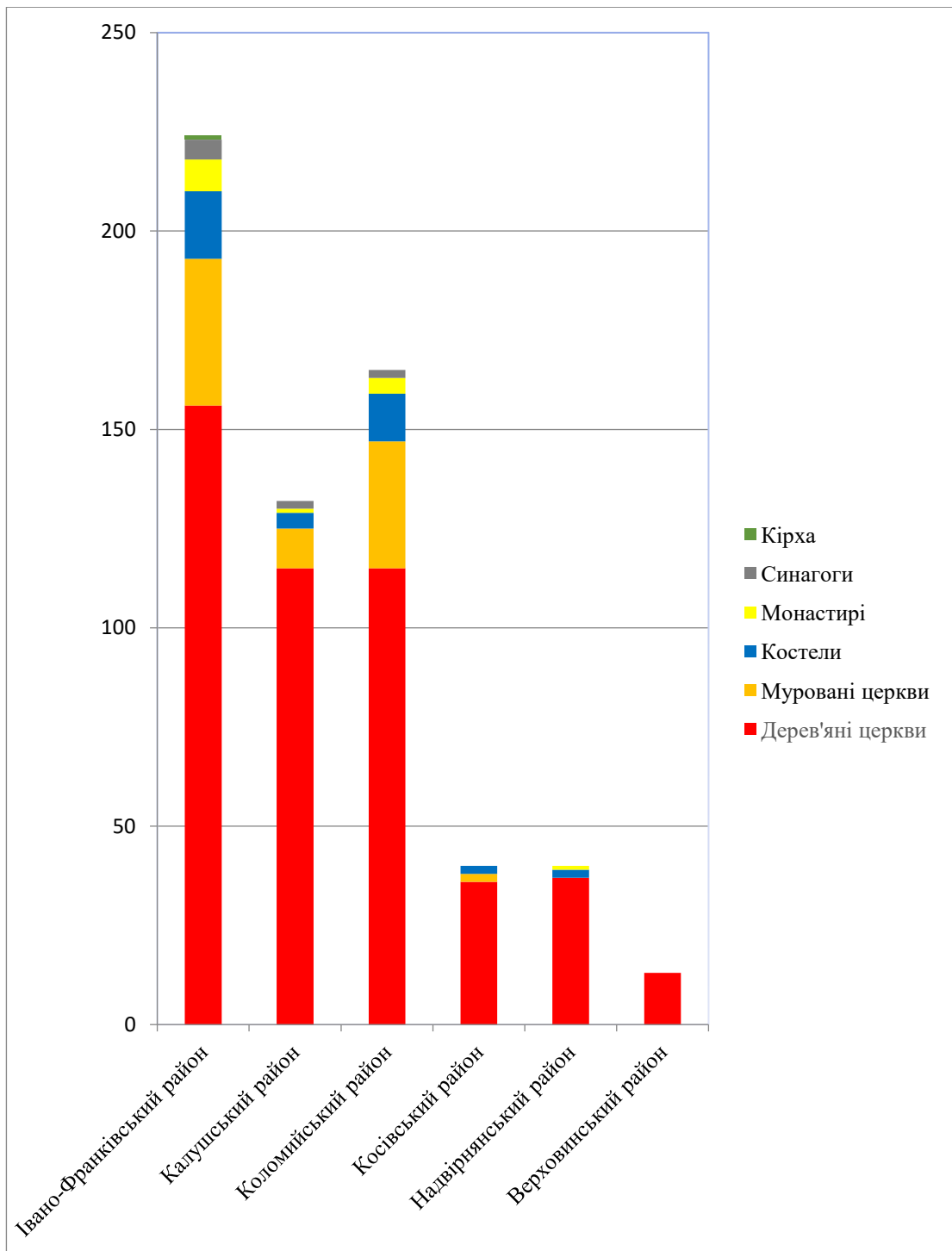

Рис. 3.25. Співвідношення груп антропогенних об'єктів сакральної сфери із зазначенням їхнього сакрального змісту за адміністративними районами Івано-Франківської області (розроблено автором)

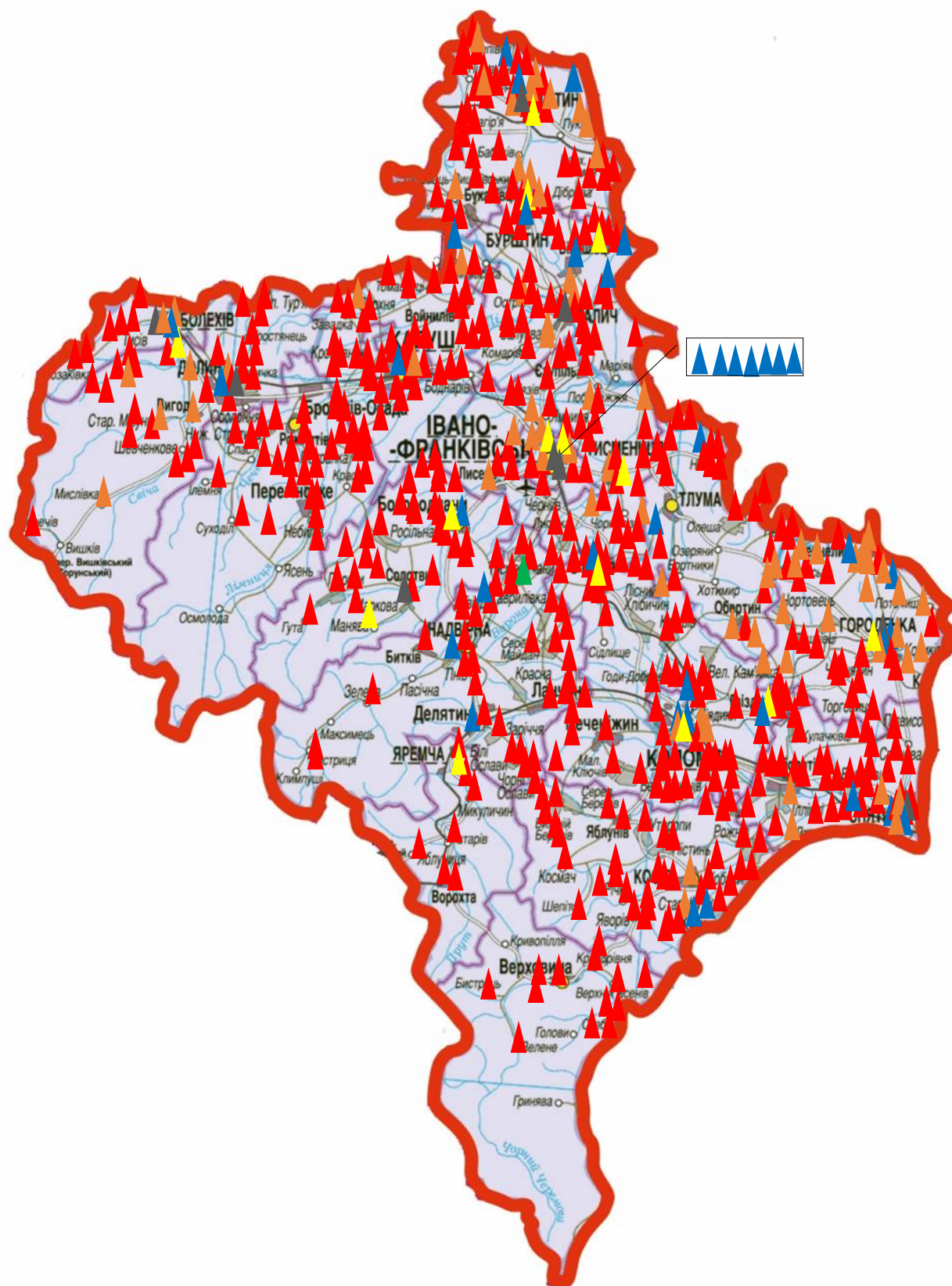

Рис. 3.26. Карта поширення антропогенних об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області (розроблено автором)

Умовні позначення:

	Церкви дерев'яні		Церкви муровані		Монастирі
	Костели		Синагоги		Кірха

Висновки до третього розділу

Системоутворюючими об'єктами сакральної сфери Івано-Франківської області є об'єкти природного і природно-антропогенного та об'єкти антропогенного походження, які пов'язана з релігійними переконаннями, історичними подіями, життєвими символами, переказами, міфами, легендами. Сукупність сакральних об'єктів Івано-Франківської області утворює просторово-часову матеріальну сакральну систему, що функціонує за закономірностями взаємопов'язаного розвитку.

Природні і природно-антропогенні сакральні об'єкти Івано-Франківській області представлені: вершинами гір, скельними комплексами, гідрооб'єктами (джерела, водоспади, озера), флористичними об'єктами. Антропогенні сакральні об'єкти Івано-Франківщини представлені дерев'яними та мурованими церквами, монастирями, костелами та синагогами, також в області є 1 кірха. Ці релігійні споруди мають глибокий культурний та історичний зв'язок з певними етнічними та релігійними спільнотами. Вони є не лише місцями віровчення, а й символами ідентичності та культурної спадщини. Їхня архітектура, оздоблення та функціональність відображають особливості етнічних та релігійних традицій, що визначають етнокультурний ландшафт даного регіону.

Найбільше природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів розташовано в межах Косівського району, а найменше – в Коломийському. Щодо антропогенних сакральних об'єктів, то в межах території дослідження найбільше їх у Івано-Франківському районі, а найменше – у Верховинському.

Івано-Франківський район є найрізноманітнішим за сакральною спадщиною. Тут є всі групи природних і природно-антропогенних та антропогенних сакральних об'єктів. Найменш різноманітними є сакральні об'єкти Верховинського району.

Природні і природо-антропогенні та антропогенні пам'ятки Івано-Франківщини є цінним культурним надбанням. Сакральні пам'ятки можуть бути як об'єктами наукових досліджень, так і об'єктами практичної діяльності людини, зокрема у сфері рекреації та туризму. Відповідно, це може сприяти економічному та інфраструктурному розвитку територій, де вони поширені.

РОЗДІЛ 4

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ОБ'ЄКТІВ САКРАЛЬНОЇ СФЕРИ ІВАНО- ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ОСНОВІ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ

4.1. Комплексна оцінка об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області за показником сакралізації простору та можливості залучення до туристсько-рекреаційної діяльності

4.1.1. Методика оцінки об'єктів сакральної сфери за показником сакралізації простору. У науковій літературі існують обговорення та розбіжності щодо визначення самостійності сакральних об'єктів та сакрально-туристичних ресурсів у класифікації рекреаційно-туристського потенціалу. Дослідження сакральних об'єктів базуються на різних критеріях, де більшість дослідників розглядає або їх матеріальну складову, або туристсько-рекреаційні можливості. О.О. Бейдик [7] відносить пам'ятки сакральної (культової) архітектури до архітектурно-історичних та включає їх до ресурсного гіперблоку «Суспільно-історичні рекреаційно-туристські ресурси». О.О. Бейдик та Т.І. Божук [9] розробили методики бальної оцінки релігійно-туристичних ресурсів. І.І. Костащук [90], поєднуючи методичні розробки зазначених авторів, зберігає бальну оцінку, але змінює підходи та критерії. К.А. Поливач запропонувала комплексні географічні методи для цілісної оцінки культурної спадщини регіону або регіонів [128].

Івано-Франківська область є одним із регіонів України, що традиційно характеризуються високою релігійністю, вираженою, зокрема, у значній кількості сакральних споруд, побудованих від доби Середньовіччя до нашого часу. Найновіші культові споруди, засновані в роки незалежності України, ми не братимемо до уваги як такі, що не встигли за кілька десятиріч набути певної знаковості, стати дійсно сакральними об'єктами. Ті ж сакральні об'єкти, що споруджені до 1939 р., мають неоднакове сакральне значення в силу різного

ступеню комплексності, розмірності, структурованості. Деякі з цих об'єктів є дуже давніми, архітектурно оригінальними, або з інших причин набули особливого значення для вірян. Оцінити роль тих чи інших культових об'єктів Івано-Франківщини у формуванні сакральної сфери як регіону в цілому, так і в розрізі адміністративних районів, можна завдяки застосуванню математичних методів, покликаних сформулювати якомога об'єктивнішу й точнішу картину дійсності. Попри достатню висвітленість різних сторін церковного життя в Україні, малодослідженими лишаються суспільно-географічні аспекти поширення сакральних об'єктів на Прикарпатті, зокрема їхнє значення в контексті розвитку рекреації та туризму в регіоні [173].

Сакральні туристсько-рекреаційні об'єкти – це природні і природно-антропогенні (джерела, камені, ландшафтні комплекси тощо) та антропогенні (церкви, монастирі, синагоги, костели тощо) об'єкти.

Серед різних природних і антропогенних ландшафтних комплексів, що традиційно мають вагомє туристсько-рекреаційне значення, недостатньої уваги, зокрема в контексті розвитку рекреації й туризму, надається об'єктам сакральної сфери – церквам, монастирям, костелам, синагогам тощо, багато з яких є оригінальними за архітектурою, мають неординарну історію, пов'язану з воєнно-політичними подіями, або наділені атрактивністю іншого характеру.

Для виконання інтегральної оцінки об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області ми з використанням математичних методів отримали показник сакралізації простору, який є вимірюванням сакральної насиченості простору в межах області, району й окремих об'єктів з погляду їхньої атрактивності та можливості використання для туристичних і рекреаційних цілей.

Так, комплексний показник сакралізації простору « A_K » дорівнює добутку показника комплексної статусної потужності « W » та коефіцієнту локалізації сакральних об'єктів « L » [173].

Зважаючи на те, що об'єкти сакральної сфери області мають різні рівні статусів пам'яток (міжнародного ЮНЕСКО, національного, місцевого

значення), а деякі взагалі не перебувають під особливим захистом держави, то для визначення показника комплексної статусної потужності «W» об'єктів сакральної сфери області ми пропонуємо застосовувати коефіцієнти, які б об'єктивно показували статусну вагу досліджуваних об'єктів.

Також при здійсненні оцінки об'єктів сакральної сфери антропогенного походження ми враховували кількість архітектурних споруд, якими представлений об'єкт сакральної сфери. Це можуть бути об'єкти представлені однією основною архітектурною спорудою, об'єкти – основною і допоміжною архітектурними спорудами, а також об'єкти, які представлені комплексом архітектурних споруд. Тобто при визначенні показника комплексної статусної потужності антропогенних об'єктів додавався ще показник оцінки кількості сакральних споруд.

Коефіцієнт локалізації L сакральних об'єктів визначається як добуток відношень щільності об'єктів у районі до загальної щільності об'єктів (відносна щільність) у області та відношень густоти населення у районі до загальної густоти населення в області (відносна густота). Тобто, це співвідношення між тим, скільки об'єктів та населення зосереджено в певному районі порівняно з їх розподілом по всій області.

1. Показник комплексної статусної потужності W_A антропогенних сакральних об'єктів

$$N_{Ai} = \sum_{j=1}^4 x_{ij} = x_{i1} + x_{i2} + x_{i3} + x_{i4}$$

$$N_{Ai} = \sum_{j=1}^3 y_{ij} = y_{i1} + y_{i2} + y_{i3}$$

$$W_{Ai} = \sum_{j=1}^4 w_j x_{ij} + 0,5 \sum_{j=1}^3 k_j y_{ij}$$

$$w_j = \{0,4; 0,3; 0,2; 0,1\}$$

$$k_j = \{0,5; 0,3; 0,2\}$$

N_A – загальна кількість антропогенних сакральних об'єктів у районі; x_{i1} – кількість об'єктів у районі, що мають статус пам'ятки міжнародного значення «Юнеско»; x_{i2} – кількість об'єктів у районі, що мають статус пам'яток національного значення; x_{i3} – кількість об'єктів у районі, що мають статус пам'яток місцевого значення; x_{i4} – кількість об'єктів у районі, які не мають охоронного статусу, але мають сакральний характер; W_j – коефіцієнти статусу захисту об'єкта, де 0,4 отримують об'єкти міжнародного «Юнеско», 0,3 – національного, 0,2 – місцевого значення, 0,1 – об'єкти які не перебувають під захистом держави; y_{i1} – кількість сакральних об'єктів у районі, які представлені комплексом релігійних споруд є релігійними, паломницькими та туристичними центрами; y_{i2} – кількість сакральних об'єктів у районі, які представлені основною і допоміжною архітектурними спорудами, в яких здійснюється або здійснювалося богослужіння; y_{i3} – кількість сакральних об'єктів у районі, які представлені основною архітектурною одиницею, в якій здійснюється або здійснювалося богослужіння, k_j – коефіцієнти оцінки кількості споруд, де 0,5 отримують комплекси сакральних споруд, 0,3 – об'єкти, які складаються з основної та допоміжної будівлі, 0,2 – об'єкти, які представлені однією основною спорудою, i – номер району.

2. Коефіцієнт локалізації сакральних об'єктів:

$$L_i = \frac{n_i}{n} \cdot \frac{D_i}{D},$$

де $n_i = \frac{N_i}{S_i}$ – щільність об'єктів у районі, де N_i – кількість об'єктів у районі, S_i – площа району; $n = \frac{N}{S}$ – щільність об'єктів у області, де N – кількість об'єктів у області, S – площа області; $D_i = \frac{P_i}{S_i}$ – густина населення в районі, де P_i – кількість населення у районі, S_i – площа району; $D = \frac{P}{S}$ – густина населення області, де P – кількість населення у області, S – площа області.

3. Інтегральний показник сакралізації простору району

$$A_i = L_i \cdot W_i$$

Уявлення про площу, кількість і густоту населення адміністративних районів області дає табл. 4.1.

Таблиця 4.1

**Площа, кількість і густота населення адміністративних районів
Івано-Франківської області**

№	Назва району	Площа району (S), км ²	Населення (P), осіб	Густота населення (D), осіб/км ²
1	Івано-Франківський район	3 913	559 866	143,08
2	Коломийський район	2476,7	277 700	112,12
3	Косівський район	877,2	85063	96,97
4	Верховинський район	1248,3	30479	24,41
5	Надвірнянський район	1862,1	130250	69,95
6	Калуський район	3562,7	284704	79,91
	Івано-Франківська область	13940	1368062	98,13

4.1.2. Оцінка антропогенних сакральних об'єктів. Дані для розрахунків щодо антропогенних сакральних об'єктів представлені в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

**Дані для розрахунків щодо антропогенних сакральних об'єктів
Івано-Франківської області**

№	Назва району	N _A	X _{i1}	X _{i2}	X _{i3}	X _{i4}	Y _{i1}	Y _{i2}	Y _{i3}
1	Івано-Франківський район	220 (4)	1	20 (4)	137	62	5	165	50
2	Коломийський район	161 (4)	1	6 (3)	129 (1)	25	4	132	25
3	Косівський район	40	-	22	9	9	-	37	3

Продовження таблиці 4.2

4	Верховинський район	13	-	9	2	2	-	13	-
5	Надвірнянський район	40	-	11	15	14	1	37	2
6	Калуський район	131 (1)	-	1	115 (1)	15	1	121	9
	Івано-Франківська область	605 (9)	2	69	408	127	11	505	89

Результати обрахунків для антропогенних сакральних об'єктів представлені в табл. 4.3.

Таблиця 4.3

**Результати обрахунків для антропогенних сакральних об'єктів
Івано-Франківської області**

№	Назва району	Щільність об'єктів	W_A	L_A	A_A	$Pa_{нг}$
1	Івано-Франківський район	0,0572	72,2	1,8954	136,8540	1
2	Коломийський район	0,0666	54,9	1,7293	94,9401	2
3	Косівський район	0,0456	15,15	1,0240	15,5140	4
4	Верховинський район	0,0104	5,25	0,0587	0,3086	6
5	Надвірнянський район	0,0215	14	0,3483	4,8762	5
6	Калуський район	0,0370	44,3	0,6847	30,3345	3
	Івано-Франківська область	0,0440				

Аналізуючи показник щільності антропогенних сакральних об'єктів Івано-Франківської області бачимо, що найбільше значення він має в Коломийському районі, також високий показник щільності антропогенних сакральних об'єктів має Івано-Франківський адміністративний район. Середні

значення цього показника мають Косівський та Калуський райони. Низькі результати мають Надвірнянський та Верховинський райони.

Різниця в щільності сакральних об'єктів між Коломийським і Івано-Франківським районами, з одного боку, Надвірнянським і Верховинським районами, з іншого, є результатом впливу різних історичних, культурних, демографічних та економічних чинників.

За показником комплексної статусної потужності антропогенних сакральних об'єктів « W_A » найбільшу кількість балів отримує Івано-Франківський район. Найменше балів отримує Верховинський район.

За коефіцієнтом локалізації сакральних антропогенних об'єктів високі значення мають Івано-Франківський та Коломийський райони, середні – Косівський і Калуський, низькі – Верховинський і Надвірнянський.

За комплексним показником сакралізації простору групи антропогенних сакральних об'єктів найвищий показник визначено у Івано-Франківському районі (136,85), менший показник характеризує Коломийський район (94,94), далі йде Калуський район (30,33), наступний у рейтингу – Косівський район (15,51), низький показник виявляється у Надвірнянському районі (4,87), а найнижчий – у Верховинському районі (0,3).

4.1.3. Оцінка групи природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів. Показник комплексної статусної потужності W_P природних сакральних об'єктів визначається за такою формулою:

$$N_{Pi} = \sum_{j=1}^3 z_{ij} = z_{i1} + z_{i2} + z_{i3}$$

$$W_{Pi} = \sum_{j=1}^3 r_j z_{ij}$$

$$r_j = \{0,5; 0,3; 0,2\}$$

N_{Pi} – загальна кількість природних сакральних об'єктів у районі; z_{i1} – кількість об'єктів у районі, що мають статус пам'яток національного значення; z_{i3} – кількість об'єктів у районі, що мають статус пам'яток місцевого значення;

z_{i4} – кількість об'єктів у районі, які не мають охоронного статусу, але мають сакральний характер; Γ_j – коефіцієнти статусу захисту об'єкта, де 0,5 отримують об'єкти національного значення, 0,3 – місцевого, 0,2 – без статусу, i – номер району.

Дані для розрахунків групи природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів наведено в табл. 4.4, результати розрахунків – у табл. 4.5.

Таблиця 4.4

Дані для розрахунків щодо природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів Івано-Франківської області

№	Назва району	N_p	z_{i1}	z_{i2}	z_{i3}
1	Івано-Франківський район	18	2	3	13
2	Коломийський район	4	-	2	2
3	Косівський район	21	-	2	19
4	Верховинський район	7	-	2	5
5	Надвірнянський район	12	-	3	9
6	Калуський район	7	1	1	5
	Івано-Франківська область	69	3	13	53

Таблиця 4.5

Результати розрахунків для природних і природно-антропогенних сакральних ландшафтних комплексів і об'єктів Івано-Франківської області

№	Назва району	Щільність об'єктів	W_p	L_p	A_p	Ранг
1	Івано-Франківський район	0,0046	4,5	1,3687	6,1592	2
2	Коломийський район	0,0016	1	0,3731	0,3731	6
3	Косівський район	0,0239	4,4	4,8195	21,2058	1
4	Верховинський район	0,0056	1,6	0,2842	0,4547	5

Продовження таблиці 4.5

5	Надвірнянський район	0,0064	2,7	0,931	2,5137	3
6	Калуський район	0,002	1,8	0,3257	0,5863	4
	Івано-Франківська область	0,0049				

Аналізуючи показник щільності природних і природно-антропогенних сакральних ландшафтних комплексів Івано-Франківської області бачимо, що найбільше значення він має в Косівському районі. Значно меншим є показник щільності природних та природно-антропогенних сакральних об'єктів має Надвірнянський, Верховинський, Івано-Франківський адміністративні райони. Найменші значення цього показника мають Калуський та Коломийський райони. Щільність природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів залежить від фізико-географічного положення території, особливостей тектонічної будови та літологічного складу гірських порід, ендегенних й екзогенних сил та процесів.

За показником комплексної статусної потужності природних і природно-антропогенних сакральних ландшафтних комплексів « W_p » найбільшу кількість балів отримує Івано-Франківський та Косівський райони. Найменше балів має Коломийський район.

За коефіцієнтом локалізації природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів найвище значення має Косівський район, середні – Івано-Франківський і Надвірнянський, низькі – Коломийський, Калуський і Верховинський райони.

За комплексним показником сакралізації простору групи природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів і ландшафтних комплексів найвищий показник визначено у Косівському районі (21,20), значно меншим є показник Івано-Франківського району (6,15), наступним йде показник Надвірнянського району (2,51), низькі показники мають Калуський (0,58), Верховинський (0,45) та Коломийський (0,37) райони.

4.1.4. Комплексна оцінка об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області. Для обчислення комплексного показника A_K сакралізації простору, використовується сума результатів обчислення показників сакралізації простору для групи природних і природно-антропогенних та групи антропогенних сакральних об'єктів у певному районі. При чому результати обрахунків показника природних сакральних об'єктів по кожному району множимо на 5, оскільки, вважаємо, що їх атрактивність є більшою в порівнянні з антропогенними, бо їх створила *сама природа*.

$$A_{Ki} = A_{Ai} + 5A_{Pi},$$

де A_{Ki} – комплексний показник сакралізації простору, A_{Ai} – показник сакралізації простору за антропогенними сакральними об'єктами, A_{Pi} – показник сакралізації простору за природними і природно-антропогенними об'єктами і ландшафтними комплексами, i – номер району.

Результати розрахунків комплексних показників сакралізації простору представлені в табл. 4.6.

Таблиця 4.6

Результати розрахунків комплексних показників сакралізації простору для адміністративних районів Івано-Франківської області

№	Назва району	A_A	A_P	$5A_P$	A_K	Ранг
1	Івано-Франківський район	136,8540	6,1592	30,796	167,65	1
2	Коломийський район	94,9401	0,3731	1,8655	96,8056	3
3	Косівський район	15,5140	21,2058	106,029	121,543	2
4	Верховинський район	0,3086	0,4547	2,2735	2,5821	6
5	Надвірнянський район	4,8762	2,5137	12,5685	17,4447	5
6	Калуський район	30,3345	0,5863	2,9315	33,266	4

Отже, ранжування адміністративних районів Івано-Франківської області за комплексним показником сакралізації простору, який є вимірюванням насиченості простору сакральними об'єктами в межах району, зокрема, з

погляду їхньої атрактивності та можливості використання для туристичних і рекреаційних цілей має таку послідовність:

1. Івано-Франківський район;
2. Косівський район;
3. Коломийський район;
4. Калуський район;
5. Надвірнянський район;
6. Верховинський район.

Результати обрахунків для деяких антропогенних сакральних об'єктів і комплексів: Святодухівська церква у м. Рогатині $W=0,4*1+05(0,3*1)=0,55$; церква Пантелеймона у с. Шевченкове $W=0,3*1+05(0,3*1)=0,45$; Хресто-Воздвиженський скит у с. Маняві $W=0,3*2+05(0,5*1)=0,85$; костел бернардинів та монастир у смт. Гвіздець $W=0,3*2+05(0,5*1)=0,85$; церква св. Миколая у с. Бережниці (найвисокогірніша 913 м) $W=0,2*1+05(0,3*1)=0,35$; синагога у м. Болехові $W=0,1*1+05(0,2*1)=0,2$; Гошівський монастир $W=0,2*2+05(0,5*1)=0,65$; церква Св. Параскеви 1807 р. у с. Церківна $W=0,1*1+05(0,3*1)=0,25$; кірха в с. Нова Липівка $W=0,1*1+05(0,2*1)=0,2$.

Оцінка природних і природно-антропогенних сакральних ландшафтних комплексів: Скелі Довбуша $W=0,5$; Блаженний Камінь $W=0,5$.

Для візуалізації результатів дослідження в межах області розроблена карта (рис. 4.1). Проаналізувавши результати була виявлена залежність територіальної диференціації об'єктів сакральної сфери від геопросторових відмінностей суспільно-історичних передумов, демографічних та природно-географічних умов.

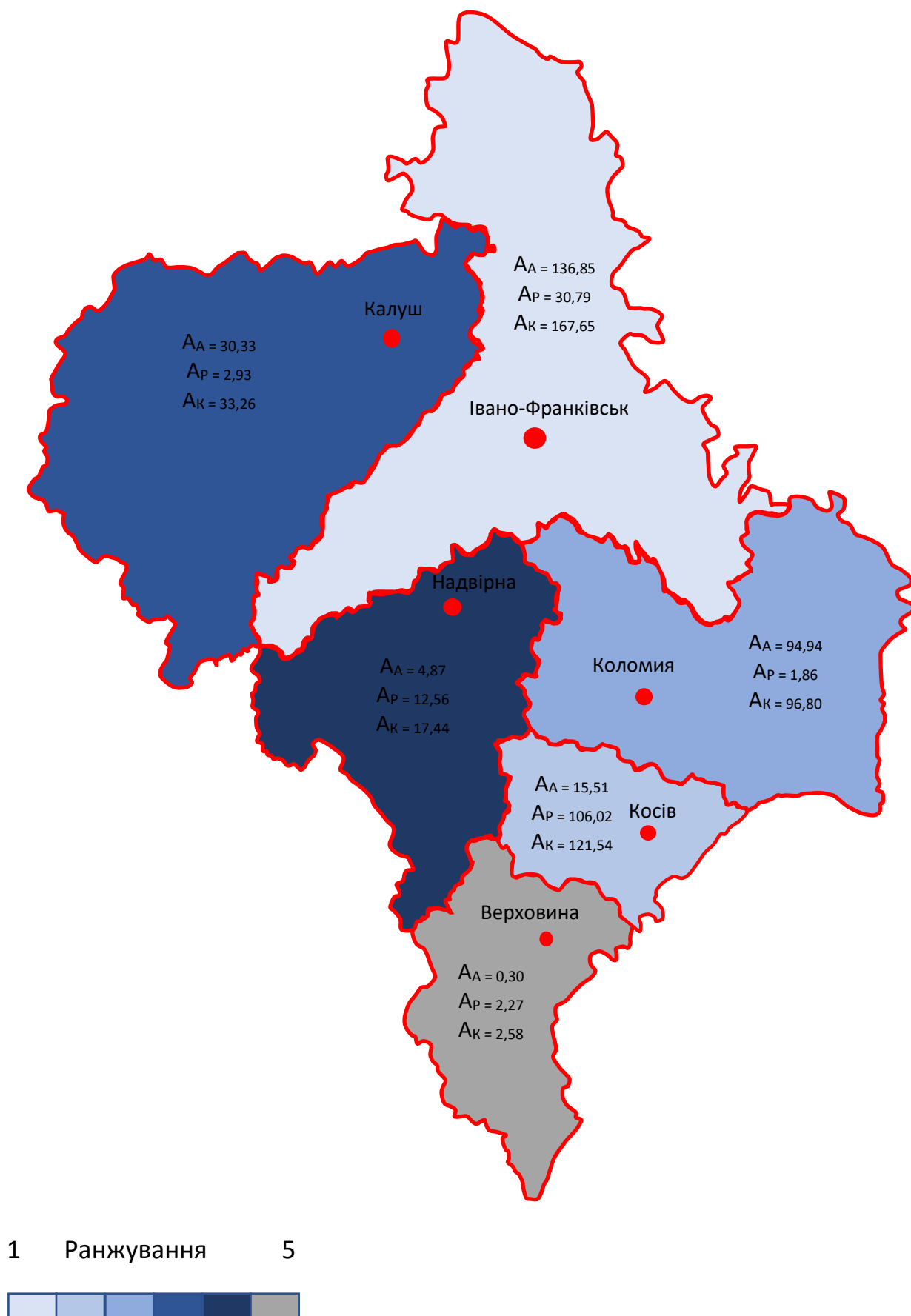

Рис. 4.1. Карта результатів оцінки сакральних об'єктів Івано-Франківської області (розроблено автором)

4.2. Кластеризація об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області

4.2.1. Суть кластеризації та методика її виконання. Сучасні підходи до управління територіальним розвитком ґрунтуються на складних інформаційних системах моделювання розвитку природних, суспільних явищ та процесів, де визначну роль відіграють геоінформаційні системи (ГІС) як засіб накопичення, обробки та аналізу просторової інформації. Однією з інтегральних тем взаємодії об'єктів сакральної сфери та туристсько-рекреаційної діяльності є моделювання системоутворюючих зв'язків, яка може допомогти розуміти та керувати цією взаємодією з метою забезпечення збереження сакральних пам'яток, задоволення потреб туристів і рекреантів, а також розвитку регіональної економіки. Кластеризація допомагає покращити організацію та управління туристично-рекреаційної індустрії в питаннях: планування маршрутів, розвитку інфраструктури, планування та управління туристичними потоками, маркетингу та реклами.

В наукових публікаціях, присвячених створенню туристичних кластерів, особлива увага приділяється локальним аспектам цього територіального утворення та висвітлюється його позитивний вплив на соціально-економічний розвиток конкретних територій. З географічного погляду утворення туристичних кластерів активно досліджується. А. Б. Гайдук [25] у своїх наукових працях приділяє значну увагу обґрунтуванню необхідності застосування кластерного підходу в туристичній галузі, у цих дослідженнях автор детально розглядає ключові аспекти формування та функціонування інтегрованих туристичних концернів на території України. Л. І. Гонтаржевська [27] зосереджує свою увагу на розгляді туристичного кластера і з наукових та практичних позицій обґрунтовує його впровадження як форми організації туристичної діяльності національних підприємств. О. Топчієв, В. Сич, В. Яворська, К. Коломієць, І. Гевко, О. Муркалов, Н. Смочко у статті «Методична схема кваліметричної оцінки рекреаційних кластерів»

розглядають застосування кваліметричних методів оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу на прикладі екотуристичного кластеру [165]. Л.М. Томаневич [160] зосереджує свою увагу на туристично-рекреаційних комплексах, проводячи теоретичний аналіз економічного механізму їх функціонування в Україні та розробляючи практичні рекомендації для його вдосконалення. Ще варто відзначити монографію Н. В. Корж і Д. І. Басюк [89], де детально розглядається кластерний підхід в управлінні туристичними напрямами. Р.Б. Кожухівська [84–86] зосереджує свої дослідження на особливостях створення регіональних інноваційних кластерів з метою сприяння динамічному розвитку індустрії гостинності, вивчає побудову кластерної системи в туризмі та розглядає кластеризацію як інтеграційну форму розвитку туристичного регіону. А. П. Голод, О. П. Іжевська, О. І. Коркуна обґрунтовують концептуальні засади формування та наукового аналізу кластерів індустрії гостинності, пропонують такі методологічні підходи до розроблення кластерної моделі на регіональному рівні: системний підхід, засади інноваційного та просторового розвитку, принципи інтегративності, ресурсорієнтованості, соціалізації і самоорганізації [29].

Кластеризація (або кластерний аналіз) – це процес поділу набору даних або об'єктів на значущі підгрупи, які називаються кластерами. Ці кластери сприяють кращому розумінню природного групування чи структури даного набору даних. Кластеризація як спосіб групування багатовимірних об'єктів ґрунтується на поданні результатів окремих спостережень точками геометричного простору з наступним виділенням груп цих точок [218].

«Просторові дані» визначаються як дані, пов'язані з місцем розташування. Воно може бути представлене як об'єкт певної форми або геометрії (тобто точка, лінія або багатокутник) і набір координат, визначених системою відліку координат (CPS) [230].

Отже, кластерний аналіз – це задача розбиття заданої вибірки об'єктів на підмножини, які не перетинаються та які називають кластерами. Кожний кластер складається з об'єктів зі схожими параметрами, а об'єкти різних класів

доволі суттєво відрізняються між собою. Кластеризація широко використовується у різних галузях науки про дані (в тому числі геодані) [205, 209].

Використання географічних координат дозволяє врахувати взаємне розташування об'єктів у географічному просторі, топологію їх зв'язків та відповідно здійснювати районування території на основі математично обґрунтованих даних. В розрізі цього питання було виконано кластеризацію (розбиття на групи) класу природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів та класу антропогенних сакральних об'єктів на групи, в яких об'єкти достатньо компактно розташовані навколо деяких центрів.

В якості параметрів вибрано координати груп природних і природно-антропогенних та антропогенних об'єктів, а в якості методу кластеризації – метод k-means (метод k-середніх). Алгоритм k-means добре підходить для обробки просторових даних і може бути використаний як основа для поділу наборів просторових даних [225]. Цей метод є одним з найпоширеніших алгоритмів кластерного аналізу, в якому об'єкти групуються навколо центроїдів, а критерієм є відстань об'єктів кластера від свого центроїда. Точки, що належать одному кластеру, знаходяться якомога ближче одна до одної та якомога далі від точок інших кластерів.

Метод k-means прагне мінімізувати середню квадратичну відстань між точками в одному кластері. Основна ідея методу k-середніх полягає у визначенні кластерів таким чином, щоб мінімальна сумарна варіація між кластерами (тобто загальна варіація в межах кластера) була мінімізована. Існує декілька алгоритмів для цього методу, однак стандартний алгоритм визначає загальну варіацію в межах кластера як суму квадратичних евклідових відстаней між елементами і відповідним центроїдом:

$$W(C_k) = \sum_{x_i \in C_k} (x_i - \mu_k)^2$$

де x_i – точка даних, що належить до кластера C_k , а μ_k – середнє значення точок, що присвоєні кластеру C_k . Кожне спостереження x_i присвоюється

заданому кластеру таким чином, щоб сума квадратів відстані спостереження до їх призначених кластерних центрів μ_k мінімізувалася.

Метод k -середніх передбачає, що кількість кластерів відома заздалегідь.

В якості критерію розглядалися дві характеристики методу: інерція k -середніх (з аналізом ліктя) та оцінка силуету. Інерція є сумою квадратів відстаней між кожним об'єктом і центроїдом (середнім значенням) кластера, до якого він належить. Для кожного кластера обчислюється окрема інерція, і потім всі ці значення сумуються, щоб отримати загальну інерцію моделі. Інерція використовується для визначення, рівня компактності кластера. Мета полягає в тому, щоб мінімізувати інерцію, але вона, зазвичай, зменшується зі збільшенням кількості кластерів. Оцінка силуету вимірює, наскільки схожі об'єкти в одному кластері порівняно з іншими кластерами. Вона обчислюється для кожного об'єкта та виражається в діапазоні від -1 до 1. Значення ближче до 1 вказує на те, що об'єкт добре підходить до свого власного кластера і погано підходить до інших. Значення ближче до 0 означає, що об'єкт знаходиться близько до границі між двома кластерами. Значення ближче до -1 вказує на те, що об'єкт віддалений від свого власного кластера і добре підходить до інших. Оцінка силуету допомагає визначити, наскільки об'єкти добре впорядковані в кластерах. Зазвичай, вибирається значення k , яке має найвищий середній силует, оскільки це вказує на найкращу якість кластеризації.

Для проведення кластеризації були написані дві програми алгоритмічною мовою високого рівня Python: одна – для введення даних (додаток Ж), друга – для проведення кластеризації (додаток З).

Етапи виконання кластеризації сакральних об'єктів Івано-Франківської області з метою туристсько-рекреаційного районування території представлені в табл. 4.7.

Етапи виконання кластеризації сакральних об'єктів Івано-Франківської області

1. Збір та підготовка даних	Першим кроком був збір географічних координат об'єктів. Ці дані було отримано з допомогою системи GPS Maps та додатку з визначенням місцезнаходження Google Earth.
2. Вибір метрики схожості	Метрика схожості визначає, як об'єкти порівнюються між собою. Ми використали метрику, яка враховує географічні відстані (евклідова відстань для географічних координат).
3. Вибір кількості кластерів (k)	Визначення кількості кластерів є ключовим кроком. Для оцінки якості кластеризації в залежності від кількості кластерів були використані дві характеристики: інерція та силуету
4. Виконання кластеризації	На цьому етапі виконується сама кластеризація методом k-means.
5. Оцінка і аналіз результатів	Для розуміння географічних закономірностей та особливостей утворення кластерів, виділили межі кластерів, виконали оцінку результатів і проаналізували, які об'єкти були включені до кожного кластера і як вони розташовані на мапі.
6. Районування	На підставі результатів кластеризації визначили географічні райони.

4.2.2. Кластеризація групи природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів. Для вибору оптимальної кількості кластерів нами була проведена кластеризація 69 природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів Івано-Франківської області при кількості кластерів від 2 до 9. На рис. 4.2 представлені дані обчислень.

З рисунку видно, що оптимальною кількістю кластерів є три. Вибір кількості кластерів 7, 8, 9 приведе до подрібнення кластерів (у деяких з них може бути досить мала кількість об'єктів). На рис. 4.3 представлений результат кластеризації для трьох кластерів.

На рис. 2 способом значків «хрестик» позначені 3 центри кластерів. Їх координати мають такі значення: (N 48°58'19", E 24°49'47"), (N 48°49'09", E 24°07'10"), (N 48°15'15", E 24°51'15"). Цим центрам відповідають точки, які

розміщені поблизу с. Узин Івано-Франківського району, між селами Лецівка та Ріпне Калузького району, поблизу с. Шепіт Косівського району.

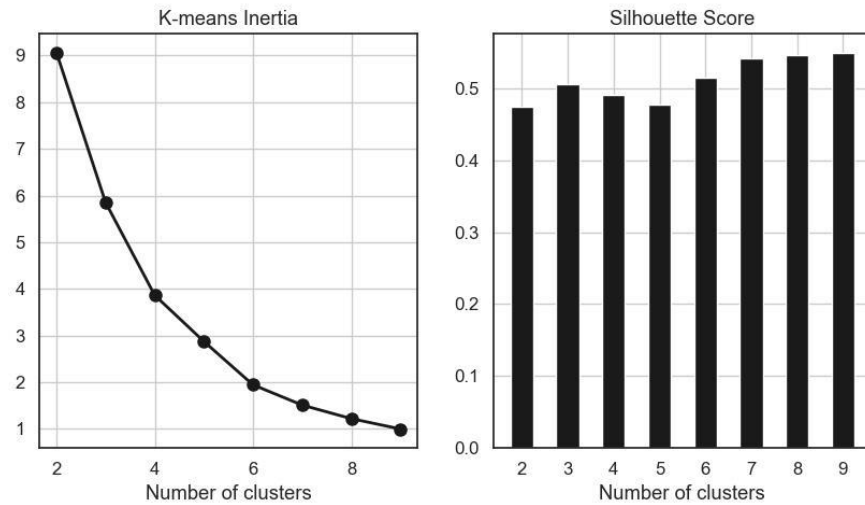

Рис. 4.2. Залежності інерції та силуету від кількості кластерів (природні і природно-антропогенні об'єкти)

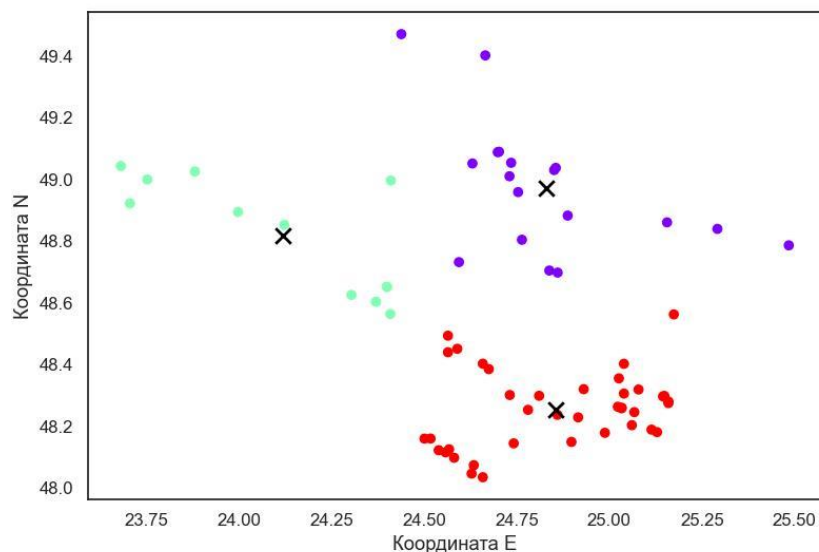

Рис. 4.3. Візуалізація розбиття на 3 кластери природних та природно-антропогенних сакральних об'єктів території дослідження

4.2.3. Кластеризація групи антропогенних сакральних об'єктів. Для вибору оптимальної кількості кластерів нами була проведена кластеризація 614 антропогенних об'єктів Івано-Франківської області при кількості кластерів від 2 до 9. В якості критерію розглядались дві характеристики

методу: інерція к-середніх та оцінка силуету. На рис. 4.4 представлені дані обчислень. З рисунку видно, що оптимальною кількістю кластерів є 4, з цього значення інерція починає зменшуватися меншими темпами. На рис. 4.5, 4.6, 4.7 представлені результати кластеризації для двох, трьох і чотирьох кластерів.

На рис. 4.5 способом значків «хрестик» зображені 2 центри кластерів. Їх координати мають такі значення: (N 48°34'13" E 25°06'17"), (N 49°01'39", E 24°24'53"). Цим центрам відповідають населені пункти: м. Калуш та с. Ясінки Коломийського району.

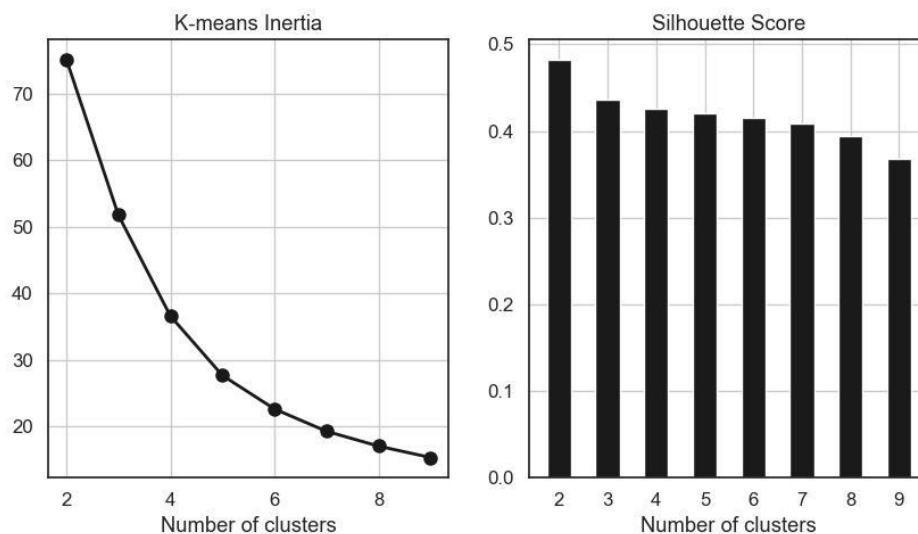

Рис. 4.4. Залежності інерції та силуету від кількості кластерів (антропогенні сакральні об'єкти)

На рис. 4.6 способом значків «хрестик» показані 3 центри кластерів. Їх координати мають такі значення: (N 48°32'09" E 25°08'00") (с. Ценява, Коломийський район), (N 48°54'37", E 24°06'10") (біля с. Ясеновець, Калуського району), (N 49°04'01", E 24°38'37") (с. Вікторів Івано-Франківського району).

На рис. 4.7 представлена візуалізація поділу антропогенних сакральних об'єктів на 4 кластери. Координати центроїдів мають такі значення: (N 48°31'06" E 25°14'16") (с. Кринички, Коломийський район), (N 49°14'47", E 24°36'03") (с. Дем'янів, Івано-Франківського району), (N 48°55'46", E

24°05'53") (с. Нижній Струтинь Калуського району), (N 48°44'41" E 24°44'18") (с. Виноград, Коломийського району).

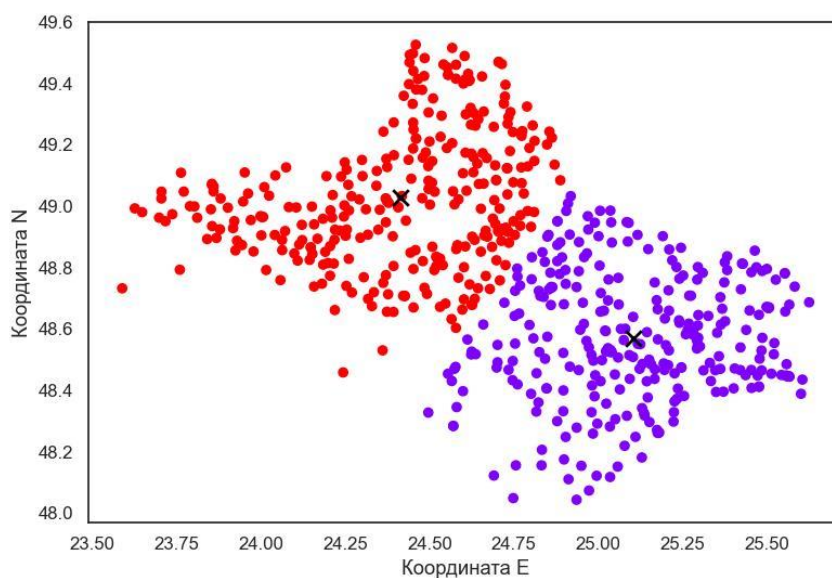

Рис. 4.5. Візуалізація розбиття на два кластери антропогенних сакральних об'єктів

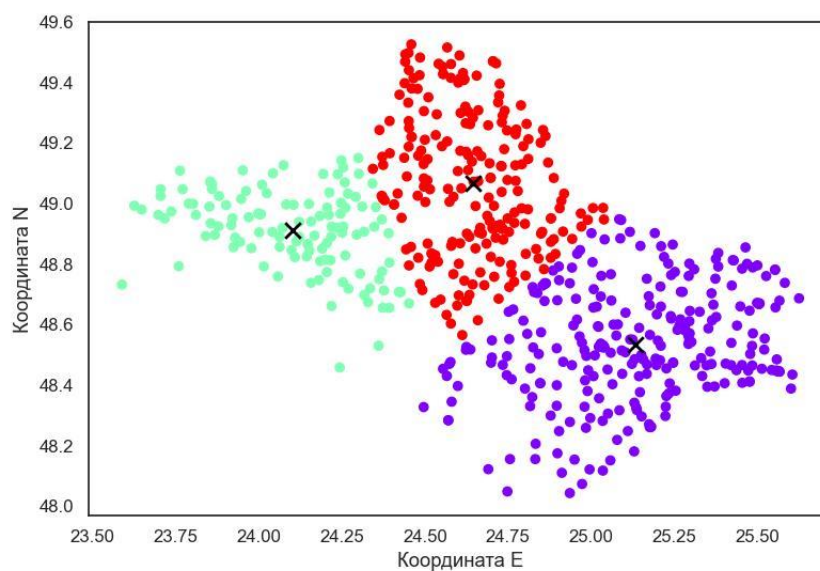

Рис. 4.6. Візуалізація розбиття на 3 кластери антропогенних сакральних об'єктів

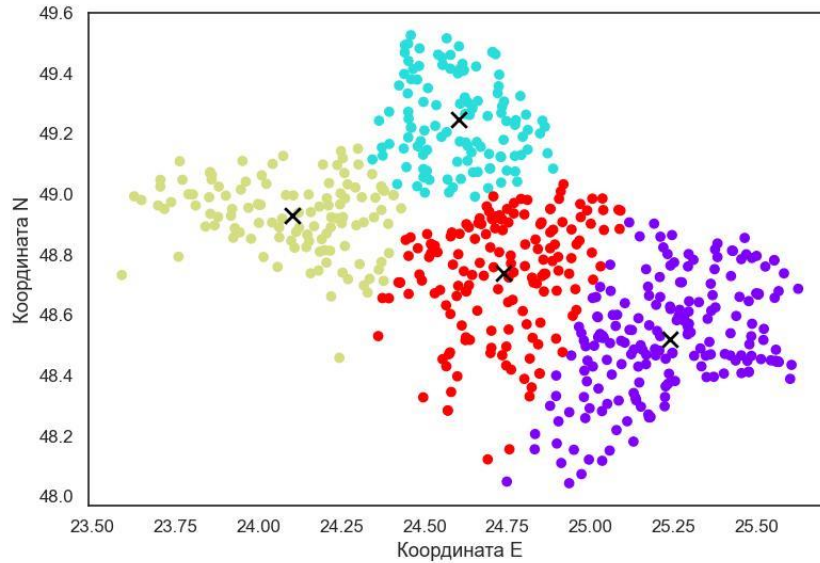

Рис. 4.7. Візуалізація розбиття на 4 кластери антропогенних сакральних об'єктів дослідження

4.2.4. Кластеризація груп природних і природно-антропогенних та антропогенних сакральних об'єктів Івано-Франківської області. Для вибору оптимальної кількості кластерів нами була проведена кластеризація 683 природних, природно-антропогенних та антропогенних сакральних об'єктів Івано-Франківської області при кількості кластерів від 2 до 9. На рис. 4.8 представлені дані обчислень.

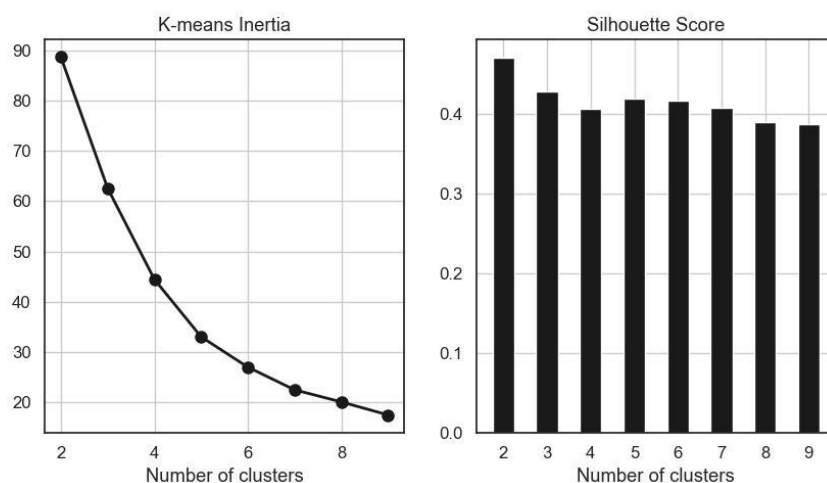

Рис. 4.8. Залежності інерції та силуету від кількості кластерів (всі сакральні об'єкти)

З рисунку бачимо, що оптимальною кількістю кластерів є 5, оскільки, графіки інерції та силуету при цій кількості кластерів вказують на найкращий результат. На рис. 4.9, 4.10 представлений результат кластеризації всіх сакральних об'єктів Івано-Франківської області для двох і трьох кластерів.

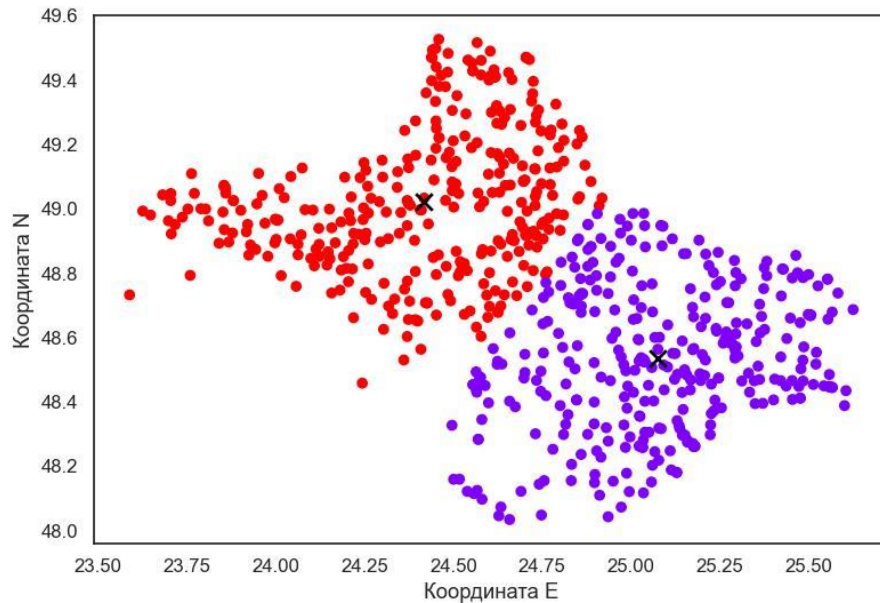

Рис. 4.9. Візуалізація розбиття груп природних і природно-антропогенних та антропогенних сакральних об'єктів на два кластери

На рис. 4.9 способом значків «хрестик» виділені 2 центри кластерів. Їх координати мають наступні значення: $(48^{\circ}32'05.2''N \ 25^{\circ}04'35.5''E)$, $(49^{\circ}01'17.0''N \ 24^{\circ}25'03.2''E)$. Цим центрам відповідають м. Коломия та м. Калуш.

На рис. 4.10 зображено поділ всіх сакральних об'єктів на 3 кластери, центроїди кластерів показані способом значків «хрестик». Їх координати мають такі значення: $(49^{\circ}04'08.8''N \ 24^{\circ}38'53.1''E)$, $(48^{\circ}54'05.5''N \ 24^{\circ}06'07.6''E)$, $(48^{\circ}30'10.8''N \ 25^{\circ}05'42.2''E)$. Цим центрам відповідають такі населені пункти: с. Вікторів, Івано-Франківського району, с. Ясеновець Калуського району, с. Корнич, Коломийського району.

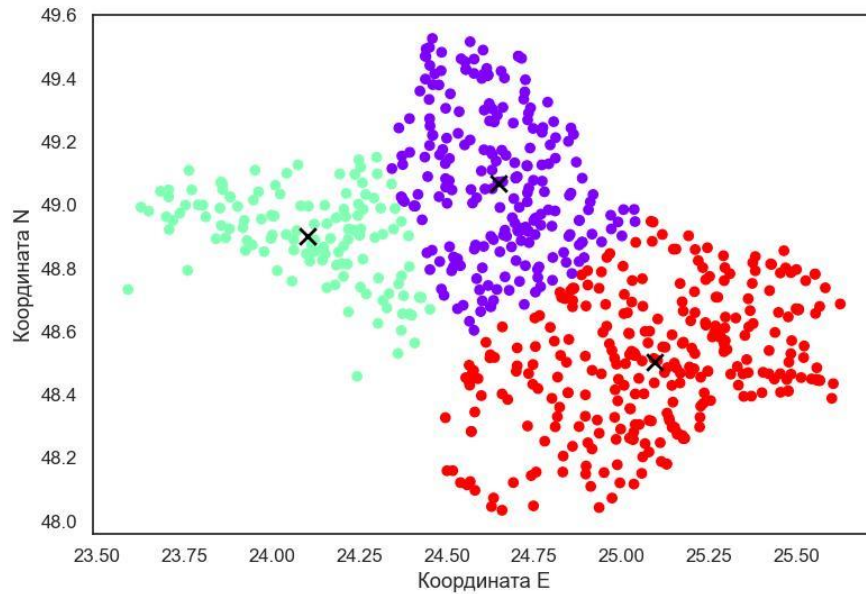

Рис. 4.10. Візуалізація розбиття на три кластери природних і природно-антропогенних та антропогенних сакральних об'єктів

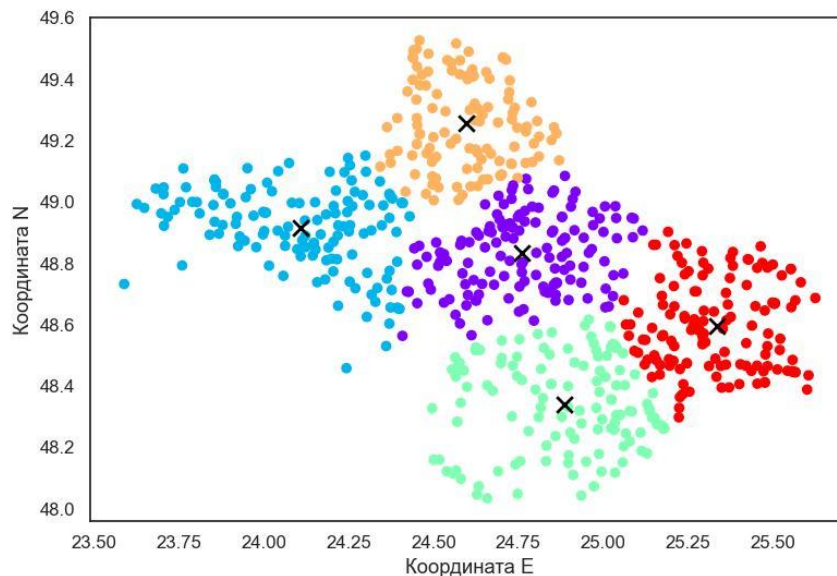

Рис. 4.11. Візуалізація розбиття на 5 кластерів природних і природно-антропогенних та антропогенних сакральних об'єктів території дослідження

Рисунок 4.11 візуалізує об'єднання об'єктів у 5 кластерів, центроїди показані способом значків «хрестик» і відповідають таким координатам:

- $48^{\circ}50'03.3''N$ $24^{\circ}45'32.7''E$ (с. Братківці, Івано-Франківського району);

- 48°54'57.7"N 24°06'26.4"E (с. Верхній Струтинь, Калуського району);
- 48°20'20.5"N 24°53'11.9"E (с. Прокурава, Косівського району);
- 49°15'24.1"N 24°35'44.9"E (с. Вигівка, Івано-Франківського району);
- 48°35'38.9"N 25°20'10.5"E (с. Слобідка, Коломийського району).

4.3. Туристсько-рекреаційне районування території дослідження

На основі кластеризації було виконане туристсько-рекреаційне районування території Івано-Франківської області (рис. 4.13). Де кожному кластеру відповідає певний район. Межі кластерів (рис. 4.12) відповідають межах виділених районів. Так в межах області виділено 5 туристсько-рекреаційних районів: Опільський туристсько-рекреаційний район; Бойківсько-Гуцульський туристсько-рекреаційний район; Опільсько-Покутський туристсько-рекреаційний район; Покутський туристсько-рекреаційний район; Гуцульсько-Покутський туристсько-рекреаційний район.

Для обґрунтованих районів зроблено детальну географічну характеристику, ознаки якої мають ключове значення для організації туристсько-рекреаційної діяльності. Кожний район аналізувався і описувався за такими ознаками: географічне положення, площа, в межах яких територіальних громад знаходиться, яка відстань по автомобільних шляхах від центрюду району до обласного центру, особливості геологічної і тектонічної будови, рельєф та ландшафти, водні ресурси, клімат. Для кожного району виконано аналіз сакральної спадщини, який включав визначення загальної кількості об'єктів які входять до району, обчислення щільності сакральних об'єктів в межах району, зроблено кількісну оцінку сакральної спадщини з врахуванням співвідношення природних та антропогенних сакральних об'єктів, що є важливим показником для вивчення культурного та природного потенціалу даного району.

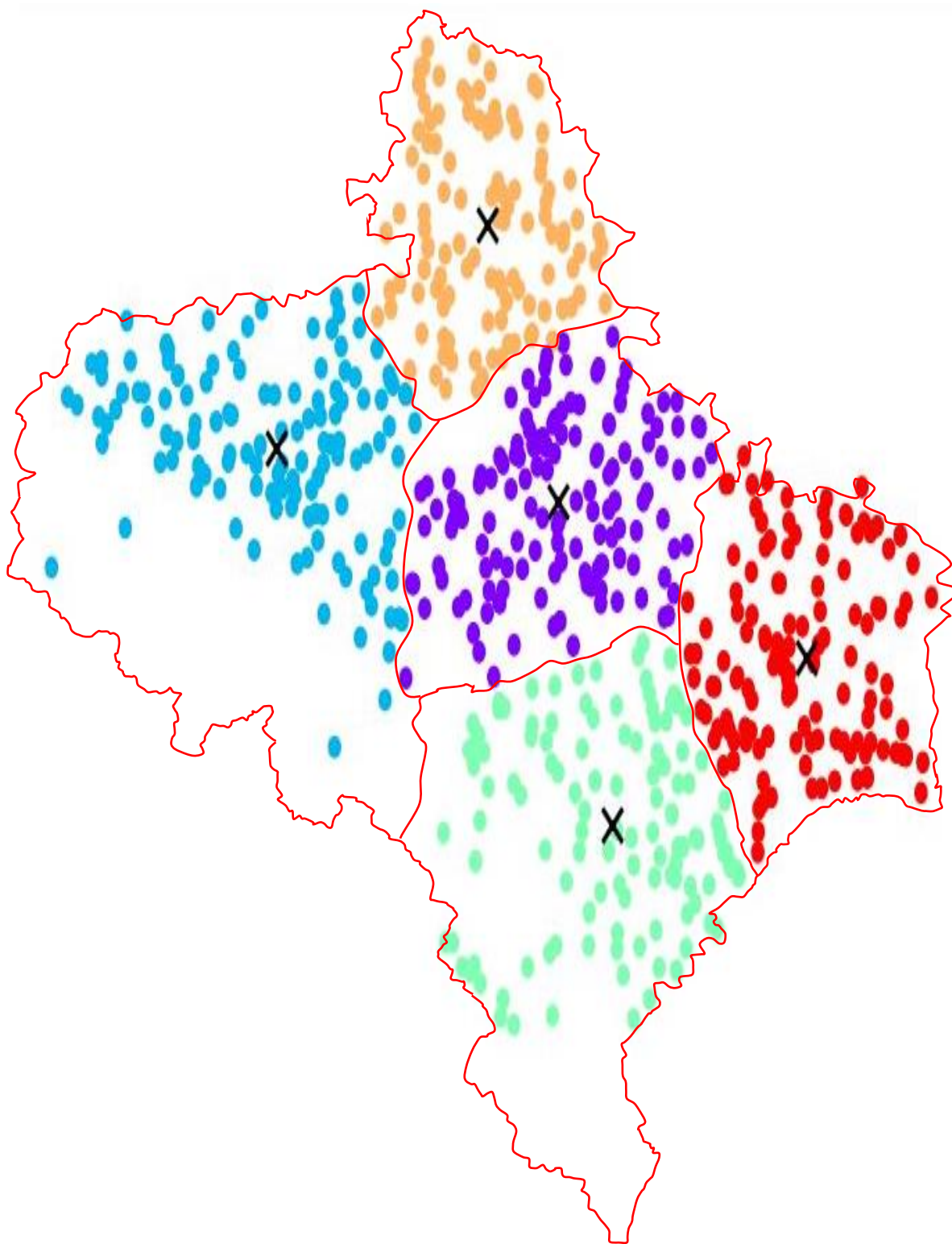

Рис. 4.12. Межі кластерів

Рис. 4.13. Карта туристсько-рекреаційного районування сакральних об'єктів Івано-Франківської області

4.3.1. Опільський туристсько-рекреаційний район (центр с. Вигівка, Івано-Франківського району) (рис.4.14).

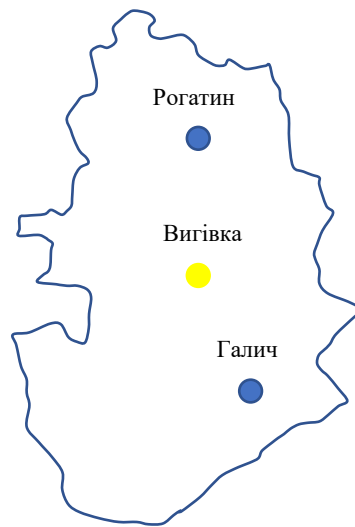

Рис. 4.14. Опільський туристсько-рекреаційний район

Опільський туристсько-рекреаційний район розташований на півночі Івано-Франківської області. Площа району становить 1687 км². Відстань від центру району до м. Івано-Франківськ становить 45 км. До району належать території таких територіальних громад: Рогатинської, Букачівської, Бурштинської, Більшівцівської, Войнилівської, Галицької, північно-західна частина Дубовецької, східна частина Верхнянської, східна частина Калуської, північно-західна частина Ямницької.

Опільський туристсько-рекреаційний район розташований на межі Східно-Європейської платформи (південно-західна окраїна) та Середземноморського рухомого поясу, у межах тієї частини Волино-Подільської плити, де вона стикається з зовнішньою зоною Передкарпатського крайового прогину. В геоморфологічному відношенні район розташований на південно-західній частині Подільської височини, в межах Опілля. Амплітуди висот в районі коливається від 230 до 400 м.

Зима м'яка з середньою температурою січня -4,-5 °С, літо тепле з середньою температурою липня + 18,+19°С. Річні суми опадів коливаються

від 600 до 800 мм. Окресленою територією з заходу на південний схід тече р. Дністер, до басейну якої належать всі річки району. Густота гідрологічної мережі варіює в межах 0,3-0,5 км/км².

Натуральні ландшафти в районі представлені широколистими та гірськими карпатськими типами. Більше половини території району (північну частину до гирла р. Дністра) займають лісо-лучні ландшафти, які представлені пагорбами з покривом четвертинних відкладів на крейдових і неогенових карбонатних і піщано-глинистих породах та заплавленими ландшафтами рівнин. Іншу частину району займають передгірні акумулятивно-денудаційні височини з четвертинними породами на неогенових моласових відкладах та заплавленими гірськими ландшафтами.

У районі налічується 130 сакральних об'єктів, з яких 6 мають природне і природно-антропогенне походження і 124, відповідно, – антропогенне. Звівши дані значення до 1, маємо баланс природного та антропогенного 1:20. Показник щільності сакральних об'єктів в районі становить 0,07706. Об'єкти розташовані в межах району більш-менш рівномірно, спостерігається незначне скупчення антропогенних сакральних об'єктів поблизу таких населених пунктів: Галич, Рогатин, Бурштин, Більшівці, Войнилів. Унікальні сакральні об'єкти району: Церква Успіння Пресвятої Богородиці в Крилосі, Церква Св. Пантелеймона в Шевченкові, церква Різдва Пресвятої Богородиці, Миколаївський костел та Святодухівська церква в Рогатині, Церква Різдва Христового в Галичі, костел кармелітів у Більшівці та ін.

4.3.2. Бойківсько-Гуцульський туристсько-рекреаційний район (визначений центроїд – с. Верхній Струтинь, Калуського району). Бойківсько-Гуцульський туристсько-рекреаційний район займає західну частину Івано-Франківської області (рис. 4.15). Площа району становить 4292,3 км². Відстань від центру району до м. Івано-Франківськ становить 62 км. До району належать території таких територіальних громад: Болехівської, Брошнів-Осадської, Вигодської, Витвицької, Войнилівської, Долинської, Дубівської, Новицької, Рожнятівської, Спаської, Перегінської, Пасічнянської, західна

частина Калуської, крайня західна частина Богородчанської, західна частина Верхнянської, майже вся територія Дзвиняцької та Солотвинської та частина більша північно-західна частина Поляницької.

Рис. 4.15. Бойківсько-Гуцульський туристсько-рекреаційний район

Тектонічну будову Бойківсько-Гуцульського туристсько-рекреаційного району формують структури Середземноморського рухомого поясу, який представлений Карпатською складчастою областю, яка в західній частині району формує область гірських споруд Карпат та Передкарпатський крайовий прогин на сході. Діапазон висот змінюється в межах 200 м на північному сході до 1863 (г. Сивуля Велика) на півдні. Північну, східну та центральну частину району займає Передкарпатська височина (300–500 м над рівнем моря), яка є рівнинно-передгірською провінцією Українських Карпат. Далі за Передкарпатською височиною розташований масив Горгани, який простягається на 80 км із північного заходу (від Вишківського перевалу (941 м) на південний схід Яблуницького перевалу (931 м), ширина становить

близько 40 км. На заході долина Мізунки відмежовує Горгани від Східних Бескидів, а на сході долини Прутця й Прута – від Черногори та Покутсько-Буковинських Карпат.

Клімат району є перехідним від західноєвропейського до більш континентального східноєвропейського, середньою температурою січня $-3,-7^{\circ}\text{C}$, літо тепле з середньою температурою липня $+12,+19^{\circ}\text{C}$. Річні суми опадів коливаються від 800 до 1300 мм. Територією району течуть праві притоки р. Дністра, а саме р. Свіча, р. Лімниця, р. Луква. Густота річкової мережі коливається в межах $1-1,6$ км/км².

Ландшафти району представлені такими типами: передгірні акумулятивно-денудаційні височини з четвертинним покривом на неогенових моласових відкладах, низькогір'я з елювіально-делювіальними відкладами на крейдово-палеогеновому фліші, середньогір'я з елювію на крейдово-палеогеновому фліші, середньогір'я з елювіальними і давньольодовиковими відкладами на палеогеновому фліші.

У районі налічується 141 сакральний об'єкт, з яких 11 мають природне і природно-антропогенне походження і 130, відповідно – антропогенне. Звівши дані значення до 1, маємо баланс природного та антропогенного $1:13$. Показник щільності сакральних об'єктів в районі становить 0,03285. Об'єкти в межах району розташовані нерівномірно, північна та північно-східна територія району є густо насиченими в порівнянні з південно-західною та західною частиною. Цінними сакральними об'єктами району є: церква Св. Миколая у с. Сливки, Гошівський монастир, Манявський монастир-скит, Скелі Довбуша в с. Бубнище, костел Успіння Діви Марії та Синагога в м. Болехів та ін.

4.3.3. Опільсько-Покутський туристсько-рекреаційний район (визначений центроїд – с. Братківці, Івано-Франківського району). Опільсько-Покутський туристсько-рекреаційний район займає центрально-східну частину Івано-Франківщини (рис. 4.16). Площа району становить $2\,338,01$ км².

Рис. 4.16. Опільсько-Покутський туристсько-рекреаційний район

Відстань від центру району до м. Івано-Франківськ становить 16 км. В межах території району розміщені такі громади: Лисецька, Тисменицька, Угринівська, Загвіздянська, Ямницька, Старобогородчанська, Єзупільська, Богородчанська, Івано-Франківська, Тлумацька, Отинійська, Переріслянська, Надвірнянська, південна частина Дубовецької, крайні східні території Солотвинської та Дзвиняцької, східні території Пасічнянської, північна частина Ланчинської та Коршинської.

Район розташований на межі сходження Східно-Європейської платформи (яка представлена Волино-Подільською плитою) та Карпатської покривно-складчастої споруди (Передкарпатський крайовий прогин). Майже вся територія району належить до Передкарпатської височини (200–500 м над рівнем моря). Більшу, західну частину району представляють передгірні акумулятивно-денудаційні височини з четвертинними породами на неогенових моласових відкладах та заплавами гірськими ландшафтами. Східну частину території займають лісо-лучні ландшафти, зокрема, закарстовані рівнини та заплавні ландшафти рівнин. Геоморфологія району представлена такими типами рельєфу: горбисто-хвилястими височинами на сході (300–400 м), денудаційно-акумулятивними височинами (300–500 м) на

заході та півдні та акумулятивною западиною (Бистрицька (200 м) в північно-центральної частині).

Клімат східної частини району є перехідним від західноєвропейського типу до більш континентального східноєвропейського, а тип західної частини – помірно-континентальний. Температура січня в межах району змінюється від –6 до –4 °С, липня – +16 до +19 °С. Річні суми опадів коливаються від 650 до 800 мм. Територія району розташована в межиріччі р. Прута і р. Дністра. Найбільша річка району – Бистриця, як і інші менші ріки, належать до басейну Дністра. Густота річкової мережі коливається в межах 0,6–1 км/км².

У районі налічується 154 сакральні об'єкти, з яких 10 мають природно-антропогенне походження і 144, відповідно – антропогенне. Звівши дані значення до 1, маємо баланс природного та антропогенного 1:10. Показник щільності сакральних об'єктів в районі становить 0,06587. Об'єкти в межах району розташовані більш-менш рівномірно, спостерігається значне скупчення об'єктів в межах Івано-Франківської територіальної громади. Цінними сакральними пам'ятками району є: костели Непорочного Зачаття Діви Марії, Свято-Покровський Катедральний та Єзуїтів в м. Івано-Франківську, Домініканський костел у смт. Богородчани, церква Різдва Пресвятої Богородиці в с. Підгір'я, церква Різдва Пресвятої Богородиці в смт. Тисмениця.

3.3.4. Покутський туристсько-рекреаційний район (визначений центроїд – с. Слобідка, Коломийського району). Покутський туристсько-рекреаційний район займає східну частину Івано-Франківської області, в межиріччі р. Прута і р. Дністра (рис. 4.17). Площа району становить 2161,7 км². Відстань від центру району до м. Івано-Франківськ становить 86 км. До району належать такі територіальні громади: Городенківська, Снятинська, Чернелицька, Олешанська, Обертинська, Гвіздецька, Підгайчиківська, Заболотівська, П'ядицька, Рожнівська, Матеївецька, крайня східна частина Коломийської та східна крайня частина Коршівської територіальних громад.

Рис. 4.17. Покутський туристсько-рекреаційний район

В основі Покутського туристсько-рекреаційного району лежить Східно-Європейська платформа (Волино-Подільська плита). Незначний відсоток площі в південно-східній частині району займає Карпатська складчаста область (Передкарпатський крайовий прогин). Морфологічно окреслена територія проявляється Передкарпатською височиною. Типи рельєфу – горбисто-хвилясті височини (200–400 м), денудаційно-аккумулятивні височини (200–400 м), заплавної. Властиві карстові форми рельєфу.

Клімат району представлений помірно-континентальним типом. Температура січня в межах району змінюється від – (-6) до (-5) °С, липня – +19 до +20 °С. Річні суми опадів коливаються від 650 до 700 мм. Більше половини водозбору району належить р. Прут, яка протікає на півдні території району. Поверхневі води північної частини району відносяться до басейну р. Дністер, яка служить природньою межею між Тернопільською, Івано-Франківською та Чернівецькою областями. Середня густота річкової мережі в межах району становить 0,9 км/км².

Природну основу району формують лісо-лучні ландшафти з четвертинним покривом на крейдових і неогенових карбонатах і піщано-глинистих породах. Ландшафти південно-східної частини утворені

передгірними акумулятивно-денудаційними височинами з четвертинним покривом на неогенових мооласових відкладах.

У районі налічується 121 сакральний об'єкт, з яких 3 мають природно-антропогенне походження і, відповідно, 118 – антропогенне. Звівши дані значення до 1, маємо баланс природного та антропогенного 1:39. Показник щільності сакральних об'єктів в районі становить 0,05597. Об'єкти в південній частині району розташовані щільніше, ніж в північній. Цінними об'єктами сакральної спадщини району є: костел Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії в м. Городенці, Домініканський костел в с. Чернелиця, костел бернардинів у смт. Гвіздці, Церква Святих Кирила і Мефодія в с. Обертині.

3.3.5. Гуцульсько-Покутський туристсько-рекреаційний район (визначений центроїд – с. Прокурава, Косівського району).

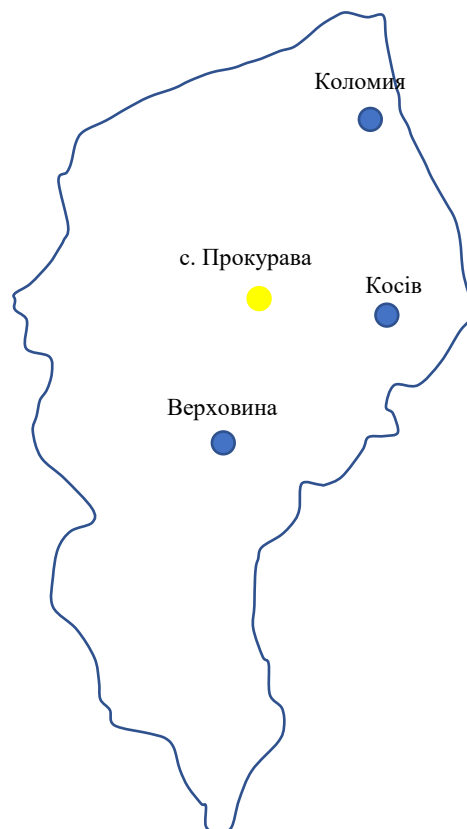

Рис. 4.18. Гуцульсько-Покутський туристсько-рекреаційний район

Район займає південну частину Івано-Франківської області (рис. 4.18). Площа окресленої території становить 3 460,99 км². Відстань від центру району до м. Івано-Франківськ становить 90 км. До району належать такі територіальні громади: Косівська, Космацька, Кутська, Рожнівська, Яблунівська, Білоберізька, Верховинська, Зеленська, Яремчанська, Ворохтянська, Делятинська, Печеніжинська, Коломийська, Нижньовербізька, південна частина Ланчинської, Коршівської та Поляницької, крайня східна частина Рожнівської.

Тектоніка Гуцульсько-Покутського туристсько-рекреаційного району представлена Середземноморським рухомим поясом, а саме – Карпатською складчастою областю, яка в межах району представлена Гірською спорудою Карпат та Передкарпатським крайовим прогином. Рельєф північно-східної частини території району формує периферія Передкарпатської височини. Далі на захід йде зовнішня смуга Українських Карпат, представлена Покутсько-Буковинськими горами. На заході району знаходиться східна частина гірського масиву Черногора. На крайньому півдні простягаються хребти Гринявських і Чивчинських гір. Діапазон висот значний, їхні значення збільшуються в напрямку з північного сходу (300 м) на захід (1500–1800 м). На крайньому заході району знаходиться гора Говерла (2061 м).

Клімат району помірно-континентальний з середньою температурою січня -4,-8 °С, середня температура липня + 12,+17°С. Річні суми опадів коливаються від 800 до 1300 мм. Річкова мережа району належить басейну р. Прут, яка в своїй верхній частині збирає води з найвищої частини області – Гуцульських Карпат. Густота гідрографічної мережі коливається в межах 1,2 км/км² на півночі і 2,5 км/км² на півдні району.

Натуральні ландшафти району представлені такими типами: передгірні акумулятивно-денудаційні височини з четвертинним покривом на неогенових моласових відкладах, низькогір'я з елювіально-делювіальними відкладами на крейдово-палеогеновому фліші, середньогір'я з елювії на крейдово-палеогеновому фліші, середньогір'я з елювії на палеозойських породах,

середньогір'я з елювіальними і давньольодовиковими відкладами на палеогеновому фліші та заплавними гірськими ландшафтами.

У районі налічується 137 сакральних об'єктів, з яких 41 має природно-антропогенне походження і, відповідно, 96 – антропогенне. Звівши дані значення до 1, маємо баланс природного та антропогенного 1:2. Показник щільності сакральних об'єктів в районі становить 0,03958. Щільність об'єктів в північно-східній частині району є вищою ніж в південно-західній. У районі унікальними сакральними об'єктами є: найвища вершина України Говерла та найвисокогірніша церква Івано-Франківської області (цю інформацію було виявлено під час проведення дослідження) – церква святого Миколая в селі Бережниця, яка розташована на висоті 915 метрів над рівнем моря. Ще цінними сакральними пам'ятками є церква Благовіщення Пречистої Діви Марії в м. Коломиї, Церква Різдва Пресвятої Богородиці в с. Нижній Вербіж та ін.

Туристсько-рекреаційне районування території Івано-Франківської області представлено на рис. 4.19.

Рис. 4.19. Туристсько-рекреаційне районування Івано-Франківської області (за результатами власних досліджень)

4.4. Основні аспекти туристсько-рекреаційного значення об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області

Кожний сакральний об'єкт області може стати складовою частиною певного туристсько-рекреаційного напрямку і бути утворюючим елементом туристичної дестинації. Туристична дестинація є системотвірним елементом туристичної системи, її роль полягає в тому, щоб приймати туристів та надавати їм доступ до туристсько-рекреаційних ресурсів, які відіграють ключову роль у її формуванні. Отже, з географічної точки зору туристична дестинація – це географічна територія, яка володіє туристсько-рекреаційними потенціалом [200], в тому числі і сакральним, куди переміщуються потоки туристів зі своїми мотивами й потребами.

Основні аспекти туристсько-рекреаційного значення об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області [179]:

1. Культурна цінність – об'єкти сакральної сфери відображають культурну спадщину і дають можливість туристам заглибитися в історію, релігійні переконання, традиції та звичаї певної культури або епохи;
2. Архітектурна атрактивність – багато сакральних об'єктів області відзначаються унікальною архітектурою, майстерністю та деталізацією і викликають естетичне задоволення туристів;
3. Духовність та релігійність – для віруючих людей сакральні об'єкти є святими місцями, де вони можуть відчувати спокій, зосередження, знайти духовне натхнення та здійснити релігійні обряди;
4. Туристично-рекреаційний потенціал – залучення об'єктів сакральної сфери може сприяти розвитку інфраструктури і економіки в області. При зростанні туристичного попиту на місця, пов'язані з релігійними об'єктами, з'являються нові готелі, ресторани, магазини сувенірів та інші туристичні послуги. Це створює нові робочі місця та можливості для місцевого населення;

5. Соціокультурний вплив – відвідування об'єктів сакральної сфери може сприяти міжкультурному обміну та взаєморозумінню. Туристи з різних країн та релігій можуть взаємодіяти з місцевим населенням і дізнаватись про його культуру та традиції. Це сприятиме розумінню та формуванню гуманного ставлення до різних релігійних переконань, розвитку толерантного туризму.

Відповідно до можливостей природного середовища та сакральних ландшафтів в Івано-Франківській області існують різні способи, якими ці природні ресурси можуть бути використані. Сакральний зміст дає можливість для розвитку на території Івано-Франківщини таких напрямків релігійного туризму як:

– сакральний туризм – де сакральні пам'ятки виступають як об'єкти сакрального характеру (під час відвідування яких людина усвідомлює свій зв'язок з духовним потойбіччям);

– релігійний туризм – можливість використання сакральних пам'яток як об'єктів для вивчення історії релігій;

– паломницький туризм – де сакральні об'єкти і ландшафти є місцем зцілення, молитви, покаяння, подяки;

– езотеричний туризм – де сакральні об'єкти і ландшафти можуть сприяти розширенню традиційного релігійного світосприйняття [174].

Головні аспекти та можливості використання сакральних ландшафтних комплексів Івано-Франківщини в екологічному туризмі:

– екскурсії та туристичні маршрути в природні ландшафти, де можна вивчати різноманітні види рослин та природні екосистеми;

– вершини гір, скельні утворення можуть бути використані для активного відпочинку, такого як альпінізм, скелелазіння, піший туризм (екстремальний туризм);

– цілющі джерела, озера та водоспади можна використати для розвитку рекреаційного екотуризму;

– сакральні ландшафти можуть слугувати основою для екологічної освіти та інформаційних програм, які допомагають туристам зрозуміти важливість збереження природи та біорізноманіття [177].

Результати сакрально-географічних досліджень виокремлених районів представлені у таблицях 4.8. та 4.9.

Таблиця 4.8

Сакрально-географічна характеристика районів

Назва району	Площа км ²	Загальна щільність сакральних об'єктів	Щільність природних і природно- антропоген них об'єктів	Щільність антропогенн их об'єктів	Співвіднош ення природного та антропоген ного
1. Опільський туристсько- рекреаційний район	1687	0,07706	0,003557	0,073503	1:20
2. Бойківсько- Гуцульський туристсько- рекреаційний район	4 292	0,03285	0,002562	0,030289	1:13
3. Опільсько- Покутський туристсько- рекреаційний район	2 339	0,06587	0,004275	0,061564	1:10
4. Покутський туристсько- рекреаційний район	2 162	0,05597	0,001388	0,054579	1:39
5. Гуцульсько- Покутський туристсько- рекреаційний район	3 460	0,03958	0,01185	0,027745	1:2

Напрями туристсько-рекреаційного використання районів

Назва району	Перспективні напрями туристсько-рекреаційного використання
1. Опільський туристсько-рекреаційний район	Сакральний туризм Релігійний туризм Культурний (етнокультурний) туризм Пізнавальний туризм Рекреаційний туризм Подієвий туризм
2. Бойківсько-Гуцульський туристсько-рекреаційний район	Сакральний туризм Релігійний туризм Культурний (етнокультурний) туризм Пізнавальний туризм Рекреаційний туризм Подієвий туризм
3. Опільсько-Покутський туристсько-рекреаційний район	Сакральний туризм Релігійний туризм Культурний (етнокультурний) туризм Пізнавальний туризм Рекреаційний туризм Подієвий туризм
4. Покутський туристсько-рекреаційний район	Сакральний туризм Релігійний туризм Культурний (етнокультурний) туризм Пізнавальний туризм Рекреаційний туризм
5. Гуцульсько-Покутський туристсько-рекреаційний район	Сакральний туризм Екологічний туризм (екстремальний) Культурний (етнокультурний) туризм Пізнавальний туризм Рекреаційний туризм Подієвий туризм

Дані таблиць є важливими для розробки стратегії розвитку туризму та рекреації в окремих районах, зокрема для визначення пріоритетних напрямів подальшого туристсько-рекреаційного використання. Ми розглядаємо туризм, як інструмент забезпечення людиною її духовних, пізнавальних, рекреаційних та інших потреб. У монотуристичному розвитку території, відповідно до концепції монорозвитку Н.М. Смочко [151], вбачаємо один із перспективних

шляхів забезпечення соціально-економічного розвитку Івано-Франківщини загалом.

Висновки до четвертого розділу

З метою оцінки туристсько-рекреаційного значення сакральних ландшафтних комплексів Івано-Франківської області використано математичні методи, завдяки яким розраховано комплексний показник сакралізації простору, для знайдення якого, у свою чергу, обчислено й застосовано деякі часткові показники, зокрема комплексної статусної потужності антропогенних сакральних ландшафтних комплексів і коефіцієнт локалізації сакральних ландшафтних комплексів. За допомогою методу бальної оцінки виявлено, що найвищим показником комплексної статусної потужності та коефіцієнту локалізації антропогенних сакральних об'єктів характеризується Івано-Франківський адміністративний район, а найбільшою щільністю – Коломийський. За показником комплексної статусної потужності природних і природно-антропогенних сакральних ландшафтних комплексів найбільшу кількість балів отримує Івано-Франківський та Косівський райони. За коефіцієнтом локалізації та за щільністю природних і природно-антропогенних сакральних ландшафтних комплексів найбільше значення має Косівський район. Найвищий комплексний показник сакралізації простору отримав Івано-Франківський район.

На основі кластеризації в межах області було виділено 5 туристсько-рекреаційних районів, а саме: Опільський туристсько-рекреаційний район, Бойківсько-Гуцульський туристсько-рекреаційний район, Опільсько-Покутський туристсько-рекреаційний район, Покутський туристсько-рекреаційний район, Гуцульсько-Покутський туристсько-рекреаційний район. Для кожного району окреслено перспективні напрями туристсько-рекреаційного розвитку територій на основі сакральної спадщини.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні на удосконалених теоретико-методологічних засадах сакральньо-географічних досліджень розв'язане важливе наукове завдання вивчення генезису, сучасного стану та туристсько-рекреаційного значення об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області, за результатами якого сформульовані такі висновки.

1. Результати досліджень мають вагоме значення у вдосконаленні теоретичного та методологічного апарату сакральньо-географічних досліджень, що дозволяє здійснювати більш глибокий та комплексніший аналіз взаємодії Духовності та геопростору. У роботі виконано дослідження генези сакральних об'єктів, що дозволило враховувати різноманітні передумови, що вплинули на формування об'єктів сакральної сфери. Проведення періодизації формування антропогенних сакральних об'єктів та розрахунок показників динаміки спорудження в історичному контексті дають можливість враховувати вплив політичних, соціальних, та культурних факторів на формування сакральних об'єктів. Дані періодизації та розрахунку індексу споруджуваності можуть слугувати основою для розробки туристичних маршрутів, які враховують архітектурну цінність пам'яток та сакральні об'єкти як туристичні атракції та можуть бути використані для формулювання стратегій збереження та управління культурною спадщиною. Виділено нові методологічні підходи, такі як методика комплексної оцінки об'єктів сакральної сфери за показником сакралізації простору, яка дозволяє об'єктивно вимірювати та порівнювати рівень сакралізації різних об'єктів та територій і визначити їх значення у формуванні туристсько-рекреаційного потенціалу.

2. З самого початку заселення та освоєння Івано-Франківської області сакральні об'єкти формувалися під впливом природних чинників. Ці чинники виявлялися в особливостях природних умов, таких як географічне положення, рельєф та ландшафтна структура території. Пізніше ключову роль

у формуванні сакральної сфери відіграли суспільно-географічні чинники, в тому числі історико-політичний, етнічний та конфесійний.

3. У формуванні антропогенних сакральних об'єктів на території дослідження обґрунтовано 5 історичних періодів: Давньоукраїнський період (1199–1349 рр.), який був часом християнізації русько-українських земель і формування православної традиції; період Польського королівства (1349–1772 рр.), упродовж якого відбувалися політичні та релігійні зміни, пов'язані з католицькою експансією та боротьбою за існування православ'я та утворення УГКЦ; період Австрійської та Австро-Угорської імперії (1772–1914 рр.), характеризований провадженою цісарським урядом політикою релігійної толерантності, коли відбувалося будівництво численних релігійних споруд; період Першої світової війни, першої російської окупації та створення Західноукраїнської Народної республіки (1914–1921 рр.), це був несприятливий час для будівництва та збереження об'єктів сакральної сфери, що в загальному визначався різкими суспільно-політичними змінами та новим етапом боротьби за незалежність; період Польської республіки (1921–1939 рр.) характеризувався певними обмеженнями прав української громади, а будівництво релігійних споруд визначалося політичною та етнічною обстановкою. Показник індексу споруджуваності показав, що найбільш динамічно сакральна сфера розвивалась у хронологічний період розвитку, коли Івано-Франківська область входила до складу Австрійської та Австро-Угорської імперії.

4. Генетично структура сакральної сфери Івано-Франківської області представлена групою антропогенних сакральних об'єктів, які представлені такими видами культових споруд (614 споруд): дерев'яні (77%) та муровані (13%) церкви, монастирі (2,3%), костели (6%), синагоги (1,5%), 1 мурована каплиця та 1 кірха та групою природних і природно-антропогенних сакральних об'єктів (69 об'єктів), які представлені такими типами: гідрооб'єкти (36%), скельні комплекси та камені (34%), вершини гір (21%), флористичні об'єкти (7%), гроти (3%).

5. Виконано комплексну оцінку об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області за показником сакралізації простору, який є вимірюванням сакральної насиченості простору в межах району й окремих об'єктів, зокрема, з погляду їхньої атрактивності та можливостей використання для туристичних і рекреаційних цілей. Ранжування адміністративних районів території дослідження за даним показником має таку послідовність: 1 – Івано-Франківський район, 2 – Косівський район, 3 – Коломийський район, 4 – Калуський район, 5 – Надвірнянський район, 6 – Верховинський район.

6. Кластеризацію об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області було проведено з використанням програми Python і методу кластеризації k-means. Використана метрика враховувала географічні відстані (евклідова відстань для географічних координат). Для визначення оптимальної кількості кластерів враховувались дві характеристики: інерція k-середніх та оцінка силуету. Після аналізу цих параметрів було визначено, що оптимальна кількість кластерів для 683 сакральних об'єктів є 5.

7. На основі кластеризації виконане регіональне туристсько-рекреаційне районування території Івано-Франківської області. Так в межах області виділено та географічно описано 5 туристсько-рекреаційних районів: Опільський на півночі, Бойківсько-Гуцульський на південному заході, Опільсько-Покутський на північному сході, Покутський на сході; Гуцульсько-Покутський на півдні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамович С. В. Станиславів у часи лихоліть Великої війни. (1914-1918). Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2013. 79 с.
2. Анікєєва О. В. Мікрофаціальна характеристика верхньоюрських рифогенних утворень Передкарпатського прогину (на прикладі свердловини Північні Медичні). *Геологія і геохімія горючих копалин*. 2000. № 1. С. 116–123.
3. Атлас Івано-Франківської області / за ред. О. І. Шаблія. Київ : ДНВ «Картографія», 1989. 32 с.
4. Бабій Н. П. Організація костельного простору в бароковій архітектурі українського Прикарпаття. *Народознавчі зошити*, 2011. №2. С. 312–319.
5. Баран В.Л., Шеремет О.П. Історії промовисті сторінки : Путівник. Ужгород : Карпати, 1971. 119 с.
6. Баронч С.В. Пам'ятки міста Станиславова. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. 143 с.
7. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2001. – 395 с.
8. Береговська Р. Барочний кармелітський Благовіщенський костел у Більшівцях. *Пам'ятки України : історія та культура*, 2013. № 6. С. 40–43.
9. Божук Т.І. Оцінка сакральних туристичних об'єктів. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Географія*. 2008. Вип. 391. С. 193–202.
10. Божук Т.І. Поняття, завдання і функції релігійного туризму. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2010. вип. 38. С.37–44.
11. Божук Т. Релігійний туризм: становлення і функціонування. *Географія і туризм: європейський досвід: Мат. III Міжнар. конф. (Львів-Брюховичі, 9-11 жовт. 2009 р.)*. Львів, 2009. С.27–30.

12. Болюк О. Сакральні пам'ятки Коломийського повіту зі щоденника Францішека Стшалка. *Народознавчі зошити*. 2003. С. 622–631.
13. Бухтівецький та Крапельковий водоспади URL: <http://travel-al.com.ua/2020/12/25/bukhtivetsky-waterfall/> (дата звернення: 24.05.2022).
14. Ващенко В. О., Гнилко О. М. Про стратиграфію та седиментологічні особливості неогенових молас Бориславсько Покутського та Самбірського покривів Українського Передкарпаття. *Геологія і геохімія горючих копалин*. 2003. Вип. 1. С. 87–101.
15. Веселова А. Морфологія кам'яних розсіпів Сивулянського та Довбушанського хребтів Скибових Горганів. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр.* 2012. Вип. 40, ч. 1. С. 142–148.
16. Вечерський В. В. Українські дерев'яні храми. К. : Наш час, 2008. 271 с.
17. Вечерський В. Українські монастирі. К. : Наш час, 2008. 400 с.
18. Водоспади Довбуш і Дзвінка URL: <https://drymba.com/uk/1058250-vodospadu-dovbush-dzvinka-velykuurozhyn> (дата звернення: 24.10.2022).
19. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : монографія. Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с.
20. Воловик В. М. Сакральні ландшафти: до постановки питання. *Географічна наука і практика: виклики епохи*: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті. Львів, 2013. С. 55 – 57.
21. Воловик В. М., Лаврик О.Д., Яцентюк Ю.В., Максютів А.О. POLISH ETHNOCULTURAL LANDSCAPE OF PODILLYA: STRUCTURE, USE, PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2022. Вип. 57. С. 68–80.
22. Вуйцик В.А. Нова пам'ятка давньоруської білокам'яної різьби. *Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»*. 2004. Ч. 14. С. 279–282.

23. Гаврилів Б., Гаврилів М. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини. Івано-Франківськ : 2001. 96 с.
24. Гаврилків В., Бейсюк Г., Пліхтяк Н. Віхи історії. Косів : Писаний камінь, 2000. 128 с.
25. Гайдук А. Б. Інтегрований туристичний концерн – сучасна форма туристичного підприємства в умовах глобалізації. *Регіональна економіка*. 2006. № 2. С. 204–211.
26. Гнилко О. М. Тектонічне районування Карпат у світлі терейнової тектоніки. Ст. 2. Флішові Карпати – давня акреційна призма. *Геодинаміка*. 2012. Вип. 1. С. 67–78.
27. Гонтаржевська Л.І. Зовнішньо-економічна діяльність туристичних підприємств України : Дис. канд. екон. наук: 08.05. 01. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України. К., 2006. 201 с.
28. Голобуцький П. В. Конфесія. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2009. Т. 5 . С. 112.
29. Голод А. П., Іжевська О. П., Коркуна О. І. Кластерна модель розвитку індустрії гостинності регіону. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 4 (21). С. 375–380.
30. Голубчак К. Т., Слепцов О. С. Гошів як центр паломництва. Проблеми та шляхи реформування і розвитку. *Архітектурний вісник КНУБА*. Київ : КНУБА, 2017. Вип. 13. С. 423–434.
31. Горішній П., Зінько М., Кобелька М. Рекреаційна оцінка рельєфу пропонованого Розтоцького національного парку. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія геогр.* 1994. Вип. 19. С. 12–18.
32. Гоцанюк Г. І., Лещух Р. Й. Нові знахідки головоногих моллюсків в юрських відкладах Зовнішньої зони Передкарпатського прогину. *Проблеми палеонтології та біостратиграфії протерозою і фанерозою України*. 2006. С. 92–98.

33. Гора Маковиця, Яремче URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/86014_gora-makovica.htm (дата звернення: 4.06.2020).
34. Грабовецький В. Українські святині Прикарпаття крізь століття в XI–XX ст. Івано-Франківськ, 2009. 292 с.
35. Грабовецький В. Історія Івано-Франківська (Станіславова) з найдавніших часів до початку XX ст. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. Частина 1. 304 с.
36. Грегит – сакральна вершина Покуто-Буковинських Карпат URL: <https://spadok.org.ua/megality-karpat/gregit-sakralna-vershyna-pokuto-bukovynskykh-karpat> (дата звернення: 18.05.2021).
37. Гресько А. Ліквідація Погонського монастиря радянськими урядовими структурами в 1945–1953 рр. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2021. (34). С. 211–221.
38. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір : монографія. У 2-х т. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. С. 78–126.
39. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. III. : Львів, 1905. 588 с.
40. Гук В. Ю. Церківна і Станківці: історико-етнографічний нарис. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. 640 с.
41. Гук В. Ю. Святиня крізь століття: історія церкви св. Параскеви у с. Церківна. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2009. 472 с.
42. Ґрунти Івано-Франківської області. Укрземпроект. Ужгород : Карпати, 1962. 77 с.
43. Давибіда Л. І. Моніторинг підземних вод Івано-Франківської області як інформаційна основа раціонального водокористування. *Актуальні проблеми та інновації «ECOGEOFORUM-2017»*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ, 2017 р. С. 273–274.

44. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Частина І. Глобальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. 336 с.
45. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Частина 1. Загальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця : Вінницька обласна друкарня, 2014. 334 с.
46. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство: навчальний посібник. Частина ІІ. Регіональне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця : Вінницька обласна друкарня, 2015. 332 с.
47. Денисик Г., Воловик В., Кізюн А. Атаман Л., Денисик Б. Зарубіжний досвід розвитку екстремального туризму та його впровадження в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету. Географія*. Випуск 842. 2023. С. 25–32.
48. Денисик Г. І., Воловик В. М., Яцентюк Ю. В. Кізюн, А. Г. Моделі сакрального простору. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2022. (53). С. 93–103.
49. Денисик Г., Кравцова І. Періодизація формування садово-паркових ландшафтів Центральної Європи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2023. Вип. 58. С. 143–158.
50. Дерев'яні церкви карпатського регіону України і Польщі. Галицька Брама, 2010. № 4–5. С. 6–24.
51. Дністровське басейнове управління водних ресурсів. Державне агентство водних ресурсів України URL: <https://vodaif.gov.ua/manuavskyj-vodospad-odne-z-vrazhayuchyuh-chudes-pryrody-u-karpatah/> (дата звернення: 18.05.2021).
52. Драбчук І. Таємниці Бійної гори. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2009. № 14. С. 20–21

53. Екологічний паспорт Івано-Франківської області за 2021 р. URL: <https://www.if.gov.ua/storage/app/sites/24/document> (дата звернення: 24.06.2021).
54. Енциклопедія українознавства: в 11-ти т. Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 1993 – 2001.
55. Екологічний паспорт Івано-Франківської області за 2020 р. URL: <http://www.menr.gov.ua/content/article/5980> (дата звернення: 03.09.2020).
56. Еколого-пізнавальна стежка «На гору Овид та Баба-Жбир» URL: <https://nnpf.kosiv.org.ua/2016/01/22/3814/> (дата звернення: 5.03.2021).
57. Загальногеографічний Атлас України / за ред. Р. Сосса, І. Руденко, Л. Півак, та ін. К. : ДНВП Картографія, 2004. 111 с.
58. Загрійчук В. Аналіз морфометрії рельєфу Тлумацького району Івано-Франківської області засобами ГІС. *«Реалії, проблеми та перспективи географії в Україні»*: Матеріали XVII студентської наукової конференції. Львів, 2016. С. 37–45.
59. Загрійчук В. Рекреаційна оцінка рельєфу Дністровського регіонального ландшафтного парку. *«Реалії, проблеми та перспективи географії в Україні»*: Матеріали XIX студентської наукової конференції. Львів, 2018. С. 114–121.
60. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. №987-ХІІ (редакція 15.03.2022 р.). URL: https://protocol.ua/ua/pro_svobodu_sovisti_ta_religiyni_organizatsii/ (дата звернення: 4.07.2023).
61. Замки, відпочинок, оздоровлення, зцілення в Галичині URL: <https://www.zamky.com.ua/zamki/skelnyj-monastyr-na-stintsi-ta-kozakova-dolyna/> (дата звернення: 4.07.2022).
62. Звід пам'яток Івано-Франківської області : Богородчанський район. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. 331 с.
63. Звід пам'яток історії та культури Івано-Франківської області URL: <http://zvid.if.ua/2> (дата звернення: 12.08.2022).

64. Звіт про стратегічну екологічну оцінку URL: <https://sace.gov.ua/sites/default/files/blocks/4> (дата звернення: 23.11.2022).
65. Зеленчук І., Зеленчук Я. Чорногірське озеро Марічейка – природна перлина Українських Карпат. *Україна у світовій історії*. 2014. № 2. С. 207–216.
66. Зінько Ю. В., Гнатяк І.С. Рекреаційна оцінка рельєфу та його трансформація в Українських Карпатах. *Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки: матеріали Міжн. конф. до 120 річчя географії у Львів. унті*. 2003. С. 241–243.
67. З історії Долини : зб. іст.-краєзн. ст. Вип. 1. Долина, 2009. С. 20–22.
68. Івано-Франківщина туристична. URL: <https://iftourism.com/places/dovbush-cellar> (дата звернення: 18.05.2021).
69. Івано-Франківщина туристична. URL: <https://iftourism.com/places/kamin-dovbusha-u-zavoyelah> (дата звернення: 19.08.2022).
70. Ільїна О.В. Туризм. Рекреаційна географія: Поняття і терміни. Луцьк : Терен, 2004. 104 с.
71. Із зернового складу до храму. URL: <http://vikna.if.ua/news/category/if/2017/06/12/71967/view> (дата звернення: 24.05.2023).
72. Інтерактивна карта ґрунтів України. URL: <https://superagronom.com/karty/karta-gruntiv-ukrainy> (дата звернення: 20.05.2022).
73. Інформаційно-аналітичні матеріали Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України з питання «Аналіз площ природно-заповідного фонду України в розрізі адміністративно-територіальних одиниць за 2021 рік» URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/Natsdopovid-2021-n.pdf> (дата звернення: 24.09.2022).

74. Історичні дослідження про Павлівський камінь за матеріалами книги Павліни Литвин (Василишин). Розповіді про Князівське. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2011. с. 21–25

75. Канська В. В. Конструктивно-географічний аналіз антропогенних історико-археологічних заповідних об'єктів Поділля. *Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія*. 2010. Вип. 21. С. 105–111.

76. Карпатський національний природний парк URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%BA (дата звернення: 21.08.2022).

77. Киналь О.В. Мезокліматичні властивості ландшафтів Українських Карпат. *Наукові записки таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Географія»*. Том 21 (60). 2008. № 3. С. 176–187.

78. Кисельов Ю.О., Ужела М.І. Історико-культурні рекреаційні ландшафти Прикарпаття. *Охорона довкілля: збірник статей XV Всеукраїнських наукових Таліївських читань* (м. Харків, 30 жовт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 32–34.

79. Кисельов Ю.О. Основи геософії: проблеми теорії та методології. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 208 с.

80. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці : Книги-XXI, 2003. 300 с.

81. Ковальов О.П. Географічний процес: що стоїть за цим поняттям? *Український географічний журнал*. 1997. №4. С. 45–51.

82. Ковальчук А.С. Географія релігії в Україні : монографія. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 308 с.

83. Ковальчук А. С. Конфесійно-географічний аналіз культових будівель в Україні як об'єктів паломництва та релігійного туризму. *Вісник львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2014. 34. с.
84. Кожухівська Р.Б. Створення регіональних інноваційних кластерів для динамічного розвитку індустрії гостинності. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-Навігатор»*. 2018. Вип. 1–2 (44). С. 46–52.
85. Кожухівська Р.Б., Парубок Н.В. Побудова кластерної системи в туризмі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: «Економічні науки»*. 2018. Вип. 31. С.117–121.
86. Кожухівська Р.Б., Саковська О.М. Кластеризація як інтеграційна форма розвитку туристичного регіону. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 5(73). С.55–58.
87. Козій Р. Синагога. Історія Долини. Долина, 2015. С. 205–206.
88. Копчак С. І. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період. Львів : Видавниче об'єднання «Вища школа» Вид-во при Львівському державному університеті, 1974. 186 с.
89. Корж Н. В., Басюк Д. І. Управління туристичними дестинаціями. Вінниця : Едельвейс, 2017. 322 с.
90. Костащук, І. І. Методика бальної оцінки релігійно-туристичних об'єктів. *Географія та туризм*. 2017. 41. С. 12–22.
91. Котляр М. Ф. Галицько-Волинський літопис XIII ст. К. : Ін-т історії України АН України, 1993. 167 с.
92. Кравцова І.В. Садово-паркові ландшафти: теоретико-методологічні та методичні засади дослідження. *Географічні об'єкти України та залучення студентської молоді до їх вивчення* : монографія. Умань : Візаві, 2020. С. 4–42.
93. Кравцова І.В. Садово-паркові ландшафти: формування, структура, значимість. *Ландшафтознавство*. 2023. Випуск 3 (1). С. 29–39.

94. Кравчук Я. С. Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат : монографія. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 188 с.
95. Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) нац. статистика Галичини. Вісбаден : Отто Гаррасовіц, 1983. С. 93.
96. Кугутяк М.В. Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат : каталог пам'яток історії та культури : у 2 т. Івано-Франківськ : [Манускрипт-Львів], 2011. 452 с.
97. Кугутяк М., Томенчук Б. Чорногірське святилище. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. Науковий журнал з проблем карпатознавства. Івано-Франківськ : Плай, 2010. (2). С. 97–98.
98. Кугутяк М. Великий Скит у Карпатах: у 3 т. Т. 2. Великий Скит у документах і матеріалах XVII–XXI ст. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2015. С. 389–411.
99. Кузенко П. Я. Сакральна архітектура України. Івано-Франківськ, 2008. С. 88.
100. Кузишин А.В. Геопросторові особливості видового складу релігійного туризму в Тернопільській області. *Вісник наукових досліджень. Сер. Туризм*. 2006. Вип. 1. С. 52–56.
101. Ландшафти України. Ландшафтна карта України URL: <http://geomap.land.kiev.ua/landscape.html> (дата звернення: 15.11.2020).
102. Лащик Н. Народний месник Олекса Довбуш у поетичній спадщині Василя Щурата. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2012. (4). С. 237–241.
103. Лужницький Г. Л. Українська церква між Сходом і Заходом : нарис історії української церкви. Філадельфія : Провидіння, 1954. 723 с.
104. Мандри непомітним Івано-Франківськом: синагога отинійського ребе Хаїма Хагера URL: <https://pik.net.ua/2021/08/04/mandry-nepomitnym-ivano-frankivskom-synagoga-otynijskogo-rebe-hayima-hagera-foto/> (дата звернення: 8.06.2022).

105. Маланюк Т.З. Архітектурні культові святині Прикарпаття – важливі об’єкти екскурсійно-туристичних маршрутів. *Туристично-краєзнавчі дослідження*: Зб. наук. статей. К., 2007. Вип. 7. 302 с.
106. Маланюк Т. З. Хрещаті дерев’яні церкви як історико-культурні пам’ятки Івано-Франківської області. *Карпатський край*. 2014. липень-грудень 2 (№5). С. 61–71.
107. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу : Навч. посібн. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.
108. Мальська М.П., Рутинський М.Й., Паньків Н.М. Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність : монографія. Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 268 с.
109. Маринич О. М. Географічна енциклопедія України: в 3-х т. К. : Українська Радянська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990. 480 с.
110. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України : підручник. Київ : Знання, 2006. 511 с.
111. Марко О., Дирда М. Ясна Гора в Гошеві. Нью-Йорк : Видавництво ОО Василян, 1972. 143 с
112. Марчак А. Методика морфометричного аналізу рельєфу басейнових систем гірських територій засобами ГІС-технологій (на прикладі басейну р. Прут у межах Чорногори). *Вісн. Львів. ун-ту. Серія геогр.* 2012. №40, Ч. 2. С. 68–90.
113. Мацкевий Л.Г. Палеоліт і мезоліт у печерах Заходу України. *Археологічний альманах*. 2000. № 9. С. 3–34
114. Мащенко О.М. Геоморфологія. Ч.1. Рельєфоутворення: навч. посіб. для студ. спец. «Географія». Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2015. 53 с.
115. Моргоч О.В. Сутнісні аспекти вивчення кліматичних властивостей гірських ландшафтів. *Науковий вісник ЧНУ: Зб. наук, праць. Вип. 120. Географія*. Чернівці : ЧНУ, 2001. С. 17–25.

116. Мезенцев К. В., Когатько Ю. Л. Сучасні концепції та методи географії релігії. *Регіональні проблеми України : Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення* : зб. наук. праць. Херсон : ПП Вишемирский, 2009. С. 25–27.
117. Мельник В.І. Церква Святого Духа в Рогатині. К. : Мистецтво. 1991. С. 18.
118. Метафізика Карпат. Івано-Франківська область [тексти: В. Єшкілев, О. Головенський, І. Бондарев; відп. ред. В. Головенський]. Івано-Франківськ : Цинамоновий Хрущ, 2010. 107 с.
119. Місяця Сили Косівщини. URL: <https://huculia.info/power-places-kosiv-region/> (дата звернення: 20.05.2022).
120. Міщенко О. В. Сакральний ландшафт: зміст та функції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Географія*. 2018. Вип. 1(70). С. 83–88.
121. Міщенко О. В. Сакральний ландшафт: класифікація та інтерпретація. *Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. Географія*. 2019. Вип. 808. С. 40–43.
122. Національний атлас України. НАН України, Інститут географії, Державна служба геодезії, картографії та кадастру / голов. ред. Л. Г. Руденко ; голова ред. кол. Б. Є. Патон. К. : ДНВП «Картографія», 2007. 435 с.
123. Обереги нашої спадщини / Під ред. М. Бориса. Долина, 2006. 192 с.
124. Отрошко Л. Г. Теоретико-методологічні засади дослідження сакральної символіки в українознавстві. *Український альманах*. 2012. Вип. 7. С. 184–185.
125. Павлюк В.І. Вплив геологічних факторів на екзогенні процеси міоценових соленосних відкладів Українського Передкарпаття. *Геологія і геохімія горючих копалин*. 2010. № 2 (151). С. 89–104.
126. Поверхневі води Івано-Франківської області. URL: <https://collectedpapers.com.ua/nature-of-ivano-frankivsk-region/poverhnevi-vodi-ivano-frankivskoju-i-oblasti> (дата звернення: 24.05.2023).

127. Покуття : Іст.-етногр. нарис ПНУ ім. В. Стефаника / голов. ред. А. Королько. Л. : Манускрипт, 2010. 455 с.
128. Поливач К. А. Культурна і природна спадщина у контексті цілей сталого розвитку України. *Український географічний журнал*. 2017. № 4. С. 62–70.
129. Прибега Л.В Дерев'яні храми Українських Карпат : навч. посібник. Київ «Техніка», 2007. 165 с.
130. Прибега Л. В. Дерев'яні церкви Українських Карпат – до світової спадщини. *Праці Центру пам'яткознавства*, 2012. 22. 74–85.
131. Проскурняк М. М. Ландшафтно-архітектурна спадщина м. Коломия. *Науковий вісник Чернівецького університету. Географія*. 2012. С. 138–142.
132. Прутський (Говерлянський) водоспад URL: <https://karpatium.com.ua/vodni-resursy/prutskyi-hoverlianskyi-vodospad> (дата звернення: 24.05.2023).
133. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Івано-Франківській області за 2022 р. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamku/ekologichnyj-monitoryng/regionalni-dopovidi-pro-stan-navkolyshnogo-seredovysshha-v-ukrayini/> (дата звернення: 24.05.2023).
134. Рибарук І. Духовний феномен 350-ліття. Гуцули і Гуцульщина. *Літературно-мистецький і громадсько-суспільний часопис*. Косів, 2011. № 2 (3). С. 18–25.
135. Ровенчак І.І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження : монографія. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 240 с.
136. Рогатин. URL: <https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%A0%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BD> html (дата звернення: 24.05.2022).

137. Романчук С. П. Сакральні ландшафти. *Проблеми ландшафтного різноманіття в Україні*. Зб. наук. праць. К. : Інститут географії НАНУ, 2000. 352 с.
138. Рудько Г. І., Кравчук Я.С. Інженерно-геоморфологічний аналіз Карпатського регіону України. Львів, 2002. 172 с.
139. Руско Н. М., Концур-Карабінович Н. М. Філософська аксіологія релігійних символів в духовному житті прикарпатців (на прикладі історичних сакральних місць, цілющих джерел та біблійних садів Галичини). *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Випуск 43. С. 168–172.
140. Свідок повстанської слави / упоряд. Катерина Олійник; підгот. Г. С. Юсип, О. В. Гобела. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2013. 112 с.
141. Сенюк Б. Гвіздець – місто. Історія Гвіздця і межівних сіл. Івано-Франківськ, 2007. 240 с.
142. Синагога. Болехів URL: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/69071_sinagoga-bolehov.htm (дата звернення: 4.06.2022).
143. Сіак Д. Дерев'яна архітектура на Гуцульщині. Історія Гуцульщини. Чикаго-Львів, 1995. Т. 1. С. 291–306.
144. Слободян В. Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель. *Вісник ін-ту Укрзахідпроектреставрація*. 1996. т. 4. с. 94.
145. Слободян В. Храми Рогатинщини. Львів, 2004. С. 17–18.
146. Скелі Довбуша URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BA%D0%B5%D0%BB%D1%96_%D0%94%D0%BE%D0%B2%D0%B1%D1%83%D1%88%D0%B0 (дата звернення: 24.05.2022).
147. Скит /URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Скит>. (дата звернення: 18.05.2023).

148. Смеречанський Р., Каглян О., Никифорчук В. Городенківщина стежками століть. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. 139 с.

149. Смеречанський Р., Каглян О., Никифорчук В. Віків минулих твердь. Ів-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. 198 с.

150. Смочко Н. М., Лужанська Т.Ю., П'ятка Н.С. Роль екологічного туризму в контексті перспективного розвитку територій. *Економічний форум : науковий журнал* / гол. ред. Вахович І.М. Луцьк, 2022. 4. С.58–67.

151. Смочко Н. М. Аналіз понятійно-термінологічних систем суспільної географії та взаємозв'язків між ними. *Географія та туризм : науковий журнал*. Київ : Альфа-ПК, 2020. Випуск 59. С. 51–58.

152. Сосько С.П., Максименко Н.В., Василенко О.В., Гурський І.М., Шиян Д.В., Зозуля І. І. Концепція агроєкосистем як теоретична основа екологічно толерантного природокористування. *Людина і довкілля. Питання неоекології*. 2022. №37. С. 71–81.

153. Сосько С. П., Полторецький С. П., Василенко О. В., Шевченко Н. О. Спеціалізація сільського господарства як рушійна сила еволюційної трансформації неоекології в нооекологію. *Людина і довкілля. Питання неоекології*. 2019. №32. С. 67–84.

154. СТАНДАРТ ВИЩОЇ ОСВІТИ URL: https://fileview.fwdcdn.com/?url=https://mail.ukr.net/api/public/file_view/list%3Ftoken%3DTbByzmqKgRA7CnaIssnYdC9vwrLqgAvkcYMDQ_SFkPgfMDkOhKZfjZiBjit5Sk5rdsNhcUh1zUPNYrtVi8O-FdPBCvIjx-YsCEZZkTfussel3ebJ:O0shtfl1ybMj-dcZy%26r%3D1703111783710&default_mode=view&lang=uk#start=0 (дата звернення: 10.11.2023).

155. Стецик Ю. Насельники Гошівського василіанського монастиря (1773 – 1779 рр.) : просопографічне дослідження. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. Івано-Франківськ, 2017–2018. Вип. 7–8. С. 125–139.

156. Стойко С.М. Дубові ліси Українських Карпат: екологічні особливості, відтворення, охорона. Львів : Меркатор, 2009. 220 с.

157. Ступка О. С. Джерело осадів Карпатського флішу – геодинамічний аспект. *Геодинаміка*. 2008. Вип. 1(7). С. 39–46.
158. Тарас Я. М. Народна екологія, санітарія та гігієна на Покутті *Народознавчі зошити*. 2019. № 3 (147). С. 641–659.
159. Тваринний світ. <http://www.novageografia.com/vogels-2018-1.html> (дата звернення: 19.12.2022).
160. Томаневич Л.М. Організаційно-економічний механізм управління туристично-рекреаційними комплексами в Україні. Дис. канд. екон. наук: 08.02. 03. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів. 2005.
161. Томенчук Б.П. Давній Галич в історії церкви (XII – поч. XVII ст.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2000. Вип. 3. С. 51–78.
162. Томенчук Б. П. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття : матеріали досліджень. 1976–2006 рр. Івано-Франківськ : Третяк І. Я., 2008. 696 с.
163. Томенчук Б., Кугутяк М., Романець В., Кочкін І. Підсумки перших охоронних археологічних досліджень Гошівського монастиря, які провела у 2016–2017 роках карпатська історико археологічна експедиція. *Карпати: людина, етнос, цивілізація* 2017-2018. Вип. 7–8. С. 40–47.
164. ТОП-7 місць Івано-Франківщини, які є символами вічного кохання URL: <https://versii.if.ua/novunu/top-7-mists-ivano-frankivshhini-yaki-ye-simvolami-vichnogo-kohannya/> (дата звернення: 24.05.2022).
165. Топчієв О., Сич В., Яворська В., Коломієць К., Гевко І., Муркалов О., Смочко Н. Методична схема кваліметричної оцінки рекреаційних кластерів. *Журнал геології, географії та геоecології*. 2023. 31 (4), 749–760.
166. Три кити Маріямполь: історія, віра та колонія URL: <https://gkpress.if.ua/try-kytu-mariyampolya-istoriya-vira-ta-koloniya/> (дата звернення: 12.02.2023).
167. Ужела М.І. Натуральні рекреаційні ландшафти Прикарпаття. *Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства: збірник тез*

VIII Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Умань, 16 жовт. 2019 р.). Умань: Ред.-вид. відділ УНУС, 2019. С. 81–82.

168. Федунків З. Таємниці Галицької церкви Різдва Христового. Літопис Червоної калини. 1994. № 4–6. С. 42–44.

169. Франко І. Я. Твори в 20 томах. К., 1951, т. IV, с. 36

170. Хіміч М. І. Географічні передумови генези Гошівського монастиря як сакрального об'єкта. «Світ наукових досліджень. Випуск 19»: матеріали Міжнар. мультидисциплінарної наук. Інтернет-конф. (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 23–24 трав. 2023 р.) / [редкол. : О. Патряк та ін.] ; ГО «Наукова спільнота»; WSSG w Przeworsku. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б. С. 161–164.

171. Хіміч М.І. Геопросторова організація соціально-географічних об'єктів. *Здобутки молодих учених у геодезії та землеустрої* : матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. молодих учених (м. Умань, 11 листоп. 2022 р.). Умань, 2022. С. 108–111.

172. Хіміч М.І. Об'єктно-предметна сфера рекреаційно-ландшафтознавчих досліджень. *Norwegian Journal of development of the International Science Iduns gate 4A, 0178, Oslo, Norway*. 2021. №53. С. 15–17.

173. Хіміч М.І. Оцінка сакральних ландшафтних комплексів Івано-Франківської області. *Ландшафтознавство*. 2023. Вип. 3 (1). С. 87–100.

174. Хіміч, М.І. Передумови та туристсько-рекреаційне значення сакралізації пам'яток неживої природи в Івано-Франківській області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2022. 53(2), 89–99.

175. Хіміч М.І. Природні передумови формування рекреаційних ландшафтів Прикарпаття. *Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства*: збірник тез XI Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Умань, 13 жовт. 2022 р.) / Під ред. д.е.н. О.О. Непочатенко. Ред.-вид.відділ УНУС, Умань, 2022. С. 79–81.

176. Хіміч М. І., Рудий Р. М. Аналіз геологічної будови Прикарпаття в межах Івано-Франківської області: землевпорядний аспект. *Використання традиційних і сучасних технологій у геодезії, картографії, землеустрої та кадастрі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Умань, 28 квіт. 2021 р.). Умань: Сочінський М. М., 2021. С. 38–40.

177. Хіміч М.І. Сакральні ландшафти як елементи туристичних дестинацій в екологічному туризмі. *Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства*: збірник тез XII Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Умань, 12 жовт. 2023 р.) / Під ред. д.е.н. О.О. Непочатенко. Ред.-вид. відділ УНУС, Умань, 2023. С. 92–94.

178. Хіміч М.І. Сакральні-географічні пам'ятки Прикарпаття як об'єкти туризму. *Регіон – 2020: суспільно-географічні аспекти*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 2–3 квіт. 2020 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. С. 146–147.

179. Хіміч М.І. Системоутворюючі об'єкти сакральної сфери Івано-Франківської області. *SWorldJournal*. Економічна академія Д. А. Ценова, Свіштов. 2023. Вип. 21. С. 59–66.

180. Хіміч М.І. Суспільно-географічні передумови формування сакральної сфери Івано-Франківської області. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Географічні науки*. 2023. Вип.18. С. 31–40.

181. Холявчук Д., Питюх О. Комфортні риси клімату низькогірних долин (на прикладі м. Яремче). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Географія*. Київ, 2017. Вип. 3(68) С. 52–56.

182. Хоткевич Г. Авірон. Камінна душа. Харків : Фоліо, 2009. 380 с.

183. Церкви Муровані. URL: <https://templesua.jimdofree.com>.

184. Цілющі джерела. URL: <https://www.elektrozahid.com.ua/uk/component/content/article/161-2011-07-04-19-06-04.html> (дата звернення: 8.12.2022).

185. Чень Л. АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВИЙ УСТРІЙ ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКОГО МОНАСТИРЯ У МАНЯВІ (ВЕЛИКОГО СКИТУ МАНЯВСЬКОГО) XVII–XX ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : «Архітектура». 2021. № 2 (6). С.119–125.

186. Четирбук О., Голод А. Передумови розвитку ностальгічно-релігійного туризму на українсько-польському прикордонні. *Економіка та суспільство*. Вип. 45. 2022.

187. Чортова гора, Рогатин URL : <https://karpaty.rocks/chortova-gora-roगतun> (дата звернення: 24.07.2022).

188. Шаблій О. І. Географія релігії. Соціально-економічна географія України / за ред. О. Шаблія. Львів : Світ, 1994. С. 457–474.

189. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. 744 с.

190. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 444 с.

191. Шевчук Л.Т. Сакральна географія. Львів : Видавн. Львів. ун-ту, 1999. 160 с.

192. Шевчук Л.Т. Соціальна географія : навчальний посібник. К. : Знання, 2007. 350 с.

193. Шепетюк С.М., Маланюк Т.З. Аналіз рекреаційно-туристських ресурсів Карпатського регіону (На прикладі Івано-Франківської області). *Проблеми активзації рекреаційно оздоровчої діяльності населення* : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. Львів : ЛДІФК, 2006. С.51–53.

194. Шепетюк С.М. Регіональні особливості використання з метою туризму природних, культурно-історичних та лікувальних ресурсів Карпатського регіону на прикладі Івано-Франківської області. *Краєзнавець Прикарпаття*. Видавничо-інформаційний центр Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, 2006. № 7. С. 66–69.

195. Шикеринець В. В., Гуменюк Г.М. Використання історико-культурних ресурсів Національного заповідника Давній Галич у розвитку туризму на Прикарпатті. *Карпатський край*, 2012. С. 123–131.
196. Шлапінський В. Деякі питання тектоніки Українських Карпат. *Праці НТШ*. Геол. зб., № 30. 2012. С. 48–67.
197. Шудляк Н. Сакралізація природних об'єктів у духовній культурі українців Поділля. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Вип. 50. С. 98–104.
198. Aulet S., Vidal D. Tourism and religion: Sacred spaces as transmitters of heritage values. *Church, Communication and Culture*. 2018. 3(3), P. 237–259.
199. Banse E. *Die Seele der Geographie. Geschichte einer Entwicklung*. Braunschweig : Georg Westermann, 1924. 96 S.
200. Braslavskaya O.V., Kravtsova I.V. The current state of development of tourist-recreational potential of Cherkassy region. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Географія*. 2019. Вип. 808. С. 14–28.
201. Bremer Thomas S. «Sacred spaces and tourist places.» *Tourism, religion and spiritual journeys*. Routledge, 2006. P. 25–35.
202. Chetyrbuk O., Holod A. The teoretical principles of an innovative development of the territorial tourist systems. *The Journal of VN Karazin Kharkiv National University. Series: International Relations. Economics*. 2023. 17. P.181–186.
203. Deffontaines P. *Geographie et religions. Géographie humaine*. Paris: Gallimard. 1948. 439 p.
204. Eliade M. *Le sacré et le profane*. Paris : Gallimard, 1965. 94 p.
205. El-Haj K., Alshamsi D. & Aldahan A. GeoZ: Region-Based Visualization of Clustering Algorithms. *Journal of Geovisualization and Spatial Analysis*. 2023. 7. 15. URL: <https://doi.org/10.1007/s41651-023-00146-0>
206. Fickeler P. Fundamental questions in the geography of religions; pp. 94–117 in P.L.Wagner and M.W.Mikesell (eds) *Readings in Cultural Geography*. Chicago, University of Chicago Press. 1962.

207. Foucault M., & Miskowiec J. Of Other Spaces. *Diacritics*, 16 (1). 1986. P. 22–27.
208. Gaworecki W. *Turystyka*. Warszawa: Polskie Wyd-wo Ekonomiczne. 2003. 438 s.
209. Guo D., Peuquet D.J. & Gahegan M. Interactive Clustering and Exploration of Large and High-Dimensional Geodata. *GeoInformatica*. 2003. 7. P. 229–253.
210. Hirz C. *Religion as a Cultural System*. 1973. 402 p.
211. Holod A. P., Shevchuk A. V., Korkuna O. I., Kniazieva T. V., Shevchenko A.V. Spatial aspects of modernization of regional tourist systems. *Turismo: Estudos & Práticas*. 2020. № 5. P. 1–12.
212. Hultkrantz A. (1966). An ecological approach to religion. *Ethnos* 31. 1973. P. 131–50.
213. Isaac E. Religion, landscape and space. *Landscape*. 1960. 9. P. 14–18.
214. Jackowski A. *Święta przestrzeń świata: Podstawy geografii religii*. Kraków: Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 2003. 268 s.
215. Karczewski D. *Klasztor Franciszkanów w Haliczu do początku XVII wieku. Rękopis*. 6 s.
216. Kynal O., Kholiavchuk D. Climate variability in the mountain river valleys of the Ukrainian Carpathians. *Quatern Int* 415. 2016. P. 154–163.
217. Mishchenko O. Classification scheme of sacred landscapes. *European Journal of Geography*. Volume 9 (4). 2018. P. 62–74.
218. Murray A.T. Cluster discovery techniques for exploratory spatial data analysis. *International Journal of Geographical Information Science*. 1998. Vol. 12. Issue 5. P. 431–443.
219. Park C. *Sacred worlds. An introduction to geography and religion*. London – New York. 1994. 332 p.
220. Piskozub A. *Mędzy historiozofią a geozofią*. Gdańsk. 1994. 250 s.
221. Pełenski J. *Halicz w dziejach sztuki sredniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i źródelarchiwalnych*. Kraków, 1914. 207 s.

222. Ratzel F. *Völkerkunde*. Leipzig – Wien: Bibliographisches Institut. 1865. 889 S.
223. Sacred and the Profane, the [Text]. *Encyclopedia of Religion*, Second Edition. Farmington : Thomson Gale, 2005. Vol. 12. P. 7964–7978.
224. Sonko S., Maksymenko N., Vasylenko O., Chornomorets V., & Koval I. Biodiversity and landscape diversity as indicators of sustainable development. In *E3S Web of Conferences*. 2021. Vol. 255. URL : https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/31/e3sconf_iscmee2021_01046/e3sconf_iscmee2021_01046.html (дата звернення: 23.05.2022).
225. Sonko S.P. Man in Noosphere: Evolution and Further Development. *Philosophy and Cosmology. The Academic Journal*. 2021. Volume 22. p. 51–75.
226. Sonko S., Vasylenko O., Shevchenko N., Hursky I., & Zalizniak Y. The concept of sustainable development on the eve of its thirtieth anniversary: new challenges and prospects. In *E3S Web of Conferences*. 2021. Vol. 255. URL : https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/31/e3sconf_iscmee2021_01011/e3sconf_iscmee2021_01011.html (дата звернення: 17.03.2022).
227. Sopher D.E. *Geography of Religions*. New York, Prentice-Hall. 1967. 302 p.
228. Teilhard de Chardin P. *Le phénomène humain*. Paris: Éditions du Seuil, 1956. 348 p.
229. Wright J.K. *Terrae Incognitae: The Place of Imagination in Geography*. *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 37. 1947. P. 1–15.
230. Zein A. A., Dowaji S., & Al-Khayatt M. I. Clustering-based method for big spatial data partitioning. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2665917423000673> (дата звернення: 15.10.2023).

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Хіміч М.І. Передумови та туристсько-рекреаційне значення сакралізації пам'яток неживої природи в Івано-Франківській області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2022. 53 (2). С. 89–99.
2. Хіміч М.І. Суспільно-географічні передумови формування сакральної сфери Івано-Франківської області. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2023. №18. С. 31–40.
3. Хіміч М.І. Оцінка сакральних ландшафтних комплексів Івано-Франківської області. *Ландшафтознавство*. 2023. Вип. 3 (1). С. 87–100.

Статті у міжнародних наукових виданнях:

4. Хіміч М.І. Об'єктно-предметна сфера рекреаційно-ландшафтознавчих досліджень. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2021. №53. С. 15–17.
5. Хіміч М.І. Системоутворюючі об'єкти сакральної сфери Івано-Франківської області. *SWorldJournal. Економічна академія Д. А. Ценова, Свіштов. Болгарія*. 2023. Вип. 21. С. 59–66.

Участь у конференціях:

6. Кисельов Ю.О., Ужела М.І. Історико-культурні рекреаційні ландшафти Прикарпаття. *Охорона довкілля: збірник статей XV Всеукр. наук. Таліївських читань* (м. Харків, 30 жовт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 32–34.
7. Ужела М.І. Натуральні рекреаційні ландшафти Прикарпаття. *Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства: збірник тез VIII Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф.* (м. Умань, 16 жовт. 2019 р.). Умань: Ред.-вид. відділ УНУС, 2019. С. 81–82.
8. Хіміч М.І. Сакрально-географічні пам'ятки Прикарпаття як об'єкти туризму. *Регіон – 2020: суспільно-географічні аспекти: матеріали Міжнар. наук.-*

практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 2–3 квіт. 2020 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. С. 146–147.

9. Хіміч М. І., Рудий Р. М. Аналіз геологічної будови Прикарпаття в межах Івано-Франківської області: землевпорядний аспект. *Використання традиційних і сучасних технологій у геодезії, картографії, землеустрої та кадастрі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Умань, 28 квіт. 2021 р.). Умань: Сочінський М. М., 2021. С. 38–40.

10. Хіміч М.І. Геопросторова організація соціально-географічних об'єктів. *Здобутки молодих учених у геодезії та землеустрої*: матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. молодих учених (м. Умань, 11 листоп. 2022 р.). Умань, 2022. С. 108–111.

11. Хіміч М.І. Природні передумови формування рекреаційних ландшафтів Прикарпаття. *Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства*: збірник тез XI Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Умань, 13 жовт. 2022 р.) / Під ред. д.е.н. О.О. Непочатенко. Ред.-вид.відділ УНУС, Умань, 2022. С. 79–81.

12. Хіміч М. І. Географічні передумови генези Гошівського монастиря як сакрального об'єкта. *«Світ наукових досліджень. Випуск 19»*: матеріали Міжнар. мультидисциплінарної наук. Інтернет-конф., (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 23–24 трав. 2023 р.) / [редкол. : О. Патряк та ін.] ; ГО «Наукова спільнота»; WSSG w Przeworsku. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б. С. 161–164.

13. Хіміч М.І. Сакральні ландшафти як елементи туристичних дестинацій в екологічному туризмі. *Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства*: збірник тез XII Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Умань, 12 жовт. 2023 року) / Під ред. д.е.н. О.О. Непочатенко. Ред.-вид. відділ УНУС, Умань, 2023. С. 92–94.

Україна

КАЛУСЬКА МІСЬКА РАДА

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ ТА РЕЛІГІЙ

вул. С.Бандери, 18, м. Калуш, 77300, тел./факс: (03472) 6-01-76, e-mail: uk.kmr@ukr.net

Код ЄДРПОУ: 02006359

26.07.2023 № 01- 24/ 190

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень, які отримала
Хіміч Марія Ігорівна, аспірантка кафедри екології та безпеки життєдіяльності
Уманського національного університету садівництва

Матеріали дисертаційного дослідження **Хіміч Марії Ігорівни** на тему «Генеza, сучасний стан та туристсько-рекреаційне значення об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області» на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 103 – «Науки про Землю» тематично пов'язані з діяльністю Управління культури, національностей та релігій Калузької міської ради в галузі охорони історико-культурної спадщини. Здобувачкою проаналізовано умови виникнення, походження та сучасний стан об'єктів на території МТГ, що мають духовний зміст. Головним результатом дослідження авторки є пропозиції щодо надання статусу охоронюваних об'єктів (пам'яток історії та культури, пам'яток архітектури), спорудам, які його не мають.

Результати дисертаційного дослідження впроваджені в діяльності Управління культури, національностей та релігій Калузької міської ради і в цей час використовуються при вивченні можливостей і потреб у збереженні та охороні об'єктів культурної спадщини.

Заступник начальника
управління культури

Леся ПІЦІК

«ПОГОДЖЕНО»

Проректор з наукової та інноваційної діяльності

професор

Віктор КАРПЕНКО

« 14 » серпень 2023 р.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор Уманського національного університету садівництва

професор

Олена НЕПОЧАТЕНКО

« 14 » серпень 2023 р.

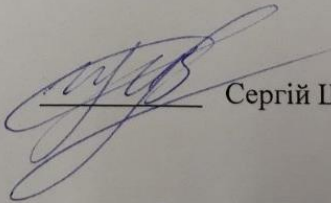
АКТ
впровадження результатів дисертаційної роботи
у навчальний процес

Даним актом стверджується, що результати дисертаційної роботи Хіміч Марії Ігорівни за темою: «Генеza, сучасний стан та туристсько-рекреаційне значення об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області» впроваджені у навчальний процес кафедри екології та безпеки життєдіяльності факультету плодоовочівництва, екології та захисту рослин Уманського національного університету садівництва.

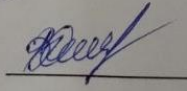
Вид впровадження – отримані результати використані при викладанні навчальних дисциплін: «Охорона навколишнього середовища», «Збалансоване природокористування», «Географія туризму», «Заповідна справа».

Новизна результатів науково-дослідницької роботи – виконано комплексне суспільно-географічне дослідження об'єктів сакральної сфери Івано-Франківської області, в аспекті походження, передумов формування, геопросторового поширення, оцінки їх туристсько-рекреаційного значення та здійсненні туристсько-рекреаційного районування території на основі кластеризації.

Декан факультету плодоовочівництва,
екології та захисту рослин,
к. с.-г. наук, доцент

Сергій ЩЕТИНА

Завідувач кафедри екології та
безпеки життєдіяльності,
к. с.-г. наук, доцент

Ольга ВАСИЛЕНКО

**Перелік об'єктів, які мають статус пам'ятки архітектури
національного значення**

№	Назва антропогенних сакральних об'єктів	Датування	Місцезнаходження
Івано-Франківський район			
1	Костел Непорочного Зачаття Діви Марії, дзвіниця	1672-1703 р.	м. Івано-Франківськ, майдан Шептицького, 8
2	Вірменський костел (мур.) Свято-Покровсько Катедральний Собор	1762 р.	м. Івано-Франківськ вул. Вірменська, 6
3	Костел Єзуїтів (кафедральний собор Святого Воскресіння) (мур.), колегія	1753-1763 рр.	м. Івано-Франківськ майдан Шептицького, 22
4	Домініканський костел (мур.) монастир палати духовенства і келії	1742-1762 рр.	сmt. Богородчани, вул. Шевченка, 61
5	Хресто-Воздвиженський монастир (мур.)	1611-1690 рр.	с. Манява
6	Церква Різдва Христового (дер.), дзвіниця церкви Різдва Христового (дер.)	1832 р.	с. Підгір'я
7	Церква Різдва Христового (мур.), дзвіниця	13-15 ст.	м. Галич, майдан Різдва
8	Костел кармелітів монастир (мур.), келії, мури та брама	1624 р. 18 ст.	сmt. Більшівці, вул. І. Франка, 7
9	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (мур.)	п. 16 ст.	с. Крилос
10	Каплиця св. Василя Великого (мур.), фундамент Успенського кафедрального собору	1500 р. Сер. 12 ст.	с. Крилос
11	Церква Св. Пантелеймона (мур.), дзвіниця церкви св. Пантелеймона	1200 р. 1611 р.	с. Шевченкове
12	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця церкви Різдва Пресвятої Богородиці (дер.)	1736 р. 1715 р.	сmt. Тисмениця, вул. Монастирська
13	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця церкви Св. Миколая (дер.)	1729 р.	м. Рогатин вул. Святомиколаївська
14	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (мур.), мури з брамами	12-14 ст.	м. Рогатин, пл. Роксолани, 19
15	Святодухівська церква (дер.), дзвіниця	1598 р.	м. Рогатин, вул. Коцюбинського, 8
16	Миколаївський костел (мур.)	1666 р.	м. Рогатин, вул. Галицька, 60
17	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1700 р.	с. Загір'я
18	Церква Св. Дмитрія (зміш.), дзвіниця церкви Св. Дмитрія (дер.)	1724 р.	с. Заланів
19	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця Миколаївської церкви (дер.)	1775 р. 1737 р.	с. Уїзд
20	Церква Св. Миколая (дер.) напівзуйнована	1572 р.	с. Кліщівна

21	Церква Св. Василя Великого (дер.), дзвіниця	1733 р.	с.Черче
23	Миколаївська церква (мур.)	XIV–XV ст.	с. Чесники
Коломийський район			
1	Костел Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії (мур.), келії костелу Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії	1760 р.	м. Городенка, вул. Володимира Великого, 1
2	Домініканський костел (мур.)	1661 р.	смт. Чернелиця
3	Церква Благовіщення Пречистої Діви Марії, дзвіниця церкви Благовіщення Пречистої Діви Марії (дер.)	1587 р. 18 ст.	м. Коломия, вул. Карпатська, 2
4	Костел бернардинів (мур.), надбрамна дзвіниця (мур.), монастирські келії	1723-1735 рр. 18 ст.	смт. Гвіздець
5	Церква св. Миколая (дер.), дзвіниця церкви св. Миколая (дер.)	1853 р.	с. Устя
6	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця церкви Успіння Пресвятої Богородиці (дер.)	1854 р. 1826-1855 рр.	с. Хлібичин
7	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1808 р.	с. Нижній Вербіж
Косівський район			
1	Церква Вознесіння Христового (дер.), дзвіниця церкви Вознесіння Христового (мур.)	1896 р.	с. Бабин
2	Церква Вознесіння Христового (дер.), дзвіниця церкви Вознесіння Христового (дер.)	1786 р.	с. Брустурів
3	Церква Св. Дмитрія (Дер.), дзвіниця церкви Св. Дмитрія (дер.)	1895 р.	с. Великий Рожин
4	Церква Благовіщення Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця церкви Благовіщення Пречистої Діви Марії (дер.)	1850 р.	с. Вербовець
5	Церква Св. Стефана (дер.), дзвіниця церкви Св. Стефана (дер.)	1866 р.	с. Город
6	Церква Св. Апостолів Петра і Павла (дер.), дзвіниця церкви Св. Апостолів Петра і Павла (дер.)	1904-1905 рр.	с. Космач
7	Церква Вознесіння Христового (дер.), дзвіниця	1844 р.	с. Люча
8	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1820 р.	с. Лючки
9	Церква Різдва Іоана Хрестителя (дер.), дзвіниця церкви Різдва Іоана Хрестителя (дер.)	1861 р.	с. Малий Рожин

10	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця церкви Воздвиження Чесного Хреста (дер.)	1859 р.	с. Микитинці
11	Церква Собору Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця церкви Собору Пресвятої Богородиці (дер.)	1889 р.	с. Прокурава
12	Церква Благовіщення Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця церкви Благовіщення Пречистої Діви Марії (мур.)	1600 р. рек. 1861р.	с. Пістинь
13	Церква Св. Василя Великого (дер.), дзвіниця церкви Св. Василя Великого (мур.)	1896 р.	с. Річка
14	Церква Преображення Господнього (дер.), дзвіниця церкви Преображення Господнього (дер.)	1851р.	с. Рожнів
15	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця церкви Різдва Пресвятої Богородиці (дер.)	1868 р. 1968 р.	с. Рожнів
16	Церква Св.Якима та Анни (дер.), дзвіниця церкви св. Якима та Анни (дер.)	1841 р. 1773 р.	с. Смодна
17	Церква св. Апостолів Петра і Павла (дер.), дзвіниця церкви Св. Апостолів Петра і Павла (дер.)	1877 р.	с. Снідавка
18	Церква Зішестя Св. Духа (дер.), дзвіниця церкви Зішестя Св. Духа (дер.)	1866 р.	с. Соколівка
19	Церква Преображення Господнього (дер.), дзвіниця Спаської церкви (дер.)	1868 р. 1881 р.	с. Старі Кути
20	Церква Зачаття Св. Іоана Хрестителя (дер.), дзвіниця церкви Св. Йоана (мур.)	1821 р. 1850 р.	с. Черганівка
21	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця церкви Св. Параскеви (дер.)	1874 р.	с. Шешори
22	Церква Різдва Пресвятої Богородиці. (дер.), дзвіниця церкви Різдва Пресвятої Богородиці (дер.)	1926 р.	с. Яворів
Верховинський район			
1	Церква св. Миколая (дер.), дзвіниця	1867 р.	с. Барвінків
2	Церква Покрову Пресвятої Діви Марії (дер.), дзвіниця церкви Покрову Пресвятої Діви Марії (дер.)	1849 р.	с. Білоберізка
3	Церква Успіння Св. Анни (дер.), дзвіниця церкви Успіння Св. Анни (дер.)	1872 р.	с. Бистрець
4	Церква Пресвятої Трійці (дер.), дзвіниця церкви Пресвятої Трійці (Дер.)	1882 р. 1917- 1924 рр.	с. Верхній Ясенів

5	Церква Усікновення голови Іоана Хрестителя (Предтечі) (дер.), дзвіниця церкви Усікновення голови Іоана Хрестителя (Предтечі) (дер.)	1846 р.	с. Зелена
6	Церква св. Апостолів Петра і Павла (дер.), дзвіниця церкви св. Апостолів Петра і Павла (дер.)	1843 р.	с. Краснолів
7	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця церкви Різдва Пресвятої Богородиці (дер.)	1818 р.	с. Криворівня
8	Церква Вознесіння Господнього (дер.), дзвіниця	1930 р.	с. Устеріки
9	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця церкви св. Архистратига Михаїла (дер.)	1872 р.	с. Черемошна
Надвірнянський район			
1	Ганнозачатіївська церква (Успіння Пр. Богородиці, верхня), (дер.), дзвіниця Ганнозачатіївської церкви (дер.)	1746 р. 1922 р.	с. Білі Ослави
2	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця церкви Св. Дмитрія (дер.)	1835 р.	с. Білі Ослави
3	Церква Св. Юрія (дер.), дзвіниця церкви Св. Юрія (дер.)	1924 р.	с. Бистриця
4	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця церкви Успіння Пресвятої Богородиці (дер.)	1739-1793 рр. 1793 р.	с. Гвізд
5	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця церкви Різдва Пресвятої Богородиці (дер.)	1620 р. 1785 р.	смт. Делятин, вул. Ковпака, 1а
6	Церква Іоана Хрестителя (дер.), дзвіниця церкви Іоана Хрестителя (дер.)	1820 р.	с. Назавизів
7	Церква Чуда Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1844 р.	м. Яремча, передм. Дора вул. Кам'янка
8	Церква Іоана Милостивого (дер.), дзвіниця церкви Іоана Милостивого (дер.)	1663 р.	м. Яремча, передм. Ямна вул. Свободи, 304
9	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1615 р.	смт. Ворохта, вул. Довбуша, 1
10	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця церкви Св. Дмитрія (дер.)	1856 р.	с. Татарів
11	Церква Пресвятої Трійці (дер.), дзвіниця церква Пресвятої Трійці (дер.)	1863 р. 18 ст.	с. Микуличин
Калуський район			
1	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця церкви Св. Миколая (дер.)	1760 р. 19 ст.	с. Сливки

Додаток Д

Таблиця Д.1

Перелік об'єктів, які мають статус пам'яток архітектури місцевого значення

№	Назва антропогенних сакральних об'єктів	Датування	Місцезнаходження
Івано-Франківський район			
1	Церква св. Обручника Йосифа (мур.), дзвіниця	1912 р.	м. Івано-Франківськ, вул. Вовчинецька, 54
2	Римо-католицький костел (мур.) Христа Царя	1925-1939 рр.	м. Івано-Франківськ, вул. Вовчинецька, 92
3	Костел «Аве Марія» (мур.)	1904 р.	м. Івано-Франківськ, вул. С. Гординського, 20
4	Костел єзуїтів, Свято-Троїцький собор (мур.), капличка	1893 р.	м. Івано-Франківськ, вул. Грюнвальдська, 1
5	Сингагога (мур.) (не діюча)	1926 р.	м. Івано-Франківськ, вул. Короля Данила, 8
6	Церква Покрову Матері Божої(мур.)	1904 р.	м. Івано-Франківськ, вул. Княгинин
7	Церква св. Параскеви(мур.), дзвіниця	1908 р.	м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця
8	Церква (дер.), дзвіниця	к.19 ст.	м. Івано-Франківськ, вул. Гетьмана Мазепи (с.Крихівці)
9	Костел Йосифа (мур.)	1924 р.	м. Івано-Франківськ, вул. М. Мочульського, 1
10	Церква св. Дмитрія (дер.), дзвіниця	1902 р.	м. Івано-Франківськ, вул. Нечуя Левицького, 6
11	Церква Христа Царя (мур.)	1935 р.	м. Івано-Франківськ, вул. О. Новаківського
12	Монастир тринітаріїв (мур.) з 1786 р.	1732, 1845-1847 рр.	м. Івано-Франківськ, вул. Старозамкова, 2
13	Синагога (мур.)	1899 р.	м. Івано-Франківськ, вул. Страчених, 7
14	Монастир св. Йосипа (сестер-василіанок)	1900 р.	м. Івано-Франківськ, вул. Василянок, 17
15	Церква св. Архистратига Михаїла(дер.), дзвіниця	1862 р.	с. Вовчинець
16	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	к. 19 ст. 1928 р.	с. Крихівці
17	Церква св. Микити (дер.), дзвіниця	1823 р.	с. Микитинці
18	Церква св. Параскеви (дер.)	1864 р.	с. Хриплин
19	Церква Св. Архистратига Михаїла(дер.), дзвіниця	1805 р.	с. Бабче

Продовження таблиці Д.1

20	Церква Різдва Пресвятої Діви Марії (дер.), дзвіниця церкви Різдва Пресвятої Діви Марії (дер.)	1810 р. рек. 1924 р.	с. Богрівка
21	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1842- 1875 рр.	с. Глибівка
22	Церква Воскресіння Христового (дер.), дзвіниця	1822 р.	с. Горохолино
23	Церква Воскресіння Христового (дер.), дзвіниця	1856 р.	с. Грабовець
24	Церква Вознесіння Господнього (дер.), дзвіниця	1860 р.	с. Гринівка
25	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця церкви Св. Дмитрія (дер.)	1868 р.	с. Космач
26	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1862 р.	с. Кривець
27	Церква Св. Параскеви Сербської (дер.), дзвіниця церкви Св. Параскеви Сербської (дер.)	1820 р.	с. Кричка
28	Церква св. апостолів Петра і Павла (дер.)	1862 р.	с. Лесівка
29	Церква Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1775 р.	с. Луквиця
30	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1819 р.	с. Манява
31	Церква св. Миколая (дер.), дзвіниця	1850 р.	с. Підгір'я
32	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця церкви св. Архистратига Михаїла (дер.)	1848 р.	с. Росільна
33	Церква Св. Архистратига Михаїла (на кладовищі) (дер.), дзвіниця	1776 р.	с. Росільна
34	Синагога (мур.)	Кін. 19 ст.	сmt. Солотвин
35	Церкви Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця церкви Різдва Пресвятої Богородиці (дер.)	1724 р. 1903 р.	сmt. Солотвин
36	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.)	1863 р. 1918 р.	с. Старі Богородчани
37	Церква Воскресіння Христового (дер.), дзвіниця	1926 р.	прис. Заріччя с. Старі Богородчани
38	Синагога (мур.)	1932 р.	м. Галич, вул. Коновальця, 38
39	Церква св. Миколая (дер.), дзвіниця церкви св. Миколая (дер.)	1839 р.	с. Вікторів
40	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1884 р.	с. Демешківці
41	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1815 р.	с. Дубівці

Продовження таблиці Д.1

42	Церква Собору Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1892 р.	с. Жалібори
43	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1924 р.	с. Загір'я Кукільницьке
44	Церква Вознесіння Господнього (дер.), дзвіниця церкви Вознесіння Господнього (дер.)	1806 р.	с. Комарів
45	Костел Святого Іоанна Євангеліста руїни (мур.)	1732 р.	с. Кукільники
46	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1873 р.	с. Куничі
47	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1864-1872 рр.	с. Курипів
48	Костел Розарія Діви Марії (мур.) (руїни)	1880 р.	с. Медухи
49	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1863 р.	с. Набережна
50	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця церкви Різдва Пресвятої Богородиці (дер.)	1925 р.	с. Нараївка
51	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (Івана Хрестителя) (дер.), дзвіниця	1810 р.	с. Німшин
52	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1920 р.	с. Нові Скоморохи
53	Церква Різдва Христового (мур.)	1889 р.	с. Острів
54	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1773 р.	с. Перлівці
55	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1862 р.	с. Придністров'я
56	Церква св. Миколая (дер.), дзвіниця	1856 р.	с. Сапогів
57	Церква св. Івана Богослова (дер.), дзвіниця церкви св. Івана Богослова (дер.)	1870 р.	с. Слобода
58	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.)	1934 р.	с. Старий Мартинів
59	Церква Різдва Христового (дер.), дзвіниця	1860 р.	с. Темерівці
60	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1846 р.	с. Хохонів
61	Церква Св. Миколая (мур.), дзвіниця	1924 р.	с. Яблунів
62	Синагога (мур.)	к. 19-п. 20 ст.	м. Рогатин, вул. Валова
63	Монастир Василянок (мур.)	п. 20 ст. 1911-1913 рр.	м. Рогатин, вул. Галицька, 98
64	Церква Св. Юрія (мур.), дзвіниця церкви Св. Юрія (мур.)	к. 19 ст.	м. Рогатин, вул. Шевченка, 79
65	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1732 р.	с. Виспа
66	Церква Чуда св. Архистратига Михаїла (дер.)	1804 р.	с. Вишнів
67	Церква Св. Івана Богослова (дер.), дзвіниця	1863 р.	с. Воскресінці

Продовження таблиці Д.1

68	Церква Св. Миколая (мур.), дзвіниця	1895 р	с. Дегова
69	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1895 р.	с. Діброва
70	Церква Успіння Пресвятої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1899 р.	с. Журавеньки
71	Церква Св. Архистратига Михаїла (мур.)	1879 р.	с. Залужжя
72	Церква Воскресіння Христового (дер.), дзвіниця	1807 р.	с. Княгиничі
73	Костел Станіслава (мур.)	1575 р.	с. Липівка
74	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1807 р. рек. 1912 р.	с. Любша
75	Церква Св Архистратига. Михаїла (мур.), дзвіниця	1782 р.	с. Мельна
76	Церква Св. Миколая (мур.)	19 ст.	с. Обельниця
77	Церква Св. апостола Петра (мур.), дзвіниця	1881 р.	с. Перенівка
78	Церква Воздвиження Чесного Хреста (мур.)	19 ст.	с. Підвиння
79	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1876 р.	с. Помонята
80	Церква Різдва Пресвятої Богородиці(дер.), дзвіниця	1833 р.	с. Руда
81	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (мур.)	1810 р	с. Стратин
82	Церква Св. Дмитрія (мур.)	1724 р.	с. Стратин
83	Церква Преображення Господнього (мур.)	1890 р.	с. Чернів
84	Церква Св. Василя Великого (дер.)	1733 р.	с. Черче
85	Церква Богоявлення Господнього (мур.)	1854 р.	с. Юнашків
86	Церква Воскресіння Христового (дер.), дзвіниця	1911 р.	с. Яглуш
87	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1757 р. 1848 р.	с. Березівка (Тисмен)
88	Церква Св. Параскеви(дер.), дзвіниця	1846 р.	с. Братківці
89	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1848 р. рек.1904 р.	с. Вільшаниця
90	Церква Воскресіння Христового (мур.), дзвіниця	1848 р.	с. Добровляни
91	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1923 р.	с. Драгомирчани
92	Церква Св. Івана Хрестителя (мур.), дзвіниця	1820 р. рек.1918 р.	с. Загвздя
93	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1906 р.	с. Клубівці
94	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1840 р.	с. Колодіївка
95	Церква Перенесення мощей Св.Миколая (дер.), дзвіниця	1932 р.	с. Красилівка

Продовження таблиці Д.1

96	Церква Воскресіння Христового (дер.), дзвіниця	1700 р.	с. Липівка
97	Церква Воздвиження Чесного Хреста (мур.)	1849 р. рек. 1925 р.	сmt. Лисець
98	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	к.1852 р. рек.1925 р.	с. Майдан
99	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1780 р.	с. Павлівка
100	Церква Благовіщення Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1894 р.	с. Підлужжя
101	Церква Різдва Христового (дер.), дзвіниця	1872 р.	с. Підпечери
102	Монастир Успіння Пресвятої Богородиці (дер.)	1736 р.	с. Погоня
103	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1890 р.	с. Радча
104	Церква Різдва Христового (дер.), дзвіниця	1888 р.	с. Сілець
105	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1888 р.	с. Слобідка
106	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1772 р. рек.1923 р.	с. Старі Кривотули
107	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.)	1926 р.	с. Стебник
108	Церква Пресвятої Трійці (дер.), дзвіниця	1852 р.	с. Стриганці
109	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1894 р.	с. Тязів
110	Костел Святої Трійці (мур.) недіючий	п. 20 ст.	с. Тарновиця
111	Собор Св. Архистратига Михаїла (мур.), дзвіниця	1931 р.	с. Угринів
112	Церква Перенесення мощей Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1804 р.	с. Узин
113	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1864 р.	с. Хом'яківка
114	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1851р. рек.1910 р.	с. Чорнолізці
115	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1861р. рек.1932 р.	с. Ямниця
116	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця	1869 р.	с. Будзин
117	Костел (мур.)	19 ст.	с. Буківна
118	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1840 р.	с. Гавриляк
119	Церква Перенесення мощей Св. Миколая (мур.), дзвіниця	1831 р., рек. 1909 р.	с. Гарасимів
120	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	п. 20 ст	с. Гончарів
121	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1882 р.	с. Долина

Продовження таблиці Д.1

122	Церква Введення в храм Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця церкви Введення в Храм Пречистої Діви Марії (дер.)	1772 р. 1789 р.	с. Жабокруки
123	Церква Перенесення Мощей Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1863 р. рек.1927 р.	с. Ісаків
124	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1864 р. рек.1916 р.	с. Королівка
125	Церква Різдва Св. Івана Хрестителя (дер.), дзвіниця	1802 р. рек. 1908 р	с. Кутище
126	Церква Вознесіння Господнього (дер.), дзвіниця	1777 р.	с. Надорожна
127	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця церкви Св. Архистратига Михаїла (дер.)	1775 р.	с. Нижнів
128	Церква Введення в храм Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця церкви Введення в храм Пречистої Діви Марії (дер.)	1872 р.	с. Нижнів
129	Церква Святих Кирила і Мефодія (мур.), дзвіниця	1882 р.	смт. Обертин
130	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1878 р.	с. Одаїв
131	Церква Перенесення мощей Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1806 р., рек. 1899 р.	с. Олешів
132	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1895 р.	с. Палагичі
133	Церква святих Косми і Дем'яна (дер.), дзвіниця	1812 р.	с. Петрилів
134	Церква Воскресіння Христового (дер.), дзвіниця	1770 р.	с. Підвербці
135	Церква Воскресіння Христового (дер.), дзвіниця	18 ст.	с. Попелів
136	Церква святих Косми і Дем'яна (дер.), дзвіниця	1760 р.	с. Сокирчин
137	Церква Воздвиження Чесного Хреста (мур.)	1824 р.	м. Бурштин
Коломийський район			
1	Костел Успіння Богородиці (мур.), дзвіниця	1762-1772 рр.	м. Коломия, вул. Гетьмана Мазепи, 2
2	Церква св. Архистратига Михаїла(мур.), дзвіниця церкви св.Арх.Михаїла(мур.)	1855-1871 рр.	м. Коломия, просп. Грушевського, 11
3	Костел Святого Ігнатія Лойоли (мур.)	1897 р.	м. Коломия, вул. І. Франка, 18
4	Монастир Урсулянок (мур.)	1907 р.	м. Коломия, вул. І. Франка, 19
5	Церква св. Юрія (дер.), дзвіниця церкви св. Юрія(дер.)	1752 р.	с. Баб'янка
6	Церква Св. Миколая(дер.), дзвіниця	1804 р.	с. Богородичин

Продовження таблиці Д.1

7	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1794 р.	с. Велика Кам'янка
8	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1865 р.	с. Великий Ключів
9	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1849 р.	с. Виноград
10	Церква Успіння Пресвятої Богородиці(дер.), дзвіниця	1846 р.	с. Ворона
11	Церква Воскресіння Христового(дер.), дзвіниця	1882 р.	с. Воскресінці
12	Церква Св. пророка Іллі (дер.), дзвіниця	1855 р.	сmt. Гвіздець
13	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця	1852 р.	с. Годи-Добровідка
14	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1865 р.	с. Дебеславці
15	Церква Воскресіння Христового (дер.), дзвіниця	1844 р.	с. Жукотин
16	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця	1808 р. рек.1887 р.	с. Закрівці
17	Церква Собору Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1868 р.	с. Залуччя
18	Церква Перенесення мощей Св.Миколая (дер.), дзвіниця	1839 р.	с. Замулинці
19	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця церкви Воздвиження Чесного Хреста (дер.)	1887 р. 1892 р.	с. Іванівка
20	Церква святих Косми і Дем'яна (дер.), дзвіниця	1852 р.	с. Кийданці
21	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця	1893 р.	с. Ковалівка
22	Церква Перенесення мощей Св. Миколая (мур.), дзвіниця	1874 р.	с. Корнич
23	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (мур.), дзвіниця	1847 р.	с. Королівка
24	Церква Успіння Пресвятої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1843 р.	с. Коршів
25	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця	1892 р.	с. Кропивище
26	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1839 р.	с. Лісна Слобідка
27	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1861 р.	с. Мала Кам'янка
28	Церква Собору Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1857 р.	с. Малий Ключів
29	Церква Введення в храм Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1874 р. рек.1883 р.	с. Марківка
30	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1823 р.	с. Матеївці
31	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1852 р.	с. Михалків
32	Церква Пресвятої Трійці (дер.), дзвіниця	1880 р.	с. Молодилів
33	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1895 р.	с. Молодятин
34	Костел Внебовзяття Матері Божої єзуїтів (мур.)	1905 р.	сmt. Отинія
35	Церква Введення в храм Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1877 р.	сmt. Отинія

Продовження таблиці Д.1

36	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1849-1852 рр.	смт. Отинія
37	Церква Св. Архистратига Михайла (Дмитрія Солунського)(дер.), дзвіниця церкви Св. Архистратига Михайла (дер.)	1879 р. 19 ст.	с. Печеніжин
38	Церква Благовіщення Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1854 р.	с. Підгайчики
39	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1827 р.	с. Пядики
40	Церква Св. Івана Хрестителя (дер.), дзвіниця	1843 р.	с. Раківчик
41	Церква Св. Василя Великого (дер.), дзвіниця	1885 р.	с. Семаківці
42	Церква Вознесіння Господнього (дер.), дзвіниця	1891 р.	с. Скопівка
43	Церква Різдва Пресвятої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1861 р.	с. Слобода Рунгурська
45	Церква Вознесіння Господнього(дер.), дзвіниця церкви Вознесіння Господнього (дер.)	1780 р.	с. Струпків
46	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1906 р.	с. Торговиця
47	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1852 р.	с. Тростянка
48	Церква Св. Йосафата (дер.), дзвіниця	1848 р.	с. Турка
49	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1882 р.	с. Угорники
50	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця церкви Воздвиж. Чесного Хреста (дер.)	1808 р.	с. Ценява
51	Церква Пресвятої Трійці (мур.), дзвіниця	1877 р.	с. Черемхів
52	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1872 р.	с. Чехова
53	Синагога (мур.)	п. 20 ст.	м. Снятин, вул. Кобринських, 2
54	Церква Вознесіння Господнього (дер.), дзвіниця	1838 р.	м. Снятин, вул. Кобринська, 29
55	Церква Пресвятої Трійці (мур.), дзвіниця	1928 р.	м. Снятин, вул. Шухевича
56	Вірменський костел (мур.)	1801 р.	м. Снятин, вул. Коснятина, 74
57	Костел Пресвятої Діви Марії (мур.)	1721 р.	м. Снятин, вул. Коснятина б/н
58	Церква Чуда Св. Архистратига Михаїла (мур.), дзвіниця	1880 р.	м. Снятин, вул. Пушкіна, 4
59	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.)	1763 р.	с. Белелуя
60	Церква Успіння Пресвятої Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1886 р.	с. Борщів

Продовження таблиці Д.1

61	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1862 р.	с. Будилів
62	Церква Св. Івана Богослова (дер.), дзвіниця	1847 р.	с. Бучачки
63	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1843 р.	с. Видинів
64	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1860 р.	с. Вовчківці
65	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1865 р.	с. Ганьківці
66	Церква Собору Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1868 р.	с. Горішне Залуччя
67	Церква Воздвиження Чесного Хреста (мур.), дзвіниця	1828 р.	с. Джурів
68	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1848 р.	с. Драгасимів
69	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1859 р.	с. Завалля
70	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1861 р.	с. Зібранівка
71	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1880 р.	с. Келихів
72	Церква Вознесіння Господнього (дер.)	1847 р.	с. Княже
73	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1866 р.	с. Красноставці
74	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1888 р.	с. Кулачківці
75	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	к. 18 ст.	с. Любківці
76	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1854 р.	с. Новоселиця
77	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1863 р.	с. Олешків
78	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1864 р.	с. Орелець
79	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1852 р.	с. Підвисоке
80	Церква Воскресіння Христового (дер.), дзвіниця	1842 р.	с. Попельники
81	Церква Введення в храм Пречистої Діви Марії (мур.)	1803 р.	с. Прутівка
82	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (мур.)	1902 р.	с. Рудники
83	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1885 р.	с. Русів
84	Церква Пресвятої Трійці (дер.), дзвіниця	1863 р.	с. Трійця
85	Церква Вознесіння Господнього (дер.), дзвіниця	1894 р.	с. Тростянець
86	Церква Різдва Пресвятої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1848 р.	с. Трофанівка
87	Церква Благовіщення Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1880 р.	с. Тулова

Продовження таблиці Д.1

88	Церква Різдва Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1859 р.	с. Тулухів
89	Церква Різдва Христового (дер.), дзвіниця	1858 р.	с. Тучапи
90	Церква Св. Івана Золотоустого (дер.), дзвіниця	1848 р.	с. Хом'яківка
91	Вірменський костел (мур.)	1706 р.	м. Городенка
92	Церква св. Миколая (мур.), дзвіниця	1879 р.	м. Городенка
93	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (мур.), дзвіниця	1763 р.	м. Городенка
94	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.)	1774 р.	с. Вікно
95	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1873 р.	с. Вербівці
96	Церква св. Микити (мур.)	1887 р.	с. Вільхівці
97	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1805 р.	с. Виноград
98	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1876 р.	с. Воронів
99	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1864 р.	с. Глушків
100	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1895 р.	с. Городниця
101	Церква святих Косми і Дем'яна (дер.), дзвіниця	1773 р.	с. Далешове
102	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (мур.)	1867 р.	с. Дубки
103	Церква св. Миколая (мур.)	1904 р.	с. Колінки
104	Церква Різдва Іоанна Хрестителя (дер.), дзвіниця	1884 р.	с. Копачинці
105	Церква Воздвиження Чесного Хреста (мур.)	1864 р.	с. Кунисівці
106	Церква Перенесення мощей св. Миколая (мур.)	1783 р.	с. Михальче
107	Костел (мур.), дзвіниця	1736 р.	с. Михальче
108	Церква Вознесіння Господнього (мур.), дзвіниця	1868 р.	с. Незвисько
109	Церква Преображення Господнього (мур.), дзвіниця	1830 р.	с. Олієво-Королівка
110	Церква Різдва Христового (дер.), дзвіниця	1858 р.	с. Острівець
111	Церква св. Архистратига Михаїла (мур.).	1806 р.	с. Поточище
112	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1650 р.	с. Прикмище
113	Церква св. Дмитрія (мур.), дзвіниця	1858 р.	с. Раковець
114	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (мур.), дзвіниця	1886 р.	с. Рашків
115	Церква Чуда Архистратига Михайла (мур.), дзвіниця	1893 р.	с. Репужинці
116	Церква Преображення Господнього (мур.)	1834 р.	с. Росохач

Продовження таблиці Д.1

117	Церква Вознесіння Господнього (мур.)	1830 р.	с. Семаківці
118	Церква св. Параскеви (мур.), дзвіниця	1860 р.	с. Семенівка
119	Церква Перенесення мощей св. Миколая (мур.), дзвіниця	1882 р.	с. Серафінці
120	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1848 р.	с. Слобідка
121	Церква Вознесіння Господнього (дер.), дзвіниця	1868 р.	с. Сороки
122	Церква св. Іоана Богослова (мур.), дзвіниця	1811 р.	с. Стрільче
123	Церква св. Миколая (мур.)	1877 р.	с. Тишківці
124	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1853 р. рек.1912 р.	с. Топорівці
125	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1924 р.	с. Торговиця
126	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (мур.)	1859 р.	с. Хмелева
127	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (мур.), капличка	1817 р.	сmt. Чернелиця
128	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.)	1886 р.	с. Чернятин
129	Церква Пресвятої Трійці (мур.), дзвіниця	1790 р.	с. Чортовець
130	Церква св. Миколая (дер.), дзвіниця	1906 р.	с. Чортовець
Косівський район			
1	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1862 р.	с. Цуцилин (Ганівка)
2	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця церкви Воздвиження Чесного Хреста (дер.)	1852 р.	с. Кобаки
3	Вірменський костел (мур.), дзвіниця	1772 р.	сmt. Кути
4	Костел Св. Серця Ісуса (мур.)	1896 р.	сmt. Кути
5	Церква Пресвятої Трійці (мур.), дзвіниця церкви Пресвятої Трійці (мур.)	1833 р..	сmt. Кути
6	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1844 р.	с. Нижній Березів
7	Церква Вознесіння Господнього (дер.), дзвіниця	1870 р.	с. Рибне
8	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.)	1848 р.	с. Слобідка
9	Церква Різдва Св. Ів. Хрестителя (дер.), дзвіниця	1912 р.	м. Косів
Верховинський район			
1	Церква св. Миколая (дер.), дзвіниця	1921 р.	с. Бережниця
2	Церква Пресвятої Трійці (дер.), дзвіниця церкви Пресвятої Трійці (дер.)	1881 р.	с. Ільці
Надвірнянський район			
1	Костел Св. Франциска (мур.)	1865 р.	сmt. Делятин
2	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1820 р.	с. Гвізд

Продовження таблиці Д.1

3	Церква Положення Пояса Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1896 р.	с. Добротів
4	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця церкви Св.Дмитрія (дер.)	1796 р.	с. Зелена
5	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця церкви Св.Параскеви (дер.)	1700 р.	с. Камінна
6	Церква Св. Косми та Дем'яна (дер.), дзвіниця	1800 р.	с. Лісна Тарновиця
7	Церква Преображення Господнього(дер.), дзвіниця церкви Преображення Господнього (дер.)	1835 р.	с. Лоева
8	Церква Св. Миколая(дер.), дзвіниця	1822 р. рек.1903 р.	с. Перерісль
9	Церква Св. Миколая(дер.), дзвіниця	1835 р.	с. Стримба
10	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1865 р.	с. Тисменичани
11	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1928 (1852 р.)	с. Фитьків
12	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця церкви Св. Архистратига Михаїла (дер.)	1807 р. 1819 р.	с. Цуцилів
13	Церква Св. Василя Великого(дер.), дзвіниця	1863 р.	с. Чорні Ослави
14	Монастир Св. Іллі	1930 р.	м. Яремча, вул. Свободи, 140
15	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця церкви Успіння Пресвятої Богородиці (дер.)	1895 р. 19 ст.	с. Яблуниця
Калуський район			
1	Костел Св. Валентина (мур.)	1844-1845 рр.	м. Калуш, вул. Шевченка, 10
2	Церква св. Архистратига Михаїла(мур.), дзвіниця	1904-1913 рр.	м. Калуш, майдан Шептицького, 10
3	Церква Св. ап. Андрія(дер.), дзвіниця	1792 р.	с. Загір'я
4	Церква Стрітєння Господнього(дер.), дзвіниця	1899 р.	с. Підгірки
5	Церква Св. Миколая(дер.), дзвіниця	1888 р.	с. Хотінь, вул. Й. Сліпого
6	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця	1904 р.	с. Бабин-Зарічний
7	Церква Св. Архистратига Михаїла(дер.), дзвіниця	1878 р.	с. Болохів
8	Церква Св. Івана Хрестителя(дер.), дзвіниця	1863 р.	с. Верхня
9	Церква Різдва Христового(дер.), дзвіниця	1889 р.	с. Вістова
10	Церква Св. Миколая(дер.), дзвіниця	1602 р.	с. Войнилів
11	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1886 р.	с. Голинь
12	Церква Різдва Христового(дер.), дзвіниця	1895 р.	с. Грабівка

Продовження таблиці Д.1

13	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1908 р.	с. Гуменів
14	Церква Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1839 р.	с. Діброва
15	Церква Богоявлення Господнього (дер.), дзвіниця	1885 р.	с. Добровляни
16	Церква св. Василя Великого(дер.), дзвіниця	1919 р.	с. Довга-Калуська
17	Церква Різдва Христового(дер.), дзвіниця	1910 р.	с. Довгий Войнилів
18	Церква Св. Івана Хрестителя (Св. Дмитра) (дер.), дзвіниця	1896 р.	с. Довжка
19	Церква Св. Параскеви(дер.), дзвіниця	1907 р.	с. Довпотів
20	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1909 р.	с. Дубовиця
21	Церква Собору Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1887 р.	с. Завадка
22	Церква св. Архистратига Михаїла(дер.), дзвіниця церкви св. Архистратига Михаїла (дер.)	1800 р.	с. Завій
23	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця церкви Покрову Пресвятої Богородиці (дер.)	1858 р. 19 ст.	с. Збора
24	Церква св. Василя Великого (дер.), дзвіниця	1848 р.	с. Кадобна
25	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1818 р.	с. Кропивник
26	Церква Пресвятої Діви Марії (Йосафата) (дер.), дзвіниця	1911 р.	с. Кудлатівка
27	Церква Св. Івана Золотоустого, дзвіниця	1888 р.	с. Лука
28	Церква Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1888 р.	с. Мислів
29	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1871 р.	с. Мостище
30	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1880 р.	с. Негівці
31	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1893 р.	с. Перекоси
32	Церква Св. Архистратига Михаїла(дер.), дзвіниця церкви Св. Архистратига Михаїла (дер.)	1891 р.	с. Підмихайля
33	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1838 р.	с. Ріп'янка
34	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1832 р.	с. Середній Бабин
35	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1876 р.	с. Середній Угринів
36	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1854 р.	с. Середня
37	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1839 р.	с. Сивка Калуська
38	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця	1904 р.	с. Слобідка
39	Церква Різдва Христового (дер.), дзвіниця	1867 р.	с. Станькова

Продовження таблиці Д.1

40	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1926 р.	с. Степанівка
41	Церква В'їзду Ісуса Христа в Єрусалим (дер.), дзвіниця	1924 р.	с. Ст. Угринів
42	Церква Введення в Храм Пречистої Діви Марії (Покрови Пр. Богородиці) (дер.), дзвіниця	1884 р. рек. 1907 р.	с. Томашівці
43	Церква Св. Ігнатія (дер.), дзвіниця	1890 р.	с. Тужилів
44	Церква Введення в Храм Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця церкви Введення в Храм Пречистої Діви Марії (дер.)	1862 р. рек. 1888 р.	с. Цвітова
45	Костел (мур.)	1938 р.	с. Цвітова
46	Церква Різдва Пресвятої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1786 р.	с. Берлоги
47	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1910 р.	с. Брошнів
48	Церква Собору Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1807 р.	с. Вербівка
49	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1879 р.	с. Верхній Струтинь
50	Церква Св. Іллі (дер.), дзвіниця	1860 р.	с. Вільхівка
51	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1780 р.	с. Грабів
52	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1908 р.	с. Дуба
53	Церква Введення в храм Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1924 р.	с. Дубшари
54	Церква Собору Св. Івана Хрестителя (дер.), дзвіниця	1827 р. рек. 1924 р.	с. Іванівка
55	Церква Собору Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1877 р.	с. Ілемня
56	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1846 р.	с. Камінь
57	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1771 р.	с. Князівка
58	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1770 р.	с. Красне
59	Церква Благовіщення Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1842 р.	с. Креховичі
60	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1871 р.	с. Липовиця
61	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1924 р.	с. Лоп'янка
62	Церква Св. Дмитрія (Св. Миколи) (дер.), дзвіниця	1926 р.	с. Н. Струтинь
63	Церква Зішестя Св. Духа (дер.), дзвіниця	1894 р.	с.мт. Перегінське
64	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1884 р.	с.мт. Перегінське
65	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1871 р.	с. Петранка Долішня

Продовження таблиці Д.1

66	Церква Св. Миколая (дер.), дзвіниця	1830 р.	с. Петранка Горішня
67	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1900 р.	с. Підсухи
68	Церква Успіння Пресвятої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1770 р.	с. Рівня
69	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1932 р.	с. Ріпне
70	Церква Різдва Христового (дер.), дзвіниця	1900 р.	вул. Січових Стрільців, смт. Рожнятів
71	Церква Воскресіння Христового (дер.), дзвіниця	1760 р рек.1840 р.	с. Сваричів
72	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця	1847 р.	с. Слобода Небилівська
73	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1879 р.	с. Слобода-Рівнянська
74	Церква Преображення Господнього (дер.), дзвіниця	1772 р.	с. Спас
75	Церква Собору Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1772 р. рек. 1889 р.	с. Суходіл
76	Церква Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії (дер.)	1854 р.	с. Топільське
77	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1745 р.	с. Ценява
78	Церква Св. Миколая (Вознесіння Христового) (дер.), дзвіниця	1928 р.	с. Ясеновець
79	Церква Св. Архистратига Михаїла (дер.)	1756 р.	с. Ясень
80	Костел Різдва Пресвятої Діви Марії (мур.)	1839 р.	вул. Міцкевича, б/н, м. Долина
81	Синагога (мур.)	1897 р.	вул. Шептицького, 32, м. Долина
82	Церква Різдва Пресвятої Богородиці (мур.), дзвіниця церкви Різдва Пресвятої Богородиці (дер.)	1896 р. 19 ст.	м. Долина, вул. Шептицького, 58
83	Церква св. Василя Великого (дер.), дзвіниця	1864 р.	с. Белеїв
84	Церква св. Анни (дер.), дзвіниця	1870 р. рек. 1980-і рр.	вул. Довжанська 65 б, м. Болехів
85	Церква св. Параскеви (мур.), дзвіниця	1860 р.	вул. Церковна, м. Болехів
86	Церква святих Жон Мироносець (мур.), дзвіниця	1909 р.	вул. Озаркевича, 6, м. Болехів
87	Церква св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1891 р.	с. Бубнище
88	Церква св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1879 р.	с. Велика Тур'я
89	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (мур.), дзвіниця	1691 р.	смт. Вигода

Продовження таблиці Д.1

90	Церква св. Івана Богослова (дер.), дзвіниця	1824 р.	с. Витвиця
91	Василіянський Монастир на «Ясній Горі» (мур.)	1771 р.	с. Гошів
92	Церква св. Архистратига Михаїла (мур.), дзвіниця	1910 р.	с. Кальна
93	Церква Св. Параскеви (мур.), дзвіниця	1844 р.	с. Княжолука
94	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1830 р.	с. Козаківка
95	Церква Вознесіння Господнього (дер.), дзвіниця	1867 р.	с. Липа
96	Церква Св. Миколи (дер.), дзвіниця	1867 р.	с. Лолин
97	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1739 р.	с. Лужки
98	Церква Пресвятої Трійці (дер.), дзвіниця	1885 р.	с. Максимівка
99	Церква Покрову Пресвятої Богородиці (дер.)	1843 р.	с. Мала Тур'я
100	Церква Успіння Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1908 р.	с. Новий Мізунь
101	Церква Трьох Святителів (дер.), дзвіниця	1868 р.	с. Підліски
102	Церква св. Дмитрія (дер.), дзвіниця	1850 р.	с. Поляниця
103	Церква Собору Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1888 р.	с. Раків
104	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1874 р.	с. Сенечів
105	Церква Богоявлення Господнього (дер.), дзвіниця церкви Богоявлення Господнього (дер.)	1700 р. 1895 р.	с. Слобода Болехівська
106	Церква Собору Пресвятої Богородиці (дер.), дзвіниця	1908 р.	с. Слобода Долинська
107	Церква св. Миколая (дер.), дзвіниця	1860 р.	с. Солуків
108	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця церкви св. Архистратига Михаїла (дер.)	1830 р.	с. Станківці
109	Церква Воздвиження Чесного Хреста (мур.), дзвіниця	1886 р.	с. Старий Мізунь
110	Церква св. Архистратига Михаїла (дер.), дзвіниця	1885 р.	с. Сукіль
111	Церква св. Миколая (дер.), дзвіниця	1869 р.	с. Танява
112	Церква Введення в храм Пречистої Діви Марії (дер.), дзвіниця церкви Введення в храм Пречистої Діви Марії (дер.)	1783 р. 18 ст.	с. Тисів
113	Церква св. Миколая (дер.), дзвіниця	1834 р.	с. Тростянець
114	Церква св. Параскеви (дер.), дзвіниця церкви св. Параскеви (дер.)	1807 р.	с. Церківна
115	Церква Богоявлення Господнього (дер.), дзвіниця	1833 р.	с. Яворів

Додаток Е

Таблиця Е.1

Перелік антропогенних сакральних об'єктів, які не мають статусу пам'яток архітектури

№	Назва антропогенних сакральних об'єктів	Датування	Місцезнаходження
Івано-Франківський район			
1	Церква Вознесіння (дер.), дзвіниця	1935 р.	с. Гута
2	Церква Успіння Пр. Богородиці (дер.)	1848 р.	с. Жураки
3	Церква Успіння Пр. Богородиці (дер.)	1831 р.	с. Міжгір'я
4	Церква св. Миколи (дер.), дзвіниця	1890 р.	с. Нивочин
5	Церква Благовіщення (дер.), дзвіниця	1820 р.	с. Похівка
6	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.)	1904 р.	с. Раковець
7	Церква св. арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1883 р.	с. Саджава
8	Церква Св. Юрія (дер.), дзвіниця	1918 р.	с. Ст. Богородчани
9	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1927 р.	с. Старуня
10	Церква Введення в храм Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1930 р.	с. Хмелівка
11	Церква Св. Арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1928 р.	с. Яблунька
12	Церква Св. Юрія (дер.), дзвіниця	1750 р.	с. Бишів
13	Церква Перенесення Мощів Св. Миколи (дер.), дзвіниця	1863 р.	с. Бринь
14	Церква Різдва Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1929 р. (1932 р.)	с. Блюдники
15	Церква Св. Ап. Петра і Павла (дер.), дзвіниця	1933 р.	с. Височанка
16	Церква св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1888 р.	с. Куропатники
17	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1892 р.	с. Межигірці
18	Церква св. арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1932 р. (1920 р.)	с. Насташине
19	Церква Успіння Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1933 р.	с. Підшумлянці
20	Церква Успення Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1899 р.	с. Поділля
21	Церква св. Ів. Золотоустого (дер.), дзвіниця	1892-1893 рр	с. Тенетники
22	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1876-1878 рр.	с. Тумир
23	Церква Св. Василя (дер.), дзвіниця	1936 р.	с. Тустань (р-н Семеківці)
24	Церква св. арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1882 р.	с. Беньківці
25	Церква Св. Архистратига Михаїла (мур.), дзвіниця церкви Св. Архистратига Михаїла (мур.)	1910 р	с. Жовчі
26	Церква св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1897 р.	с. Козарі

Продовження таблиці Е.1

27	Церква Собору св. Ів. Хрестителя (дер.), дзвіниця	1836 р.	с. Колоколин
28	Церква Св. Дмитрія (дер.), дзвіниця	1724 р.	с. Малий Заланів
29	Церква Успення Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1861 р.	с. Нижня Липиця
30	Церква Чуда св. арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1850 р.	с. Підмихайлівці
31	Церква Преображення Господнього (дер.), дзвіниця	1793 р.	с. Приозерне
32	Церква Перенесення мощів св. Миколи (дер.)	1898 р.	с. Потік
31	Церква Преображення Господнього (дер.), дзвіниця	1937 р.	с. Сарники
34	Церква Перенесення мощів св. Миколи (дер.)	1933 р.	с. Фрага
35	Церква Покрова Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1890 р.	с. Чагрів
36	Церква св. Дмитра (дер.), дзвіниця	1897 р.	с. Явче
38	Церква Богоявлення Господнього (дер.), дзвіниця	1858 р.	с. Вільшаниця
39	Церква Воскресіння Христового (мур.)	1854 р.	с. Довге
40	Церква Св. Миколи (дер.) дзвіниця	1923 р.	сmt. Єзупіль
41	Церква Св. Арх. Михайла (Миколи) (дер.), дзвіниця	1889 р.	с. Козина
42	Церква Св. Дмитра (дер.), дзвіниця	1900 р.	с. Марківці
43	Церква Пр. Трійці (дер.), дзвіниця	1923 р.	с. Нові Кривотули
44	Різдва Пр. Богородиці (мур.), дзвіниця	1823 р.	с. Одаї
45	Церква Вознесіння Христового (дер.), дзвіниця	1867 р. (рест. 1906 р.)	с. Підлісся
46	Церква Св. Юрія (дер.), дзвіниця	1909 р.	с. Пшеничники
47	Церква Св. Миколи (дер.), дзвіниця	1924 (1853 р.)	с. Старий Лисець
48	Церква Св. Арх. Михайла (мур.)	1774 р.	с. Рошнів
49	Церква Благовіщення Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1873 р.	с. Чукалівка
50	Церква Св. Дмитра (дер.), дзвіниця	1852 р.	с. Антонівка
51	Церква Успіння Пр. Богородиці (дер.)	1873 р.	с. Бортники
52	Церква Різдва Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1903 р.	с. Вікняни
53	Церква Різдва Пр. Богородиці (мур.)	1923 р.	с. Гринівці
54	Церква Введення в храм Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1853 р.	с. Делева
55	Церква Успення Пр. Богородиці (дер.)	1905 (1901) р.	с. Колінці
56	Церква Різдва Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1800 р.	с. Новосілка
57	Церква св. Миколи (дер.), дзвіниця	1884 р.	с. Остриня
58	Церква Трьох Святителів (дер.)	1804 р.	с. Прибилів

Продовження таблиці Е.1

59	Церква св. Параскеви (дер.)	1894 р.	с. Пужники
60	Церква Різдва Пр. Богородиці (дер.)	1824 р. (рек. 1907 р.)	с. Яківка
61	Костел Св. Трійці	1755 р.	м. Бурштин
62	Монастир Сестер Милосердя	1842 р.	м. Бурштин
63	Німецька кірха (дер.) внести на картосхему	XIX ст.	с. Нова Липівка
64	Костел в урочищі Замок	XX ст.	с. Стратин
Коломийський район			
1	Церква св. арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1861 р.	с. Верхній Вербіж
2	Церква Св. Дмитра (дер.), дзвіниця	1894 р.	с. Ганнів
3	Церква Св. Юрія (дер.), дзвіниця	1926 р.	с. Годи-Добровідка
4	Церква Різдва Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1900 р.	с. Загайпіль
5	Церква Св. Арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1847 р.	с. Казанів
6	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1861 р.	с. Мала Кам'янка
7	Церква Різдва Христового (дер.), дзвіниця	1854 р.	с. Малий Гвіздець
8	Церква св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1837 р. (1937)	с. Мишин
9	Церква Успіння Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1924 р.	с. Назірна
10	Церква Покрова Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1913 р.	с. Нижня Велесниця
11	Церква Св. Миколи (дер.), дзвіниця	1855 р.	с. Остапківці
12	Церква Пр. Трійці (дер.), дзвіниця	1925 р.	с. Пилипи
13	Церква Преображення (дер.), дзвіниця	1853 р.	с. Спас
14	Церква Успіння Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1858 р.	с. Старий Гвіздець
15	Церква Зачаття св. Анни (дер.), дзвіниця	1876 р.	с. Шепарівці
16	Церква Введення Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1828 р.	с. Балинці
17	Церква Перен. Мощей св. Миколи (дер.)	1792 р. (відн. 1904 р.)	с. Задубрівці
18	Церква Св. Івана Богослова (дер.)	1912 р.	с. Кулачин
19	Церква Св. Миколи (дер.)	1906 р.	с. Микулинці
20	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1872 р.	с. Потічок
21	Синагога	1920 р.	м. Городенка
22	Церква Різдва Пр. Богородиці (мур.)	1844 р.	с. Рогиня
23	Церква Успіння Пр. Богородиці (дер.)	1854 р.	с. Хвалибога
24	Угорницький Спасо-Преображенський Чоловічий монастир, Церква Введення 1853 р. (пер. у 2007 р.)	XIII ст.	с. Угорники
25	Костел Відвідання Єлизавети Пресвятою Дівою Марією	1905 р.	с. Ценява

Продовження таблиці Е.1

26	Костел	1876 р.	с. Горішне (Долішне) Залуччя
Косівський район			
1	Церква Св. Дмитра (дер.), дзвіниця	1930-і рр.	с. Акрешори
2	Церква Св. Петра і Павла (дер.), дзвіниця церкви Св. Петра і Павла	1892 р.	с. Баня-Березів
3	Церква Св. Арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1901 р.	с. Розтоки
4	Благовіщення Пр. Діви Марії (мур.)	1850 р.	с. Старий Косів
5	Церква Св. Параскеви (дер.), дзвіниця	1814 р.	с. Стопчатів
6	Церква Пр. Тройці (дер.), дзвіниця	1833 р.	с. Текуче
7	Церква Різдва Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1909 р.	с. Трач
8	Церква св. арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1929 р.	с. Уторопи
9	Церква Покрова Пр.Богородиці (дер.), дзвіниця	1868 р.	с. Химчин
10	Церква Покрова Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1862 р.	с. Цуцулин
Верховинський район			
1	Церква Успення Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1800 р.	смт. Верховина
2	Церква св. арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1872 р.	с. Довгополе
Надвірнянський район			
1	Костел Успіння Пресвятої Діви Марії (мур.)	1599 р.	м. Надвірна, вул. Грушевського 7
2	Церква Св. Миколи (дер.), дзвіниця	1906 р.	с. Верхній Майдан
3	Церква Покрова Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1854 р.	с. Волосів
4	Церква Св. Арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1862 р.	с. Гаврилівка
5	Церква Св. Миколи (дер.), дзвіниця	1876 р.	с. Глинки
6	Церква Покрова Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1930-і рр.	с. Заріччя
7	Церква Св. Ап. Петра і Павла (дер.), дзвіниця	1930 р.	с. Кубаївка
8	Церква Чуда св. арх. Михайла (дер.)	1925 р.	смт. Ланчин
9	Церква Св. Арх. Михайла (дер.)	1930-і рр.	с. Лісна Тарновиця
10	Церква Покрова Пр. Богородиці (дер.)	1909 р.	с. Саджавка
11	Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.), дзвіниця	1930 р.	с. Середній Майдан
12	Церква Св. Арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1803 р.	с. Чорний Потік
13	Церква Успення Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1911 р.	м. Яремче
14	Церква Різдва Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1930 р.	смт. Ворохта
Калуський район			
1	Церква Богоявлення Господнього (мур.)	1865 р.	с. Кулинка
2	Церква Різдва Пр. Богородиці (мур.), дзвіниця	1869 р.	с. Мошківці

Продовження таблиці Е.1

3	Церква Покрова Пресвятої Діви Марії (дер.), дзвіниця	1813 р.	с. Лецівка
4	Церква Св. Арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1887 р.	с. Небилів
5	Церква Собору Св. Ів. Хрестителя (дер.), дзвіниця	1872 р.	с. Рошняте
6	Церква Введення Пр. Богород (дер.), дзвіниця	1870 р.	с. Сваричів
7	Церква Св. Ап. Петра і Павла (дер.), дзвіниця	1842 (1872 р.)	с. Ясень
8	«Костел Успіння Діви Марії» (мур.)	1820 р.	м. Болехів, вул. Січових Стрільців
9	Синагога (мур.)	1789 р.	м. Болехів
10	Церква св. Миколи (дер.), дзвіниця	1893 р.	с. Кропивник
11	Церква Св. Арх. Михаїла (дер.), дзвіниця	1918 р.	с. Міжріччя
12	Церква Св. Дмитра (мур.), дзвіниця	1844 р.	с. Мислівка
13	Церква св. Миколи (дер.), дзвіниця	1865 р.	с. Надіїв
14	Церква Св. Арх. Михайла (дер.), дзвіниця	1901 р.	с. Новоселиця
15	Церква Різдва Пр. Богородиці (дер.), дзвіниця	1911 р.	с. Пшеничники

Лістинг програми мовою Python для введення даних

```
import numpy as np

m = int(input('Введіть кількість об'єктів: '))
X = [[0]*2 for i in range(m)]
for i in range(m):
    print('Введіть координату N об'єкту у форматі: градуси
хвилини '
        'секунди')
    d, m, s = [int(k) for k in input().split()]
    X[i][0] = round(d + m/60 + s/3600, 5)
    print('Введіть координату E об'єкту у форматі: градуси
хвилини секунди')
    d, m, s = [int(k) for k in input().split()]
    X[i][1] = round(d + m/60 + s/3600, 5)

print(X)

np.save('date6.npy', X)

M = np.load('date6.npy')
print(M)
```

Лістинг програми мовою Python для проведення кластеризації

```
import numpy as np
import pandas as pd
from sklearn.decomposition import PCA
from sklearn.cluster import KMeans
from sklearn.metrics import silhouette_score
from tqdm import tqdm
import matplotlib.pyplot as plt
import seaborn as sns

# Завантаження та виправлення даних
M1 = np.load('date1.npy')
M2 = np.load('date2.npy')
M3 = np.load('date3.npy')
M4 = np.load('date4.npy')
M5 = np.load('date5.npy')
M6 = np.load('date6.npy')
M7 = np.load('date1pr.npy')
M7[20][0] = 48.69778
M7[20][1] = 24.86028
M2[29][0] = 48.70806
M2[29][1] = 24.42167
M2[30][0] = 48.7075
M2[30][1] = 24.42639
M3[13][0] = 48.78833
M3[13][1] = 24.9425
print(M2)
```

Продовження додатку 3

```

# Знаходження оптимальної кількості кластерів
M = np.concatenate((M1, M2, M3, M4, M5, M6, M7), axis=0)

for k in range(len(M)):
    M[k][0], M[k][1] = M[k][1], M[k][0]

inertia = []
for i in tqdm(range(2, 10)):
    kmeans = KMeans(n_clusters=i,
                    init='k-means++',
                    n_init=15,
                    max_iter=500,
                    random_state=17)

    kmeans.fit(M)
    inertia.append(kmeans.inertia_)

silhouette = {}
for i in tqdm(range(2, 10)):
    kmeans = KMeans(n_clusters=i,
                    init='k-means++',
                    n_init=15,
                    max_iter=500,
                    random_state=17)

    kmeans.fit(M)
    silhouette[i] = silhouette_score(M, kmeans.labels_,
metric='euclidean')

sns.set(style='white', font_scale=1.1, rc={'figure.figsize': (10,
5)})

```

Продовження додатку 3

```

plt.subplot(1, 2, 1)
plt.plot(range(2, len(inertia) + 2), inertia, marker='o', lw=2,
ms=8,
          color='k')
plt.xlabel('Number of clusters')
plt.title('K-means Inertia')
plt.grid()

plt.subplot(1, 2, 2)
plt.bar(range(len(silhouette)), list(silhouette.values()),
align='center',
        color='k', width=0.5)
plt.xticks(range(len(silhouette)), list(silhouette.keys()))
plt.xlabel('Number of clusters')
plt.title('Silhouette Score')
plt.grid()
plt.show()

# Кластеризація та візуалізація
kmeans = KMeans(n_clusters=5,
                init='k-means++',
                n_init=15,
                max_iter=500,
                random_state=17)

kmeans.fit(M)
print(kmeans.cluster_centers_)

sns.set(style='white', font_scale=1.1, rc={'figure.figsize': (9,
6)})

```

Продовження додатку 3

```
plt.xlabel('Координата E')
plt.ylabel('Координата N')
plt.scatter(M[:, 0], M[:, 1], c=kmeans.labels_, cmap='rainbow')
plt.scatter(kmeans.cluster_centers_[:, 0],
kmeans.cluster_centers_[:, 1],
            color='black', marker='x', s=110, linewidth=2)
plt.savefig('clusterpr.pdf', bbox_inches='tight')
plt.show()

# Об'єми кластерів
centroids = kmeans.cluster_centers_
print(pd.Series(kmeans.labels_).value_counts())
print(kmeans.labels_)
```